

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (ANAYASA HUKUKU)
ANABİLİM DALI

TÜRK ANAYASA HUKUKUNDA EĞİTİM HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

Yüksel ÇALLI

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Merih ÖDEN

Ankara–2009

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL GELİŞİM ve EĞİTİM HAKKININ HUKUKÇA TANINMASI

I- Genel Olarak.....	6
II- Hak ve Özgürlükler Sınıflandırmasında Eğitim Hakkının Yeri.....	10
III- Eğitim Hakkının Hukukça Tanınması.....	13
A- Uluslararası Metinler.....	23
1- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi.....	24
2- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	27
3- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	31
4- Çocuk Hakları Bildirisi ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.....	36
5- Diğer Belgeler.....	41
6- Uluslararası Sözleşme ve Bildirilerin Bağlayıcılığı.....	44
B- Ulusal Metinler.....	47
1- Anayasalarda Eğitim Hakkı.....	47
2- Türk Anayasalarında Eğitim Hakkı.....	54
a- İmparatorluk Dönemi.....	54
b- Cumhuriyet Dönemi.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

1982 ANAYASASINDA EĞİTİM VE ÖĞRENİM HAKKI VE ÖDEVİ

I- Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü.....	66
-----------------------------------	----

A- Genel Olarak.....	66
B- Hakkın Öznesi ve Muhatapları.....	79
C- Hakkın Kapsamı.....	97
1- Devletin Gözetim Ve Denetimi.....	99
2- Zorunlu Eğitim.....	108
3- Parasız Eğitim.....	110
4- Atatürk İlke Ve İnkılapları Doğrultusunda Eğitim.....	114
5- Çağdaş Bilim ve Eğitim Esasları.....	115
6- Anayasaya Sadakat Borcu.....	117
7- Özel Okulların Bağlı Olduğu Esaslar.....	117
8- Eğitim, Öğretim, Araştırma Ve İnceleme Faaliyetlerinin Engellenemeyeceği.....	118
9- Eğitim Dili.....	119
10- Eğitim Hakkı Ve Laiklik İlkesi.....	124
D- Eğitim Hakkının Sınırlanması Ve Sınırlamanın Sınırları.....	126
E- Eğitim Özgürlüğü.....	128
F- Eğitim Hakkının Diğer Haklarla İlişkisi.....	133
II- Din Eğitimi.....	137
III- “Türban sorunu” ve 5735 Sayılı Kanunla Yapılan Anayasa Değişikliği	141
SONUÇ.....	162
KAYNAKÇA.....	169

GİRİŞ

Eğitim, tanımının yapılması zor olan bir kavramdır. İngiliz yazar Smith'e göre, eğitimi tanımlamaya çalışanlar, bunu başaramamışlardır, ancak eğitimi yorumlamıřlardır¹. Türk Dil Kurumu sözlüğünde eğitim "1. *Belli bir konuda, bir bilgi ve bilim dalında yetiştirme ve geliştirme işi. 2. Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme, terbiye.*" olarak tanımlanmaktadır².

Atatürk eğitimin en önemli amacını şöyle ifade etmiştir: "*fikri hr, irfanı hr, vicdanı hr nesiller yetiştirmek*". Atatürk'e göre eğitim, ulusal idealleri beslemek, zgr ve ulusal bir devlet yaratmak, dinamik ve ağdaş bir toplum kurmak için en önemli aratır³. Bu bakımdan, eğitim konusunda yapılan devrimler, Cumhuriyetin en önemli devrimleri olarak kabul edilmektedir. 16 Temmuz 1921 yılında, Sakarya Meydan Muharebesinin verileceği günlerde, Ankara'da düzenlenen ilk Maarif Kongresi'nin açılış konuşmasında, Atatürk, eğitimin önemini şu şekilde dile getirmiştir: "*şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında (gerilemesinde) en mühim bir amil (etken) olduğu kanaatindeyim.*"⁴

¹ SMITH W.O. Lester, ağdaş Eğitim, (eviren Nurettin zyrek), İstanbul, Varlık Yayınları, 1967 (Aktaran Niyazi ALTUNYA, Anayasa Hukukumuzda Eğitim ve ğretim Hakkı, A..S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990).

² Okul Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.

³ ÇETİN Kadir, GÜLSEREN H.Ömer, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejileri, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/cetin-gulseren.htm> 05.09.2007.

⁴<http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF7E7F2B691D9F0097C21E6B7DB7184129>, 11.11.2008.

Eğitim, birey ve toplum için son derece önemli olup; bireyin ve toplumun hem güncel yaşamını, hem de gelecekteki gelişimini etkilemektedir. Eğitim, kişilerin gelecekteki yaşamlarını doğrudan etkilemesi ve sosyal yapının oluşmasındaki katkısı nedeniyle, toplumların gelişmesinde en önemli sretir⁵. Eğitim faaliyeti ile insan, toplumla karşılıklı etkileşim ve iletişim sağlamakta, birçok ihtiyaçta bu faaliyet sonucu temin edilebilmektedir⁶. Kısacası, eğitim insanın bireysel ve toplumsal yönlerden başarıya ulaşmasında; barış, özgürlük, adalet gibi ideallerine erişmesinde en önemli aratır⁷. İnsanın en önemli sermaye olarak kabul edildiği günümüzde, eğitim, devletler için en iyi yatırım aracı olarak kabul edilmektedir.

Eğitim, kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin ve davranışlarının, istenilen doğrultuda geliştirilmesi, ya da ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür. Eğitim insanların kendilerini geliştirmeleri ile doğrudan ilişkili bir süreç olup⁸, doğuştan var olan yetenekleri geliřtiren⁹, örneğin insanın anlama ve kavrama becerilerini arttıran en önemli araçtır. Ayrıca, eğitim kişinin hayatı boyunca gerekli olan bilgiyi verdiği gibi, bu bilgiyi nasıl ve nereden elde edeceğini öğrenmesine de yardımcı olmaktadır.

Eğitim, maddi ve manevi kalkınmanın önemli unsurlarının başında gelir. lkeler, sağlıklı ve ağdaş bir eğitim aracılığı ile kalkınmanın

⁵ TÜRK Ercan, Türk Eğitim Sistemi, Nobel Yayınları, 1999, s. 1.

⁶ BALCI Muharrem, Ulusal ve Uluslar arası Hukukta İnsan Hakları erevesinde Eğitim ve ğretim Hakkı, http://www.muharrembalci.com/makaleler/egitim_ogretim_hakki.doc 1.2.2008., s.1.

⁷ ARSLAN Mehmet Metin, ERASLAN Levent, Yeni Eğitim Paradigması ve Türk Eğitim Sisteminde Dnşim Gerekliliği, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/arslan-eraslan.htm>.

⁸ http://www.egitimsen.org.tr/down/151106_surarapor.doc 27.08.2007.

⁹ AKYÜZ Emine, ocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında ocuğun Eğitim Hakkı, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/akyuz.htm>, 08.04.2008.

gerektirdiği sayı ve nitelikte insan gücünü yetiştirirler¹⁰. Eğitimin bilimsel ve ekonomik kalkınmanın ön koşulu olduğu artık evrensel kabul gören bir gerçektir. Amerika, bugün dünyanın süper gücü kabul ediliyor ve tek kutuplu dünya oluşturma çabalarının odağında bulunuyorsa, bu neticeyi kuşkusuz altı binden fazla üniversitesi ile elde etmiştir¹¹. Ülkenin kalkınması ancak o ülkede yaşayan insanların eğitilmesi, onlara hedeflerine uygun beceri ve yetenekler kazandırılması, yeni teknolojiler geliştirilmesi, yeni teknolojilerin her alanda kullanılabilmesi ile olanaklıdır¹². Bu anlamda, eğitimin temel amacı, belki de en önemlisi, ekonomik ve teknolojik gelişmeyi hızlandıracak ve toplumu olumlu sonuçlara ulaştıracak, nitelik ve nicelikte bireylerin yetiştirilmesidir.

Eğitim bireyin, toplumsal yanını geliştirmektedir. Kişinin yaşadığı topluma uyum sağlaması, çağın gereklerini yerine getirebilecek yetkinliğe ulaşabilmesi ve kendi sosyal ve ekonomik yaşantısının devamlılığını sürdürebilmesi için eğitim olanaklarından yararlanması zorunludur¹³. Eğitim insanın toplum içinde kendisine etkili ve eylemli bir yer bulabilmesinin en önemli şartı olduğu söylenebilir¹⁴.

Eğitim ve kültür arasında yakın bir ilişki vardır. Toplumsallaşmak ve kültürlenmek, eğitimin sağladığı olmazsa olmaz insan özellikleri olarak insan uygarlığını sürekli kılar¹⁵. Kültür, bir topluma önceki kuşaklardan gelişerek aktarılan, toplum üyelerinin çoğunluğu tarafından değerli bulunan insan

¹⁰ AKYÜZ Emine, Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/akyuz.htm>, 08.04.2008.

¹¹ MÜRSEL Safa, Eğitim Hakkı, <http://www.zaferdergisi.com/article/?makale=596> 27.08.2007.

¹² TÜRK (1999). s. 1.

¹³ <http://www.unesco.com.tr>, 07.04.2007.

¹⁴ YAMAN Hamza, Eğitim Hakkı, http://www.turkhukusitesi.com/makale_22.htm 28.09.2007.

¹⁵ AKDAĞ Bülent, Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Üzerine, <http://www.geocities.com/egitimcilersitesi/sk-egt-hak-ozg.htm>, 10.11.2007.

yapısı, tüm varlık, eylem ve düşünceleri kapsar¹⁶. Eğitimin sosyal görevi, ağırlıklı olarak ulusal kültürü araştırma, koruma, yaşatma ve geliştirmedir¹⁷. Eğitim, kültürlerin aşılması, oluşturulması, kuşaktan kuşağa aktarılması gibi temel işlevleri yerine getirir.

Kerschensteiner'a göre eğitimin temel amacı, kurulu hukuksal düzene itaatkar vatandaşlar, becerikli, üretken kişiler yetiştirmektir¹⁸. Toplumu yönetme gücünü elinde tutan devlet kendisinin meşruluğunu, yönetilenlere kabul ettirebilmek için eğitim gibi etkili, planlı ve yöntemli bir araca ihtiyaç duymaktadır.¹⁹ Bir başka ifadeyle devlet, ne kadar özgürlükçü olursa olsun, yönettiği yurttaşlara, içinde yaşadığı toplumu ayakta tutacak ortak değerleri, siyasal kültürü kazandıramazsa, yani vatandaşlık eğitimi vermezse, kendi varlığını sürdüremez²⁰. Devletlerin denetimi altındaki eğitime ilişkin, denetim ve düzenleme yetkisinin sınırsız olması durumunda, eğitim, devletin emirlerine sorgulamaksızın itaat edecek, kişisel çıkarlarına ters düştüğünde bile devletin otoritesini destekleyecek vatandaşlar yetiştirmeye yönelik olacaktır. Otoriter rejimler iyi ve uysal vatandaş yetiştirme eğilimi içindedirler, totaliter rejimler halkın rejime olan bağlılığını sağlamak için eğitim tamamen ideolojik hedeflere varmak için hayali değerlere önem vermekte ve eğitim faaliyetlerini bu hedeflere varmak için kanalize etmektedir²¹. "*Yönetmemeli*

¹⁶ BAŞARAN İbrahim Ethem, *Eğitime Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1984, s. 52.

¹⁷ TERZİOĞLU Süleyman S., *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, Alp Yayınevi, Ankara, 2007. s. 54.

¹⁸ KERSCHENSTEINER George, *Vatandaşlık Terbiyesi Kavramı ve Uygulaması* (Çeviren H. Raşit Öymen), Ankara, 1972 (Aktaran Niyazi ALTUNYA, *Anayasa Hukukumuzda Eğitim ve Öğretim Hakkı*, A.Ü.S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990).

¹⁹ OKÇU Davut, *Eğitim Hakkı Ve Tarihsel Gelişimi*, http://64.233.183.104/search?q=cache:ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/d_okcu.doc+%C4%9Fitim+hakk%C4%B1+MEB+yay%C4%B1nlar%C4%B1&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr 16.11.2007.

²⁰ ALTUNYA Niyazi, *Eğitim Sorunumuza Kuşbakışı*, Ürün Yayınları, Ankara, 1997, s. 37.

²¹ YAMAN Hamza, *Eğitim Hakkı*, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_22.htm 28.09.2007.

*ancak eğitmeli. Ancak totaliter bir devlet her şeyi yönettiğini iddia edebilir". "Devlet en doğru ifadesiyle, bir eğitici dir(...). Bir eğiticinin yapması gereken en doğru davranış, insanlara potansiyellerini açığa vuracak imkanı vermektir"*²².

Bu tezde, Türk Anayasa hukukunda eğitim hakkı incelenecektir. Bu amaçla, birinci bölümde, eğitim hakkının tarihi gelişimi ve hukukça tanınması ele alınacaktır. İlk bölümde genel olarak tarihsel gelişim hakkında kısaca bilgi sunulduktan sonra, hak ve özgürlükler sınıflandırmasında eğitim hakkının yeri ile eğitim hakkının hukukça tanınması konularına değinilecektir. Eğitim hakkının uluslararası metinlerde yer alması incelenirken, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeleri ayrı ayrı ele alınacaktır. Eğitim hakkının ulusal metinlerde yer alması incelenirken, öncelikle anayasalarda eğitim hakkının düzenlenmesi üzerinde durulacak, bazı devletlerin anayasalarında yer alan eğitim hakkına ilişkin düzenlemeler kısaca verilecektir. Bu bölümde son olarak Türk Anayasalarında eğitim hakkına yönelik hususlar, İmparatorluk dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak ayrı başlıklar altında değerlendirilecek; 1924 ve 1961 Anayasalarındaki eğitim hakkına yönelik hükümler verilecektir.

İkinci bölümde ise, 1982 Anayasasında eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi hakkında bilgi sunulacaktır. Bu amaçla öncelikle, eğitim hakkı konusunda genel bilgi sunulduktan sonra, hakkın öznesi ve muhatapları ile hakkın kapsamı hakkında bilgiler verilecektir. Daha sonra eğitim özgürlüğü ve din eğitimi hususlarında tartışmalara yer verilecektir. Son olarak "türban" sorunu ve "5735 sayılı kanunla yapılan değişiklik" hakkında görüşler sunulacak ve "türban" sorunu ile ilgili ulusal ve uluslararası mahkeme kararlarına değinilecektir.

²² PICQ Jean, *Il faut aimer l'Etat*, Flammarion, Paris, 1995, s. 109 (Aktaran: Nuri YAŞAR, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 65).

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL GELİŞİM ve EĞİTİM HAKKININ HUKUKÇA TANINMASI

I- Genel Olarak

Eğitim, insanlık tarihi ile başlayan ve insanın en temel uğraş alanlarından biri olmasına rağmen, bir bilim olarak ele alınması oldukça yeni sayılır. Toplumsal karmaşıklık arttıkça, sonraki kuşaklara aktarılacak bilginin de artmasıyla, eğitim kurumsallaşmaya başlamış; okullarda ve uzman kişiler aracılığıyla yürütülür hale gelmiştir. Günümüzdeki eğitim anlayışı Amerikan filozof, psikolog ve eğitim reformcusu John Dewey'nin (1859 – 1952) fikirlerinden ilham almıştır.

Eğitim ilkel topluluklardan beri söz konusudur. İnsanoğlu, kimi bilgilerini, genç kuşaklara aktarılması ihtiyacı hissettiği zaman eğitim başlamıştır¹. Eğitim insanlık tarihinin ilk yıllarında avlanma, ekip biçme, yemek pişirme gibi konularda, bu etkinliklere katılma şeklinde gerçekleşmiştir. İlk zamanlarda eğitim, günümüzde olduğu gibi planlı ve kurumsal değildi. Eğitim tarihçileri, eğitim hukukuna konu olabilecek incelemelerine genellikle eski Yunan eğitim sistemini aktararak başlarlar². Eski Yunan'da eğitim kuramsallaşmaya başlamıştı, bir başka ifadeyle, bu dönemde devlete ait eğitim kurumları vardı³.

¹ OKÇABOL Rifat, Eğitim Hakkı Gerçekleştirilemeyen Bir İlke, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 14.

² OKÇU Davut, Eğitim Hakkı Ve Tarihsel Gelişimi, http://64.233.183.104/search?q=cache:ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/d_okcu.doc+e%C4%9Fitim+hakk%C4%B1+MEB+yay%C4%B1nlar%C4%B1&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr 16.11.2007.

³ Temel Britannica, Cilt 6, Ana yayıncılık, İstanbul, 1992.

Ortaçağ Avrupa'sında, düşüncelerin açıklanmasına izin verilmemiş ve bilimin ilerlemesine engel olunmuştur⁴. Hıristiyanlık, esas varlık alemi olarak ahreti kabul ettiğinden bu dünyayı ve bu dünya yaşamını ihmal etmiştir⁵. Kilise'nin iktidar sahibi olduğu günlerde, Hıristiyan din adamları, bilim adına en ufak bir çalışmayı dahi dine karşı kabul etmişler ve bilimsel çalışma yapanları çok acımasızca cezalandırmışlardı. Bu dönemde, Roma'da, saray kütüphanesi yakılmıştı, klasiklerin okunması ve matematik ilminin öğretimi yasaklanmıştı⁶. Ortaçağda, Augustin'in dediği gibi "*ancak cahiller semaya ereceklerdir*" anlayışı yaygınlaşmıştı⁷. Kilise baskılarına rağmen 11. yüzyıllara gelindiğinde bazı kentlerde ilk üniversitelerin çekirdeği olan ve bilimsel tartışmaya ağırlık veren kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, bulunan eğitim kurumlarının çoğu Hıristiyan kökenli olmakla birlikte 1088'de kurulan Bolonya Üniversitesi gibi laik üniversiteler de mevcuttu.

Rönesans ile birlikte, eğitimin amacının değiştiği gözlenmektedir. Artık eğitimin merkezinde insan yer almaya başlamıştır.⁸ Bir başka ifadeyle, Yeniçağdan itibaren Batı'da, Rönesans ve Reform hareketleriyle, skolastik felsefenin yerini akılcı ve deneyci sistemler almaya başlamıştır⁹. Batı'da başlayan ve insan aklını dogmalardan kurtarmayı sağlayan Rönesans ve

⁴ GÖREN Zafer, Anayasa Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 421.

⁵ AYTAÇ Kemal, Avrupa Eğitim Tarihi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1992.

⁶ OKÇU Davut, Eğitim Hakkı Ve Tarihsel Gelişimi, http://64.233.183.104/search?q=cache:ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/d_okcu.doc+%C4%9Fitim+hakk%C4%B1+MEB+yay%C4%B1nlar%C4%B1&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr 16.11.2007.

⁷ TERZİ A. R, GÜRSOY A., Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık, 2002, aktaran Davut OKÇU, Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi http://209.85.135.104/search?q=cache:ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/d_okcu.doc+%22skolastik+felsefenin+yerini%22&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr, 01/04/2007.

⁸ Temel Britannica, Cilt 6, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1992 s. 67-72.

⁹ OKÇU Davut, Eğitim Hakkı Ve Tarihsel Gelişimi, http://64.233.183.104/search?q=cache:ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/d_okcu.doc+%C4%9Fitim+hakk%C4%B1+MEB+yay%C4%B1nlar%C4%B1&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr 16.11.2007.

Reform hareketleri ve sonrasında gelen aydınlanma dönemi, eğitimde akılcı temellere dayanmanın yolunu açmıştır¹⁰. Bu dönemde eğitimin amacı, kişiyi bu dünyaya hazırlamaya dönmüştür¹¹. Din adamlarının aksine, çocuklarda anadan doğma kötülükler olmadığını belirten J. J. Rousseau, eğitimin amacının “*çocuğun kafasını doldurmak değil, onu, doğru ve aydın düşünceli kılmak*”, olarak algılayıp; eğitimin, çocuğun doğal gelişmesine ve doğaya uyumlu bir biçimde olmasını önermiştir¹². Ancak bu değişim hiç de kolay olmamıştı; mağdurların büyük bedeller ödemesini gerektiren, bilim ve dinsel dogma arasındaki çatışma bu dönemde çözüme kavuşturulmuştu. Modern bilimin doğuşuyla birlikte, modern düşünce açısından da yeni bir çağ başlamış oldu¹³.

Türk eğitim tarihine kısaca bakmak gerekirse, Orta Asya Türk toplumları arasında örgün eğitim denilebilecek ilk çalışmalar, Budist kültür merkezlerindeki manastırlarda ortaya çıkmış; buralarda gençler teorik ve pratik olarak Budizm ilkelerine göre yetiştirilmiş ve daha sonra propagandacı olarak çeşitli yerlere gönderilmişti¹⁴. Uygur yazısının kullanıldığı dönemde, Türklerde örgün eğitim çalışmalarının da başladığı görülmektedir¹⁵.

Osmanlı dönemine gelindiğinde, Müslümanlar için başlıca eğitim kurumlarının mektepler ile medreseler olduğu görülmektedir. Mektepler daha çok saray, hükümet ve askerlik işlerinde görev yapacak olan kişilere, medreseler ise din, hukuk, tıp ve fen konularında eğitim görmek isteyenlere

¹⁰ YAMANER Şerafettin, Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8.

¹¹ OKÇABOL (2001), s. 20.

¹² OKÇABOL (2001), s. 21.

¹³ MAYOR Federica, FORTI Augusto, Çeviren Mehmet KÜÇÜK, Bilim ve İktidar, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2004.

¹⁴ ERGÜN Mustafa, Türk Eğitim Tarihi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/tet00.htm> 1.2.2008.

¹⁵ ERGÜN Mustafa, Türk Eğitim Tarihi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/tet00.htm> 1.2.2008.

yönelikti¹⁶. Bunların dışında vakıflar eliyle kurulan okullar mevcuttu, ayrıca halkın eğitiminde cami, dergah, kütüphanelerin de önemli rolü vardı. Saraydaki Enderun mektebi ile askeri alanda eğitim veren acemi oğlanlar mektepleri özel amaçlı eğitim kurumlarıydı. Osmanlı İmparatorluğu zamanında, eğitim birliği ilkesi benimsenmediği gibi, devlet hizmetleri arasında kapsamlı bir eğitim yönetimi anlayışı da bulunmamaktaydı. Özetlemek gerekirse, Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı eğitim kurumları, genelde, iki farklı eğitim veren bir sisteme dayanıyordu: (1) Din esasına göre eğitim yapan kurumlar (2) Batılı usullere eğitim veren kurumlar¹⁷.

Osmanlıda eğitimin yetersiz olduğunun anlaşılması sonucu, II Mahmut döneminde başlayıp, Tanzimat döneminde devam eden kapsamlı yenilikler yapılmaya başlanmıştır¹⁸. II nci Mahmud, 1824'de, ilköğretimi herkes için zorunlu kılan bir ferman çıkarmıştır. 1826'da tıp eğitimi için Tıphane, 1834'de Harp Okulu kuruldu. 1838'de açılan rüştiyeliler, sıbyen mekteplerinin yetersiz görülen eğitimine karşı daha düzeyli bir eğitim vermeyi amaçlıyordu.

Osmanlı Devletinde eğitimin bir kamu görevi olarak üstlenilmesi, dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Tanzimat dönemi ile başlar. Tanzimat döneminde eğitim, kurumlaştırılmaya başlandı; en etkili eğitim yöntemlerinin araştırılması için 1845 yılında Geçici Eğitim Meclisi adıyla yetkili bir komisyon kuruldu, 1846'da Mekteb-i Rüştiye Nezaretinin adı, Mektebi Umumiye Nezareti (bütün okulların bakanlığı) olarak değiştirildi, 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti (Genel Eğitim Bakanlığı) kuruldu, Darülfünun (üniversite) 1863'de öğretime başladı, 1869'da Genel Eğitim Tüzüğü yayınlandı. Eğitim kademeleri bu dönemde ilk, orta ve yüksek olarak üçe ayrıldı. Orta öğretim rüştiye (ortaokul) ve idadi (lise) olmak üzere iki kademeli olarak düzenlendi.

Eğitim tarihi yakından incelendiğinde, her ülkenin eğitim sisteminin değişik tecrübeler sonucu şekillendiği görülecektir. Her toplumda eğitime

¹⁶ TERZİOĞLU (2007), s. 171.

¹⁷ YAMANER (1999), s. 68.

¹⁸ YAMANER (1999), s. 66.

yaklaşım ve eğitimde var olduğu kabul edilen sorunlar, yaşadığı geçmişe bağlı olarak, farklılık gösterebilmektedir. Toplumların gelişim düzeylerinin farklı olması ve her toplumun kendi yaşam süreci içinde farklı örf ve adetlere sahip olması sorunların çeşitliliğini arttırmaktadır. Bütün toplumlar, söz konusu sorunlar çerçevesinde elde etmiş oldukları tecrübelerini, sonuçta kendilerine bir sistem oluşturacak biçimde düzenleyerek hayata geçirmişlerdir. Yukarıda bahsedilen sosyolojik gerçeklik göz önünde bulundurulduğunda, her toplumda farklı eğitim sorunları olduğunu ve eğitim için farklı çözüm yöntemleri ve dolayısıyla farklı sistemlere sahip olunacağını kabul etmek gerekecektir. Bir başka ifadeyle tüm toplumlara her yönüyle uygulanabilecek tek bir eğitim sistemi önermek olanaksız olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

II- Hak ve Özgürlükler Sınıflandırmasında Eğitim Hakkının Yeri

Temel hak ve özgürlüklerin devrimci niteliği göz önüne alınarak yapılan sınıflandırmaya göre hak ve özgürlükler: kişi özgürlükleri ve siyasal hakların yer aldığı “birinci kuşak haklar”, iktisadî, sosyal ve kültürel hak ve özgürlüklerin yer aldığı “ikinci kuşak haklar” ve dayanışma hakları olarak da bilinen çevre, gelişme ve barış haklarının yer aldığı “üçüncü kuşak haklar” olmak üzere üçe ayrılmaktadır¹⁹.

Birinci kuşak haklar, büyük ölçüde aristokrasi – burjuvazi çatışmasına dayandığı söylenebilir. Ayrıcalıklar üzerinde kurulu feodal rejime karşı, devrimci burjuvazinin verdiği mücadele sonucu özgürlük ve eşitlik kavramları doğmuştur. Burada söz konusu olan kişinin kendisi üzerinde serbest tasarrufu, düşünce ve davranışlarını serbestçe seçim hakkıdır. Her bireyin özerkliği, yaşam ve davranış tercihini serbestçe belirleyebildiği özgürlük alanı

¹⁹ KABOĞLU İbrahim Ö, Özgürlükler Hukuku, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

olup; bu alana ne devlet ne de üçüncü kişiler karışabilir. Karışılmama, özgürlüğün gerçekleşmiş olması için yeterli görülmektedir²⁰.

XIX yüzyılda, özellikle işçi sınıfının bulunduğu güç koşullar nedeniyle yeni bir mücadele başladı. Bu mücadelede, özellikle siyasal haklar ve iktisadi talepler, ön plana çıkmıştı: seçme, seçilme ve siyasal örgütlenme hakları, çalışma olanaklarının düzeltilmesi, iş olanaklarının yaratılması, toplumsal güvenliğin sağlanması, sendika ve grev hakları... Özetle, insanın içinde bulunduğu toplumsal ortam ve koşullar göz önüne alınarak hak öznesi olmasıyla ikinci kuşak hak ve özgürlükler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, soyut özgürlük yerine eşitlik ilkesi öne çıkmış, insanların sahip oldukları özgürlüklerden yararlanabilmeleri için gerekli olanakların sağlanması önem kazanmıştır. Bu hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesinde devletin konumu değişmiş ve sosyal devlet anlayışı öne çıkmıştır²¹. Böylece ikinci kuşak haklar gündeme gelmeye başlamıştır.

Üçüncü kuşak hakları ortaya çıkaran etmenlerin başında, bilim ve teknolojinin ilerlemesinden ortaya çıkan sorunlar yer almıştır. Bunun sonucunda, çevre hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı ve insanlığın ortak mal varlığına saygı hakkı tanımlanmıştır²².

Temel hak ve özgürlüklerin sınıflandırılması konusunda klâsikleşen ve genellikle benimsenen sınıflandırma George Jellinek tarafından yapılmıştır²³: Koruyucu haklar (negatif statü hakları), isteme hakları (pozitif statü hakları) ve katılma hakları (aktif statü hakları).

Koruyucu haklar, devlet müdahalesine karşı güvence altına alınması ve siyasi iktidar karşısında korunması gereken hakları ifade eder²⁴. Bu kümede haklar için devlete düşen görev, bu hak ve özgürlükleri tanımak ve

²⁰ KABOĞLU İbrahim Ö., Anayasa Hukuku Dersleri, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 219.

²¹ KABOĞLU, (2005), s. 222.

²² KABOĞLU, (2005), s. 223.

²³ KAPANİ Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

²⁴ ERDOĞAN Mustafa, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 150.

bunlara dokunmamaktır. Bir başka ifadeyle, negatif statü hakları, kişiye doğuştan gelen bazı haklara, devlet de dahil olmak üzere, kimsenin müdahale etmemesini talep etme haklarıdır. Bu haklar, anayasada, kişinin temel hak ve özgürlükleri şeklinde yer alır.

İsteme hakları, olumlu haklar olarak nitelendirilmektedir. Devlet bu kümeye giren hakları sadece dokunmamakla yetinmeyecek, bunların gerçekleştirilmesini de sağlamakla yükümlü olacaktır. Bir başka ifadeyle, pozitif statü hakları, devletten bir şeyler yapmasını talep etme hakkıdır. Bu hakların sağlanması için, devletin kişileri birtakım olanaklarla donatması, olumlu faaliyetlerde bulunması gerekmektedir²⁵.

Katılma hakları ise bireyin siyasi iktidarın oluşmasına ve kullanılmasına yönelik haklardır. Bu haklar sayesinde vatandaşlar siyasi karar alıcıları belirleyebilir ve siyasi ve idari kararları etkileyebilirler²⁶. Bu haklar, bir siyasi toplumda kişiyi aktif duruma getiren haklardır. Bunlar anayasalarda siyasi haklar olarak yer alırlar.

Günümüzde artık ikili bir ayırmadan daha fazla söz edilmektedir²⁷. Bu ayırma göre haklar; (i) kişisel ve siyasi haklar (ii) ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların "*bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikli çıkarlarını ve özgürlüklerini güvence altına alan haklar*" olarak tanımlanması mümkündür²⁸.

Eğitim ve öğrenim hakkı, 1982 Anayasası'nın 42. maddesinde, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde düzenlenmiştir. 1982 Anayasasının 42 nci maddesinin 1 inci fıkrası "*kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz*" hükmünü içermektedir. Bu hüküm hiçbir ayırma tabi tutulmadan, herkesin, eşit eğitim hakkına sahip olmasını

²⁵ ERDOĞAN (1996), s. 151.

²⁶ ERDOĞAN (1996), s. 151.

²⁷ ALGAN Bülent, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 32.

²⁸ ALGAN (2007), s. 32.

gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, eğitimin temel bir insan hakkı olması, kamusal sorumluluğu gerektirir; yani devletin, nitelikli eğitimi, herhangi bir ayırım gözetmeden, herkese, parasız olarak sunmasını gerektirmektedir. Anayasal durum bakımından, sosyal bir hak olarak eğitim hakkı, devlete karşı ileri sürülebilecek bir temel haktır. Devlet, eğitim olanaklarının ve ilgili alt yapının sağlanması yükümlülüğü yanında, hiçbir ayırım yapmadan, herkesi eşit bir şekilde bu haktan yararlandırmak durumundadır. Bundan başka, devletin, kendi dışında diğer bireyler tarafından da eğitim hakkının kullanılmasını engelleyen uygulamalara son verecek tedbirleri alması gerekir. Eğitim hakkının bu özelliği göz önüne alındığında, bazı yönleriyle bir sosyal hak, bazı yönleriyle de bir temel hak olduğu söylenebilir. Bu bakımdan eğitim hakkı birinci sınıflandırmaya göre hem birinci hem de ikinci kuşak haklar içinde; ikinci sınıflandırmaya göre hem koruyucu haklar (negatif statü hakları) hem de isteme hakları (pozitif statü hakları) içinde; üçüncü sınıflandırmaya göre ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içinde yer almaktadır.

III- Eğitim Hakkının Hukukça Tanınması

Hak kavramı toplumsal yaşama geçişle beraber ortaya çıkmıştır²⁹. Hak ve özgürlük kavramları çoğu zaman aynı anlamda kullanılmakla beraber, aslında özgürlüğü daha geniş kapsamlı ve soyut, hakkı ise özgürlüğün özelleştirilmiş ve somutlaştırılmışı olarak anlamak gerekir³⁰. Genel olarak, hak bir kimsenin isteyebileceği, ileri sürebileceği ve kullanabileceği bir durumu belirtmekte olup; devlet ve toplumun hukuk düzeni ve yasaları aracılığıyla güvence altına alınmış bir durum olarak tanımlanabilir³¹. Hak

²⁹ ÇEÇEN Anıl, İnsan Hakları, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995, s. 23.

³⁰ TURAN Güngör, Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Gelişimi ve Yorumu, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 17-18, s. 103.

³¹ ÇEÇEN Anıl, İnsan Haklarının Düşünsel Boyutları, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 3-4, 1981-1982, s. 10.

kısaca şöyle tanımlanabilir³²: “*hak, hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir.*” Hak kavramı, zamana, yere ve topluma göre farklılık gösteren, değişken bir içeriğe sahiptir³³. Özgür olmak, başkalarına karşı ileri sürülebilen haklara sahip olmak anlamındadır. Özgürlük bütün hakların ortak kökeni olup; haklar ise, özgürlükleri sağlamak için kişiye hukukça tanınan meşru yetkililerdir³⁴.

İnsanlığın tarihsel gelişimi ile beraber, hak kavramı da yeni boyutlar kazanmış ve kapsamı giderek genişlemiştir. İnsan haklarının doğuşu ve gelişmesinde birçok belirleyici faktör bulunmaktadır; felsefe, düşünceler tarihi, toplumsal mücadeleler, ulusal ve uluslararası ölçekte hukuki düzenlemeler,³⁵... Burjuva ile kralların, kilise ile devletin, yerel kiliselerle papalığın, krallarla parlamentoların, parlamento içinde de aristokrat meclisleriyle burjuva meclislerinin çatışmaları ve birbirlerine karşı kopardıkları haklar, çatışmalar boyunca uzayan bir haklar ve özgürlükler listesi oluşması sonucunu doğurmuştur³⁶.

İlkçağın Yunan ve Roma toplumları, sonraları Batı toplumlarındaki anayasacılık hareketlerine esin kaynağı olabilecek bir gelişme gösterememişlerdir. Eşitlik özellikle, aristokratik kültüre, değerlere ve düşünüşe duyulan tepkileri dile getiren ve bu bağlamda, devletin ve kanunların insan eseri olduğunu öne sürüp insanların eşitliği inancını desteklemek üzere ilk kez pozitif hukuk – doğal hukuk ayrımı Sofistler tarafından savunulmuştur. Stoacı felsefe, insana devlet dışında ilk kez bir manevi değer tanınması ve akla dayanan doğal hukuk ile bütün insanların

³² MUMCU Ahmet, İnsan Hakları & Kamu Özgürlükleri, Savaş Yayınları, Ankara, 1994, s. 21.

³³ ÇEÇEN (1995), s. 24.

³⁴ KABOĞLU (2005), s. 218.

³⁵ KABOĞLU (2005), s. 215.

³⁶ ŞENEL Alaeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara 2002, s 288 vd.

eşitliği ve kardeşliği düşüncelerini yayması sebebiyle, insan hakları ve eşitlik öğretisinin klasik felsefi kaynaklarından biri sayılmıştır³⁷.

İnsanlar doğuştan sahip oldukları özgürlük ve doğal hakların, saldırılardan korunabilmesi için, bazı sınırlamalara katlanarak özveride bulunmayı, zaman içinde kabul etmişlerdir. *Toplum Anlaşmasına göre, toplum üyelerinden her biri kendini topluma terk eder ve varlığını, bütün kuvvetini müştereken genel idarenin emrine verir; ortak benliğini, yaşamını, iradesini bu anlaşmadan alır*³⁸. Hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığını gören insanlar ise bu güvence karşılığında bazı sınırlamalara rıza göstermişlerdir³⁹. Tarihi süreç içerisinde, *“insanların birey olarak yaşayabilmeleri veya toplum dışı kalabilmelerinin mümkün olamayacağı, bu yüzden de toplumun kurallarına uymak zorunda kalınacağı”* görüşünden hareketle, insanlar toplumun kurallarına uymak zorunda kalmışlardır⁴⁰. Kişinin, kişiliğini tam ve özgürce geliştirebileceği toplumsal düzene gereksinimleri varsa, bu toplumsal düzenin koyduğu kurallara uyma yükümlülüğü de olacaktır.⁴¹ Yaşanan hayatın bir gereği olan bu anlayış, zamanla yerini, *“toplumun kurallarını, temsilcisi olan devlet belirler ve düzenler, dolayısıyla insanların temel hak ve özgürlükleri devletin tanıdığı kadardır”* anlayışına terk etmiştir ve yüzyıllarca bu anlayış kabul görmüştür⁴².

³⁷ ÖDEN Merih, Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s. 50-56.

³⁸ ROUSSEAU J. J., Toplum Anlaşması, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 18.

³⁹ ÇEÇEN (1981-1982), s. 10.

⁴⁰ BALCI Muharrem, Ulusal ve Uluslar arası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Öğretim Hakkı, http://www.muharrembalci.com/makaleler/egitim_ogretim_hakki.doc 1.2.2008.

⁴¹ ALTUNYA Niyazi, Anayasa Hukukumuzda Eğitim ve Öğretim Hakkı, A.Ü.S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990.

⁴² ÖDEN (2003), s. 66.

Ortaçağın son yüzyıllarında, Avrupa'da kurulan merkezîyetçi mutlak krallıklar, bir yandan feodal beylere ve kiliseye karşı mücadelede başarılı olarak, diğer yandan ticaretin gelişip yaygınlaşmasıyla güçlenmişlerdir⁴³. Bu dönemde, burjuvazi, özgürlük ve eşitlik ilkelerine dayanan bir siyasi – hukuki düzenin kurulmasını istemiş; iktidarın, kendisinin de söz sahibi olabileceği şekilde yeniden düzenlenmesini zorunlu bulmuştur⁴⁴. Ayrıcalıklar üzerinde kurulu feodal rejime karşı devrimci burjuvazinin verdiği mücadele, özgürlük ve eşitlik kavramlarının doğumuna kaynaklık etmiştir⁴⁵. Özgürlük sadece burjuvazinin talebi değildi, baskı altında yaşayan halk kitleleri de özgürlük istiyorlardı. Böylece feodaliteye karşı verilen savaşa, öncü burjuvazinin geniş halk kitleleriyle sağladığı birliğin ideolojik ve siyasi zeminini, özgürlük ve eşitlik ilkeleri oluşturdu⁴⁶.

İnsanların, temel hak ve özgürlüklerinin farkına vardıkları ve bunları herkesten önce temsilcilerine karşı kullanmayı düşündükleri ve bu konuda mücadeleye başlamalarından itibaren, insan hakları konusunda bir bilinçlenme başlamıştır⁴⁷. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde, birey, başlı başına bir değer olarak kabul edilmiş; bu dönemde ortaya çıkan liberal yaklaşım, insanın doğuştan bazı haklara sahip olduğunu ve bunların devlete karşı korunması gerektiği düşüncesini savunmuştur. Bu dönemdeki anlayışa göre, devlet bireylerin güvenliğini sağlamalı, ama onların faaliyetlerine müdahale etmemelidir; hatta devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesi zararlıdır.

Eğitim hakkı kavramı, 1789 Fransız Devrimi sonrası gündeme gelmiştir. Fransız ihtilali sonrası yaygınlaşan özgürlük, eşitlik, kardeşlik

⁴³ ÖDEN (2003), s. 66.

⁴⁴ ÖDEN (2003), s. 66.

⁴⁵ TANÖR Bülent, Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, May Yayınları, İstanbul, 1978, s. 45.

⁴⁶ TANÖR (1978), s. 46.

⁴⁷ BALCI Muharrem, Ulusal ve Uluslar arası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Öğretim Hakkı, http://www.muharrembalci.com/makaleler/egitim_ogretim_hakki.doc 1.2.2008.

düşünceleri, hak eşitliği istemini de kamuoyunda tartışılır hale getirmiştir. Bu gelişmeler eğitim alanını da etkilemeye başlamış; hak eşitliği istemi, eğitim hakkı için de söz konusu olmuştur. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkelerinin bir anlamı olabilmesi için bireylerin, resmi bir öğretimden geçirilmesi gerektiği anlaşılmıştır⁴⁸. Bir başka ifadeyle, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkelerinin, eğitimsiz gerçekleştiremeyeceği, Fransız devrimcileri tarafından öne sürülmüş ve bu fikir toplum tarafından hızlıca kabul edilmiştir. Fransız Devriminden üç yıl sonra kabul edilen 1793 tarihli Fransa Anayasasının başına eklenen ikinci İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisindeki şu hüküm konumuz açısından önemlidir⁴⁹:

“ Öğrenim herkesin ihtiyacıdır. Toplum, kamu eğitiminin gelişmesine bütün gücüyle yardım etmek ve öğrenim imkanlarını bütün vatandaşlara sağlamak zorundadır. (madde 22)”

Bu hüküm eğitim hakkının anayasal boyuta taşındığı ilk hükümdür. Bu gelişme ile birlikte, laik eğitim olanakları aranmış, eğitim özel ve ayrıcalıklı bir faaliyet alanı olmaktan çıkarılmış ve kamu hizmeti haline dönüştürülmüştür. Bu dönemde, Fransa ve Almanya’da parasız okulların yalnızca yoksullara değil, herkese açık olması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştır⁵⁰. Eğitimin insanlar için bir temel hak olarak kabul edilmesi ve bu hakkın tanınmasıyla birlikte eğitimin yaygınlaştırılması, uzun ve zorlu bir süreç sonunda gerçekleşebilmiştir.

Sanayi devrimi, bütün toplum yapılarını alt üst ederken, sosyal farklılıkları daha da arttırmıştır⁵¹. Batı toplumları, XIX yüzyıl içinde, devlet kontrolünden uzak, kendi kanunlarına göre işleyen piyasa ekonomisi ile sanayileşmeyi büyük ölçüde gerçekleştirmişlerdir; fakat bu durum ağır sosyal

⁴⁸ AYTAÇ Kemal, Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.

⁴⁹ KAPANİ (1993), s. 53.

⁵⁰ <http://www.bendengecti.com/sosyal-analizler-psikoloji/1625-egitim-ve-egitimin-onemi/> 02.05.2008.

⁵¹ TANÖR (1978), s. 62.

sorunlar yaratmış, gelir ve servet eşitsizliklerini arttırmış ve sınıf çatışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sanayileşen toplumlarda özellikle işgücü kitlesinin içine düştüğü durum, liberal devlet sisteminin ve demokratik rejimin öngördüğü tarzda toplum düzenini koruyamayacağını göstermiştir⁵².

Söz konusu problemlerle birlikte, işçi sınıfı ile sosyalistlerden gelen, liberal anlayışa yönelik tepki ve itirazlar giderek artmıştır. Liberalizmin özgürlük ve eşitlik anlayışına karşı oluşan bu tepki ve itirazlar, hak ve özgürlüklere ilişkin yaklaşım biçiminin değişmesine neden olmuştur. Yaşanan sorunlarla birlikte, devletin sınırlanması gerektiği anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece, Batı toplumları, klasik jandarma devlet anlayışını terk etmeye ve gerekli sosyal tedbirleri almaya zorlanmışlardır. Bu sorunlara çözüm olmak amacıyla, XIX uncu yüzyılın ikinci yarısından sonra, bir takım yeni hak ve hürriyetler ortaya çıkmaya başlamıştır⁵³. Bu dönemde seçme, seçilme ve siyasi örgütlenme haklarının elde edilmesi, çalışma şartlarının düzeltilmesi, iş imkanları yaratılması, sosyal güvenliğin sağlanması gibi talepler sonuç vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler zaman içinde sosyal hak kavramının doğumuna ve bu hakların yasalaşmasına imkan sağlamıştır. İşçiyi korumaya ilişkin ilk yasaların yapılması ve iş mevzuatının oluşumuyla, sosyal haklar gündeme oturmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan *sosyal haklar, ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların ve özellikle işçilerin haklarının ve çıkarlarının korunması, geliştirilmesi ve emek ile sermaye arasındaki ilişkilerde bir güç dengesi kurulması için devletin gerçekleştirme sorumluluğunu üstlendiği ekonomik ve sosyal nitelikteki ve özgürlükçü önlemlerin bütünüdür*⁵⁴. *Sosyal haklar kısaca sosyal eşitlik amacına yönelmiş haklar olarak tanımlanmaktadır*⁵⁵. Sosyal haklar sosyal

⁵² TURAN (1995-1996), s. 105.

⁵³ TANÖR (1978), s. 60.

⁵⁴ TALAS Cahit, Sosyal haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 3-4, 1981-1982, s. 43.

⁵⁵ TANÖR (1978), s. 92.

adaleti sağlamaya, sosyal eşitsizlikleri azaltmaya ve toplumda sosyal ve ekonomik bakımdan zayıf durumda bulunan sınıf ve grupları korumaya, yöneliktir. Başka bir deyişle sosyal haklar, eşitlik düşüncesinin, hukuki eşitlikten sosyal eşitliğe yönelmesinin sonucudurlar⁵⁶.

1789 Bildirgesinde somutlaşan bireycilik anlayışı, insanı evrensel nitelikleriyle ve felsefi bağlamda ele almakta iken; yukarıda belirtilen gelişmelerle birlikte, 1848 Anayasası birtakım örgütlere ve topluluklara yer vermek durumunda kalmış, artık toplum içinde yerleşmiş insan konu alınmaya başlamıştır⁵⁷. Bir başka ifadeyle, insan artık bireyci doktrinde olduğu gibi soyut ve varlık olarak değil, fakat içinde yaşadığı toplumun sosyo – ekonomik koşulları ile çevrili ihtiyaç sahibi vatandaş olarak ele alınmaya başlamıştır⁵⁸. Kendisine yalnızca devletin olumsuz müdahalelerine karşı ileri sürebileceği negatif özgürlüklerin değil, devletten olumlu bir hareket, bir hizmet ve yardım isteme yetkisini veren pozitif haklar da tanınmaya başlamıştır⁵⁹.

Avrupa’da yaşanan geniş çaplı ihtilallerin ardından hazırlanan 1848 Fransız Anayasası, siyasi, ekonomik ve sosyal hak taleplerinin anayasal düzeyde ele alındığı ilk metin olma özelliğine sahiptir. 1848 Anayasasınının 13 üncü maddesi tam bir sosyal hukuk anlayışını yansıtmaktadır. Bu madde, konumuz açısından önemli olan, parasız ilköğrenim, meslek eğitimi, gibi düzenlemeler içermektedir⁶⁰:

⁵⁶ ÖDEN (2003), s. 83.

⁵⁷ KORUCU Serdar, 1982 Anayasasına Göre Ekonomik Düzenin Anayasal Çerçevesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 57.

⁵⁸ TURAN (1995-1996), s. 106.

⁵⁹ DEMİR Fevzi, Bireyci Özgürlük Anlayışında Ekonomik ve Sosyal Haklar, Anayasa Kurultayı, Hak-İş Eğitim Yayınları, No 15, Ankara, 1992 s. 441, Aktaran Güngör TURAN, Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Gelişimi ve Yorumu, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 17-18, 1995-1996, s. 106.

⁶⁰ KAPANİ (1993), s. 53, 54.

“1848 Anayasası aile, çalışma, mülkiyet ve kamu düzenine dayalı bir toplumda; özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin egemenliğini öngörmüş; eğitim hakkı, yoksullara yardım... gibi düzenlemeler getirmiş ve insan hakları teorisinde önemli bir değişikliğe yol açarak, sosyal hukuk anlayışının ifadesi olmuştur.”

1848 Anayasası sosyal haklar bakımından önemli bir aşama olarak kabul edilmekle birlikte, sosyal hak anlayışının yerleşmesi ve ekonomik alandaki devlet - toplum ilişkilerinin belli yapıda düzenlemeye başlaması XX. yüzyılda, görülmeye başlanmıştır⁶¹. 1848 İhtilaliyle başlayan ve Weimar Anayasası ile devam eden süreçte sosyal haklar konusundaki yaklaşım değişmiştir. Bu dönemde, sosyal hakların anayasal tanımaya konu edildiği ilk metin 1917 tarihli Meksika Anayasası⁶² olmakla birlikte 1919 Weimar Anayasası⁶³, sosyal hakların detaylı olarak yer aldığı ilk Anayasa olarak kabul edilmektedir. Weimar Anayasasında bir yandan sağlık, çalışanlar, aile ve meslek grupları, eğitim hakkı güvenceye bağlanmış; diğer yandan orta sınıfın korunmasına özen gösterilmiş, çalışma hayatında işçilerin dolaylı da olsa yönetime katılmaları sağlanmıştır⁶⁴. Bu dönemdeki dikkat çekici bir başka gelişme de, mülkiyet hakkının mutlak niteliğini kaybetmeye başlamasıdır. Ancak Hitler'in iktidara gelişiyle Weimar Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır.

Sosyal hakların kabul görmesiyle birlikte sosyal devlet kavramı da gündeme girmeye başlamıştır. Devletlerin, bireylerin maddi ve manevi gelişmeleri için gerekli koşulları sağlama yolunda doğrudan doğruya

⁶¹ KORUCU, s. 58.

⁶² KAPANİ (1993), s. 55.

⁶³ TURAN (1995-1996). *“Hizmet eden devlet ve koruyucu devlet anlayışından yola çıkan Weimar Anayasası, sosyal devlet anlayışını en açık ifade ile şu şekilde fomüle etmiştir: Ekonomik hayat, adalet esaslarına göre ve herkese insanlığa yaraşır bir hayat tarzı sağlayacak şekilde düzenlenir. Devlet bu amaca ulaşmak için gerekli sosyal güvenlik örgütünü kuracak ve ekonomik gücü zayıf vatandaşlara yardım elini uzatacaktır.”*

⁶⁴ KORUCU, s. 58.

yükümlülük altına girmesi, bir başka ifadeyle sosyal devlet anlayışını benimsemesi, çoğunlukla II. Dünya Savaşı sonrası olmuştur. Bir başka ifadeyle, bu dönemde sosyal ve ekonomik haklar, insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde ve anayasalarda yer almaya başlamıştır. 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel beyannamesi ve 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi sosyal devlet kavramının yerleşmesine öncülük etmiştir.

Sosyal devlet, ekonomik, sosyal ve siyasi olayların sonucu olarak ortaya çıkmıştır⁶⁵. Sosyal hakların tanınmasıyla birlikte devlet, hakların kullanılmasına eşlik eden, vatandaşların maddi ve manevi gelişmelerini sağlamaya yönelik görevler de yüklenmeye başlamışlardır. Sosyal haklar adı verilen bir hak kategorisinin ortaya çıkmasıyla birlikte devlete karşı korunması gereken hak anlayışı terk edilerek; devletin, vatandaşlarının maddi ve manevi gelişmelerini sağlamaya yönelik görevler yüklenmesi sağlanmıştır⁶⁶. Sosyal devlet anlayışıyla beraber devlet, sosyal ve ekonomik hayata müdahale ederek, sınıf çatışmalarını azaltan ve milli beraberliği sağlamaya çalışan bir konuma gelmeye başlamıştır. Artık, hak ve özgürlüklerin uygulamaya taşınabilmesi ve etkinliklerin, işlerliklerinin sağlanabilmesi için bir takım mali, ekonomik kaynakların seferber edilmesi, gerekli ortamın sağlanması ödevi devlete ait olmaktadır⁶⁷. Mümtaz Soysal tarafından sosyal devlet genellikle, vatandaşların sosyal durumlarıyla, refahlarıyla ilgilenen, onlara asgari bir yaşama düzeyi sağlamayı ödev bilen devlet olarak tanımlanmıştır⁶⁸.

Sosyal haklar, ister olumlu ister olumsuz edim gerektirsinler, ister toplu ister bireysel olarak kullanılabilirler, sosyal adaleti sağlamaya, sosyal eşitsizlikleri azaltmaya, toplum içinde ekonomik bakımdan zayıf olan sınıf ve grupları korumaya yönelik haklardır⁶⁹. Sosyal haklar da kendi içinde devletin

⁶⁵ TANÖR (1978), s. 106.

⁶⁶ KORUCU, s. 60.

⁶⁷ KORUCU, s. 55 - 61.

⁶⁸ SOYSAL Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 178.

⁶⁹ TANÖR (1978).

olumsuz edimini gerektiren (sendika, grev ve toplu sözleşme, ücretli tatil hakları gibi), ve olumlu bir edime ihtiyaç gösteren (eğitim, sağlık, konut ve sosyal güvenlik hakları gibi) haklar olarak gruplandırılabilir.

Sosyal devlet eğitim ve öğretimi devletin başta gelen ödevi sayar ve tüm vatandaşların eşit imkanlar içinde, bilime dayalı düşündüren, bilinçlendiren, yaratıcı, barışçı, laik ve demokratik eğitim görmesini sağlar⁷⁰. Eğitimin toplumla bütünleşmesini sağlamak, eğitimin yaygınlaştırılması, sosyal devletin görevidir. Bir başka ifadeyle, devletin eğitimi parasız yapması, eğitim faaliyetlerinin planlanması, eğitim kurumlarını yurt çapına yayması, mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilmesi, bu doğrultuda önlem alınması sosyal devletin öncelikli görevlerindendir⁷¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Birleşmiş Milletler ve sivil toplum örgütleri, eğitimin sadece devlete bırakılmayacağı anlayışına koşut olarak, konunun takipçisi olmaya başlamışlardır. Eğitim hakkı konusunda ilk uluslararası düzenleme Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisidir. Bölgesel düzenleme olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi konunun bir başka öncü belgesidir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarla İlgili Uluslararası Sözleşme eğitim hakkı konusunda gerçekleştirilen en kapsamlı uluslararası sözleşmedir. Yine bu dönemde yapılan anayasaların ortak özelliği sosyal devlet anlayışının benimsenmesi olup; bunun sonucu olarak eğitim hakkının anayasalarda yer almasıdır. Özetle, II. Dünya Savaşı sonrası, eğitim hakkı ile ilgili ulusal ve uluslararası kanuni düzenleme ve belgeler, insan hakları ile ilgilenenlerin önemli bir uğraş alanı olmuştur. Günümüzde eğitim hakkı, evrensel düzeyde kabul gören hakların ilk sıralarında bulunmakta ve bütün insanlığın bu haktan yararlanabilmesi amacıyla, anayasalarda ve yasalarda eğitim hakkına yönelik hükümler yer almaktadır. Devletler, evrensel düzeyde önem kazanan eğitim hakkını yaygınlaştırmak konusunda daha çok sorumluluk hissetmekte ve tüm insanların eğitim

⁷⁰ YAMAN Hamza, Eğitim Hakkı, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_22.htm 28.09.2007.

⁷¹ http://www.turkhukuksitesi.com/makale_22.htm 27.08.2007.

gereksinmelerini eşit şekilde karşılayabilecekleri gerekli okul, öğretmen ve eğitim araç gerecin sağlanması için bu alana daha çok kaynak ayırmaktadırlar.

Bugün artık, anayasal bir hak olarak düzenlenmiş eğitim hakkı, bir medeniyet sorunu olmaktan öte uluslararası standartlara uyumluluk ve bir insan hak ve özgürlüğü sorunu olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu aşamaya gelmesi çok zaman almıştır. Günümüzdeki tartışmalar artık bu hak ve özgürlüğün kapsamı ve sınırlamaları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

A- Uluslararası Metinler

Birleşmiş Milletler, devletlerin insan hak ve hürriyetlerinin korunması ve geliştirilmesi konusunda, işbirliğine istekli olmaları ve bu yolla dünya barışını desteklemelerini öngörmektedir⁷². Bir başka ifadeyle Birleşmiş Milletler, insan haklarının evrensel düzeyde korunması fikrinden ortaya çıkmış bir teşkilattır. Birleşmiş Milletler Antlaşması, insan haklarının evrensel düzeyde sağlanmasını, dünya barışı ve huzurunun temel şartları arasında saymıştır. Birleşmiş Milletler Antlaşması, yalnız bir defa değil, fakat tekrar tekrar insan haklarına ve temel hürriyetlerine inanç, saygı ve bağlılık ilan ederken ve bunların sağlanmasını, dünya barış ve huzuru için başlıca şartlar arasında sayarken, insan hak ve hürriyetlerini ilk defa olarak resmen uluslararası hukuk alanına çıkarmış ve onlara evrensel bir değer tanımıştır⁷³.

1945 tarihinde yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Antlaşması, eğitimin uluslararası boyuta taşınmasına öncülük eden çok önemli bir belgedir. Tüm insanlığın onurunu korumak, hak eşitliğini sağlamak, özgürlüğü korumak ve sürekli kılmak için en uygun araç eğitimidir ve bu gerçeğin uluslararası belgelerde yer alması önemli bir aşamadır. Birleşmiş Milletler Örgütü

⁷² GÖZLÜGÖL Said Vakkas, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 84.

⁷³ KAPANİ (1993), s. 61.

Antlaşmasının yürürlüğe girişini izleyen bir ay içinde Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) sözleşmesi yürürlüğe girmiştir. UNESCO sözleşmesinin kendisi bile başlı başına bir eğitim konusudur⁷⁴. Birleşmiş Milletlerin eğitim konusundaki ilk ve en önemli eseri İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'dir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26 ncı maddesi eğitim hakkına yöneliktir. Bu bildirden başka Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan birçok bildiri ve sözleşme eğitim hakkıyla ilgilidir; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarla İlgili uluslararası Sözleşme burada sayılabilecek en önemli belgelerdir. Bölgesel olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 nolu protokolünün ikinci maddesi eğitim hakkı ile ilgilidir.

Eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler Örgütü, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi örgütlerce kabul edilmiştir. Eğitim hakkı, uluslararası hukukun en temel konularından olup; bildirme, sözleşme, tavsiye, karar, ilke, vb. nitelikte çok sayıda uluslararası ve bölgesel insan hakları belgesinde yer almaktadır⁷⁵ ve birçok ülke tarafından bu anlaşmalar kabul edilmiştir.

1- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

İnsan hak ve hürriyetlerine karşı saygıyı öngören, yani insan haklarına yer veren ilk uluslararası antlaşma Birleşmiş Milletler Antlaşması olduğu halde; bu Antlaşma, insan hakları kavramının somut içeriğini açıklamamış, bir başka ifadeyle insan haklarını listelememiştir. İnsan haklarının sistemli bir şekilde düzenlenmesi amacıyla Birleşmiş Milletler örgütü içinde İnsan Hakları Komisyonu kurulmuş ve bu komisyon tarafından insan hakları sistemli olarak bir belge üzerinde toplanmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları

⁷⁴ ALTUNYA (1990), s.41.

⁷⁵ ÇOL M Bülent, http://www.chveneburi.net/sp/bpg/publication_view.asp?InfoID= 157210 &iabspos =2&vjob=vsub,283 27.08.2007.

Komisyonu'nun hazırlamış olduğu İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 10 Aralık 1948'de, Genel Kurulun Paris'te yapılan oturumunda kabul ve ilan edilmiştir. Eleanor Roosevelt bu beyannameyi "*Bütün insanlık için bir Magna Carta*" olarak tanımlamıştır. Bildirinin kaleme alınmasında emeği geçen Fransız hukukçu Rene Cassin, Bildiriyi, "*Birleşmiş Milletler Antlaşmasını tamamlayan ve yorumlayan bir belge*" olarak nitelendirmiştir⁷⁶. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, dünya ölçeğinde hak ve özgürlükler çizelgesi öngören ilk belge niteliği taşımaktadır⁷⁷. Beyannamenin imzalandığı 10 Aralık, Dünya İnsan Hakları Günü olarak kutlanmaktadır. Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni ilk onaylayan ülkeler arasında yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yer alan tüm özgürlükler ve hakları uygulamaya koyacak, gerçekleştirilecek bir düzen kurulamamıştır⁷⁸. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, hukuken bağlayıcı gözükmeyen yani müeyyidesi olmayan, sistemleri bulunmayan bir metindir⁷⁹. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, ihlalcı devletlere karşı, koyduğu kuralları yürütme bakımından, bir sistem getirmemiştir; açıkçası devletler, yükümlülüklerini yerine getirme bakımından serbest bırakılmışlardır⁸⁰. Bir başka ifadeyle, Bildiri, hukuk yönünden bağlayıcı bir niteliğe sahip değildir ve onu tanıyan devletlere zorunlu bir yükümlülük getirmemiştir⁸¹. Ancak, Bildirinin tarihi ve manevi bakımdan çok önemli olduğu kuşkusuzdur⁸². Bir başka deyişle, müeyyidesi olmadığı halde, hukuk tarihinde, en çok önemin verildiği metinlerden olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu gerçeği, günümüzde birçok ülkede insanların temel hak ve hürriyetlerini eksik ya da

⁷⁶ KAPANÍ (1996), s. 23 - 28.

⁷⁷ KABOĞLU (2005), s. 236.

⁷⁸ ÜNAL (1997), s. 143.

⁷⁹ ÖDEN (2003), s. 85, GÖZLÜGÖL (2002), s. 93.

⁸⁰ GÖZLÜGÖL (2002), s. 94.

⁸¹ KAPANÍ (1993), s. 27.

⁸² ÖDEN (2003), s. 85.

yetersiz gerçekleştiriyor olmaları da değiştirmez, zira insanlığın ortak hedefi bildiride yer alan amaca ulaşmak olmalıdır. Uluslararası yaptırımı olmamasına rağmen, Bildiri, kendisinden sonraki bağlayıcı nitelikteki belgelere örnek olmuřtur⁸³.

Bildiri, ulusal ölçekte temel hak ve özgürlüklerin anayasalarca tanınmasına esin kaynağı olmuřtur⁸⁴. Bu bildiriyle, yalnızca demokratik anayasalarla tanınan temel medeni ve siyasi haklar değil, ekonomik, toplumsal, kültürel haklar da genel tanımlarla belirli hale gelmiştir. İlk grup haklar arasında, yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği gibi haklarla birlikte, keyfi tutuklama, hapis ve sürgünden korunma, bağımsız ve tarafsız mahkemelerde adil ve kamuya açık olarak yargılanma hakkı ile düşünce, vicdan, din, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri bulunur. Sosyal güvenlik, çalışma, eğitim, toplumun kültürel yaşamına katılma haklarıyla bilimsel ilerlemenin ürünlerinden yararlanma hakkı ise, bildiriyle getirilen yeniliklerdendir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, eğitim hakkının yer aldığı ilk uluslararası düzenlemedir. Bildirinin 26 ncı maddesinde düzenlenen eğitim hakkı ile ilgili hükümleri řöyledir⁸⁵;

“1. Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleksi eğitim herkese açıktır. Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.

2. Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

3. Çocuklara verilecek eğitimin türünü seçmek, öncelikle ana ve babanın hakkıdır.”

⁸³ TERZİOğLU (2007), s. 56.

⁸⁴ KABOğLU (2005), s. 236.

⁸⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/203-208.pdf> 19.04.2008.

2- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

II. Dünya Savaşının acı tecrübesi sonrası, Avrupa Devletleri, öncelikle ulusal düzeyde insan haklarını güvenceye alan, müeyyide içeren sistemler kurmuşlardır. Bununla beraber Avrupa Devletleri, uluslararası düzeyde, savunma hariç, insan haklarını ve demokrasiyi koruyup geliştirme, sağlık, sosyal refah, eğitim, kültür, çevre, yerel yönetimler, adalet gibi alanlarda faaliyet göstermek amacıyla, 1949 tarihinde, Avrupa Konseyini, kurmuşlardır⁸⁶. Bölgesel bir kuruluş olan Avrupa Konseyi, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkelerine dayanan bir Avrupa Kamu Düzeninin simgesidir⁸⁷.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin en önemli özelliği, kapsadığı hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak amacıyla getirdiği denetim mekanizmasıdır⁸⁸. Bu mekanizma içinde üç organ yer almakta olup; bunlar, İnsan Hakları Komisyonu, İnsan Hakları Mahkemesi ve Bakanlar Komitesidir.

Avrupa devletleri, kendi aralarında hukuken bağlayıcı nitelikte olan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini, 1950 tarihinde imzalamışlardır ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye 1954 tarihinde Sözleşmeye taraf olmuştur. Herkes Sözleşmede tanınmış olan bütün haklara sahiptir. Bu husus 1 inci maddede yer almaktadır:

“Yüksek Sözleşmeci Taraflar, kendi yetki alanları içinde bulunan herkese bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlükleri tanırlar.”

Bu madde ile Konsey üyesi devletler, ulusal egemenliklerinden insan hakları lehine vazgeçerek, bu hakları bölgesel düzeyde tanımışlardır. Bu Sözleşme ile insan haklarının etkili bir biçimde korunması için bir düzen kurulması ve üye devletlerin bazı yükümlülükler altına sokulması sağlanmıştır. Çünkü Sözleşme ve Konsey Statüsüyle kurulan Avrupa

⁸⁶ GÖZLÜGÖL (2002), s. 109.

⁸⁷ GÖZLÜGÖL (2002), s. 110.

⁸⁸ KAPANİ (1996), s. 45.

Denetim Sistemi, Sözleşme düzeninin uygulanmasını sağlamak için devletlerarası başvuruları kabul ettiği gibi, bireylere de haklarını ihlal eden devleti şikayet etme hakkı tanımıştır⁸⁹.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ek 1 Protokolün 2 nci maddesinde, eğitim ve öğretim hakkı düzenlemektedir. Protokol İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin hazırlanmasından hemen sonra Paris'te imzalanmıştır. Protokolün 2 nci maddesi:

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana babanın bu eğitimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”

şeklinde. Türkiye, Protokolün 2. maddesini 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu hükümlerine aykırı olmamak çekincesi ile kabul etmiştir.

Protokolün ikinci maddesinin birinci cümlesi, eğitim hakkına yönelik negatif bir ifade tarzı kullanılarak kaleme alınmıştır. Yani bireye eğitim hakkının tanınıp sağlanması yerine, bu hakkın devlet veya başka kişiler tarafından yok sayılıp engellenemeyeceği belirtilmiştir⁹⁰. Negatif ifade şekli, eğitim hakkının mutlak bir şekilde düzenlendiğini göstermekle birlikte; bu ifadeden eğitim hakkının denetlenemez ve düzenlenemez olduğu şeklinde bir çıkarım doğru değildir. Ancak bu denetim ve düzenleme eğitim hakkının özünü zedeleyecek seviyede olmamalıdır ve Sözleşmedeki diğer haklarla çelişmemelidir⁹¹. Eğitimin içeriği, süresi, eğitim yaşı, eğitim hakkının kapsamı ve özneleri, sınırlamaları ve sınırlamaların sınırları vb unsurlar, devletler tarafından kendi koşullarına ve tecrübelerine uygun olarak düzenlenmektedir. Denetim ve gözetleme hakkı, sadece zorunlu eğitim için geçerli olmadığını,

⁸⁹ GÖZLÜGÖL (2002), s. 110.

⁹⁰ GÖLCÜKLÜ A. Feyyaz, GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Ankara, 2005, s. 434.

⁹¹ Başvuru no. 1474/62, 23/07/1968, Belçika'da Eğitim Dili Davası, Belçika, Bakınız Osman Doğru, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 53.

isteğe bağı eğitim için de geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Devlet, bu düzenlemeleri yaparken, eğitim hakkının mutlaklığını teminat altına alan zorunlu eğitimi şart koşabilecektir⁹². Zorunluluğun şart koşulması, eğitimin parasız sağlanması yükümlülüğünü getirmektedir⁹³.

Eğitim hakkı, eğitim yapılan yerin devlete ait ya da özel olmasına bakılmaksızın tanınmıştır. Devlet, bu hakkı garanti etme yükümlülüğünden, özel eğitim kurumlarının açılmasını teşvik ettiğini ya da engellemediğini ileri sürerek, kurtulamaz⁹⁴. Diğer taraftan madde, eğitimde devlet tekeli engellememektedir; devlet eğitimi tekelleştirebilir⁹⁵. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, maddenin devlet ya da özel okul ayrımı yapmadığını ve eğitimde çoğulculuğu güvence altına almayı amaçladığını belirtmiştir⁹⁶. Temel eğitim sonrası okulların kurulması da devletin yükümlülüğündedir; ancak burada bir zorunluluk söz konusu değildir⁹⁷.

Protokolün ikinci maddesinin birinci cümlesinden, ana ve babanın, çocuklarının en uygun buldukları dini ve felsefi inançları öğretme özgürlüklerinin önemsendiği; devletin ailenin dini ve felsefi inançlarına saygılı olması beklendiği anlaşılmaktadır. Devletler, devlet okullarındaki eğitim ve öğretimin içerik ve düzeni konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip bulunmakla beraber, ebeveynin dini ve felsefi inançlarını incitecek telkinlerde bulunup fikirler aşılardan kaçınacaklardır⁹⁸. Ebeveynin dini ve felsefi inançlarına saygı göstermiş sayılmak için mevcut eğitim sistemi içinde bu inançlara saygılı olmak yeterli olup; devletin, ebeveynlerin inançları yönünde

⁹² TERZİOĞLU (2007), s. 72.

⁹³ TERZİOĞLU (2007), s. 72.

⁹⁴ TERZİOĞLU (2007), s. 72.

⁹⁵ YAŞAR (2000), s. 46.

⁹⁶ 0026, 07/12/1976, 5095/71, Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen – Danimarka, Bakınız Osman DOĞRU, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 181.

⁹⁷ TERZİOĞLU (2007), s. 73.

⁹⁸ GÖLCÜKLÜ – GÖZÜBÜYÜK (2005), s. 434.

eğitim sağlama zorunluluğu yoktur⁹⁹. Devlet tarafından, ebeveynin, dini ve felsefi inançlarına aykırı Şekilde, belirli fikirlerin aŐılanması amacının güdülmesi yasaklanmıştır. Bir başka ifadeyle, devletin, dini ve felsefi inançlara aykırı olacak Şekilde, eğitim vermesi yasaklanmıştır; aşılmaması gereken sınır budur¹⁰⁰. Devletin, eğitim ve ğretim alanında üstlendiği görevi yerine getirirken programlarda yer alan bilgilerin dağıtımının objektif, eleştirel ve çoğulcu olmasına zen göstermesini gerektirir¹⁰¹. Protokolün yazarlarının, totaliter rejimlerin, çocukları ailenin meşru etkisinden uzaklaŐtırarak, onları sistematik ideolojik propagandaya tabi tutacaklarının bilincinde olduğu dikkate alındığında, ana ve babaya tanınmış bu özgürlüğün gerçek anlamı daha kolay anlaŐılmaktadır¹⁰².

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine konulan çekincelerin ne Şekilde yorumlanması gerektiği Sözleşmenin 57 nci maddesinde dzenlenmiŐtir¹⁰³:

“Bu Sözleşme’nin imzası ve onaylama belgesinin sunulması sırasında her devlet, Sözleşme’nin belirli bir hükmü hakkında, o sırada kendi ülkesinde yürürlükte olan bir yasanın bu hükme uygun olmaması lsnde bir çekince kaydı koyabilir. Bu madde genel nitelikte çekinceler konmasına izin vermez.”

Burada dikkat çeken husus çekincenin genel nitelikte olamayacağı hususudur. Bu madde hükmünü göz önünde bulunduran Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, devletlerin koyduğu çekinceleri denetleyebilmekte ve nadiren de olsa, bazı çekinceleri geçersiz sayabilmektedir¹⁰⁴. Türkiye’nin

⁹⁹ TERZIOğLU (2007), s. 74.

¹⁰⁰ 0026, 07/12/1976, 5095/71, Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen – Danimarka, Bakınız Osman DOğRU, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 181.

¹⁰¹ 0026, 07/12/1976, 5095/71, Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen – Danimarka, Bakınız Osman DOğRU, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 181.

¹⁰² YAŞAR (2000), s. 51.

¹⁰³ <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/333-348.pdf> 21.04.2008.

¹⁰⁴ ÖZMEN Münci, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 1 Nolu Protokol çerçevesinde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları IŞığında Eğitim Hakkı, A. Şeref GÖZÜBÜYÜK’e Armağan, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 288.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile ek Protokollerden oluşan kurallar bütünü içinde tek olan, Tevhid-i Tedrisat Kanunu noktasındaki çekincesi, günümüze kadar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde herhangi bir davaya konu olmamıştır¹⁰⁵.

Son olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin bazı temel özelliklerinden bahsetmek uygun olacaktır¹⁰⁶:

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin uygulanması açısından vatandaşlık önemli değildir.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin uygulanması açısından karşılıklılık ilkesi bir rol oynamamaktadır.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalayan devletler, Sözleşmeyle teminat altına alınan temel hak ve özgürlükleri iç hukuka dahil etme yükümlülüğüne girmişlerdir.
- Sözleşmede öngörülen temel hakları ihlal edilen kişilere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine müracaat etme hakkı tanınmıştır.

3- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde kısaca düzenlenmiş olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşmede oldukça geniş ve ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir¹⁰⁷. Sözleşme, gelişmekte olan devletler bakımından bir esneklik sağlamış ve her devletin kendi imkanları ölçüsünde bu hakları aşamalı bir şekilde sağlaması amaçlanmıştır (madde 2).

¹⁰⁵ ÖZMEN (2005), s. 288.

¹⁰⁶ ÜNAL (1997), s. 147, 148.

¹⁰⁷ KAPANİ (1996), s. 35.

Bu Sözleşme kapsamında hakların gerçekleşmesini denetlemek amacıyla başlangıçta İnsan Hakları Komitesi veya buna benzer bir denetim kurumu öngörülmemiş olmakla birlikte, 1987 yılında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi kurulmuştur. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesine rağmen, sözleşmede sayılan hakların gerçekleştirilmesini denetleme amacıyla getirilen mekanizmanın zayıf olduğu kabul edilmektedir¹⁰⁸. Bir başka ifadeyle, söz konusu sözleşmeye göre, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, genellikle uygulaması olmayan, yerine getirilmemesi durumunda dava konusu yapılamayan haklar olarak nitelendirilebilir¹⁰⁹. Sözleşme'ye katılan devletlerin tek yükümlülüğü 16 ncı madde kapsamında rapor sunmaktır. Söz konusu raporlar Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından incelenmektedir. Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, bu raporları değerlendirerek, Sözleşmede öngörülen hakların iyileştirilmesi ve gerçekleştirilmesi için, devletlere tavsiye ve telkinlerde bulunmakla görevlidir¹¹⁰.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Birleşmiş Milletlerin 16 Aralık 1966 tarihli Genel Kurul kararıyla kabul edilmiş olup; eğitim hakkı 13 üncü ve 14 inci maddede düzenlenmiştir. Sözleşme 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, 15 Ağustos 2000 tarihinde sözleşmeyi imzalamış olup; Sözleşme 4.6.2003 tarihli ve 4867 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunmuştur. Türkiye, Sözleşme'nin 13 üncü maddesinin 3 üncü ve 4 üncü paragraflarına çekince koymuş, böylece söz konusu paragrafların Anayasanın 3 üncü, 14 üncü ve 42 nci maddelerindeki hükümleri çerçevesinde uygulanacağını belirtmiştir.

Uluslararası sözleşmeler açısından, 13 üncü madde, eğitim hakkına ilişkin en geniş kapsamlı maddedir. Sözleşmenin 13. Maddesi şu şekildedir¹¹¹:

¹⁰⁸ KAPANİ (1996), s. 35.

¹⁰⁹ ÜNAL (1997), s. 117.

¹¹⁰ ÜNAL (1997), s. 118.

¹¹¹ <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/uametin/eskhus.pdf>, 20.04.2008.

“1. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olacağı ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletlerin barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar.

2. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi amacı ile aşağıdaki hususları kabul ederler:

(a) İlköğretim herkes için zorunlu ve parasız olacaktır;

(b) Teknik ve mesleki eğitim de dahil olmak üzere, orta öğretimin çeşitli biçimlerinin, her türlü uygun yöntemle ve özellikle parasız eğitimin tedricen yaygınlaştırılması yoluyla herkes için açık ve ulaşılabilir olması sağlanacaktır;

(c) Yüksek öğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır;

(d) İlköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış olanlar için temel eğitim elden geldiğince teşvik edilecek veya yoğunlaştırılacaktır;

(e) Her düzeyde okullar sisteminin geliştirilmesi aktif bir şekilde yürütülecek, yeterli bir burs sistemi yerleştirilecek ve öğretim personelinin maddi koşulları sürekli olarak iyileştirilecektir.

3. Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, ana-babaların veya -bazı durumlarda- yasal yoldan tayin edilmiş velilerin çocukları için, kamu makamlarınca kurulmuş okulların dışında, Devletin koyduğu ya da onayladığı asgari eğitim standartlarına uygun diğer okulları seçme özgürlüğüne ve çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.

4. Bu maddenin hiç bir hükmü, bireylerin ve kuruluşların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüklerini kısıtlayacak şekilde yorumlanamaz; bu özgürlüğün kullanılması, daima, bu maddenin 1. fıkrasında ortaya konmuş olan ilkelere uyulmasına ve böyle kurumlarda verilen eğitimin Devlet tarafından belirlenebilecek asgari standartlara uygun olması gereğine bağlıdır.”

Sözleşmenin 14. maddesi ilköğretim sağlama yükümlülüğüne yönelik olup; aşağıdaki hükmü içermektedir.

“Bu Sözleşme’ye Taraf olup, taraf olduğu tarihte, ülkesinde veya yargı yetkisi altında bulunan topraklarda zorunlu ve parasız ilköğretim sistemini sağlayamamış olan her Devlet, Taraf olma tarihini izleyen iki yıl içinde, herkes için zorunlu parasız ilköğretim ilkesinin, tedricen uygulanması amacıyla ayrıntılı bir eylem planını, planda belirtilen makul sayıda yıllar içinde uygulamak ve kabul etmekle yükümlüdür.”

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, eğitimin aşağıdaki amaç ve hedefleri gerçekleştirmeye yönelik olması gerektiğini vurgulamıştır.

(i) *Eğitim insan kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olmalıdır,*

(ii) *Eğitim insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmesine yönelik olmalıdır,*

(iii) *Eğitim herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılmasını sağlamalıdır,*

(iv) *Eğitim bütün uluslar ile bütün ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştirmelidir,*

(v) *Eğitim Birleşmiş Milletlerin barışın korunması için yaptığı faaliyetlerini ilerletecek şekilde olmalıdır.*

Ekonomik ve Sosyal Konsey, her tür ve her düzeyde eğitime ilişkin 13/2 nci maddede düzenlenen yükümlülüklerin kesin ve gerektiği şekilde uygulanıp uygulanmayacağını değerlendirilirken, her ülkenin kendi koşullarının göz önünde bulundurulacağını belirtmiş olmakla birlikte; eğitimin

mevcudiyet (elde edebilme), erişilebilirlik, kabul edilebilirlik ve uyarlanabilirlik özelliklerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir¹¹²:

“(a) Mevcudiyet (elde edebilme, availability): Taraf devletin yetkisi dahilindeki yeterli miktarda ve işlevsel halde eğitim kurumları ve programları mevcut olmalıdır. İşlevsellik, eğitim kurumları ve programlarının gelişme imkanları da dahil olmak üzere birçok faktöre bağlıdır; örneğin bütün kurumlar ve programlar için; bina ihtiyacının karşılanması veya diğer faktörlerden korunma, her iki cinsiyet için de sağlık imkanları, temiz içme suyu, eğitimi ve göreceli olarak uygun ücret alan öğretmen kadrosu, eğitim materyalleri ve benzeri ihtiyaçların karşılanabilmesi. Bazı kurumlar ve programlar ise, kütüphane, bilgisayar ve bilişim teknolojisi imkanlarının varlığına ihtiyaç duyabilir.

(b) Erişebilirlik (ulaşabilme, accessibility): Bütün eğitim kurumları ve programlar, ayırım gözetmeksizin taraf devletin yetkisi altındaki herkes için erişilebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin birbiriyle kesişen üç boyutu mevcuttur:

(i) Ayrımcılık gözetmeme: Eğitim, özellikle risk altındaki gruplar açısından, ayrımcılığın yasaklandığı konuların hiçbirinde ayrımcılık gözetilmeksizin, herkes için hukuken ve fiilen erişilebilir olmalıdır.

(ii) Fiziksel erişebilirlik: Eğitim, fiziksel olarak güvenli şekilde erişilebilir olmalı, makul ve uygun bir coğrafi bölgede verilmeli (örneğin uzaktan eğitim programları)

(iii) Ekonomik erişilebilirlik: Eğitim bedeli herkes tarafından ödenebilir olmalıdır. Erişilebilirliğin bu boyutu 13 üncü maddenin 2 inci paragrafındaki ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim konularındaki düzenlemeye uygun olmalıdır: İlköğretim, herkes için parasız olmalı ve taraf devlet parasız orta ve yüksek öğretimi aşamalı olarak gerçekleştirmelidir.

¹¹² UYAR Lema, Birleşmiş Milletlerde İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981 - 2006, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 217, 218.

(c) *Kabul edilebilirlik (acceptability): Müfredat ve eğitim metotları da dahil olmak üzere, eğitimin şekli ve içeriği bütün öğrenciler ve uygun olan durumlarda, ebeveynler için kabul edilebilir olmalıdır (örneğin kültürel açıdan uygun ve kaliteli eğitim). Kabul edilebilir eğitim, 13 üncü maddenin 1 inci paragrafının eğitime yönelik hedeflerine ve bu konuda devlet tarafından onaylanan asgari eğitim standartlarına uygun olmalıdır (bakınız 13 üncü maddenin 3 üncü ve 4 üncü paragrafları).*

(d) *Uyarlanabilirlik (adaptability): Eğitim, değişen toplulukların ve toplumların ihtiyaçlarına uyarlanabilecek kadar esnek olmalı ve farklı sosyal ve kültürel ortamlardaki öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir”.*

4- Çocuk Hakları Bildirisi ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Çocukların korunması ile ilgili Uluslararası alanda bir örgüt kurulması fikri ilk olarak 1894 yılında ortaya çıkmıştır. Gençlerin sorunlarını, çocuk ve annelerin korunması hususunda Uluslararası bir merkez kurulması yolunda ilk resmi girişim 1912 yılında İsviçre'de gerçekleştirilmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Çocukların Korunması önem kazanınca, 1920 yılında Cenevre'de "Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği" adında özel bir örgüt kurulmuş ve bu örgüt 1923 yılında "Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi"ni yayınlamıştır. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, uluslararası alanda çocukların korunmasına yönelik yapılan ilk sözleşmedir. "Dünyadaki tüm çocuklara asgari bir özen gösterilmelidir" ilkesini temel alan bu bildirge önsöz ve beş maddeden oluşmuştur. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 27 Eylül 1934 tarihinde Çocuk Hakları Bildirgesini yeniden onaylamış olup; bildirge Türkiye tarafından benimsenmiş ve Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından 1931 yılında imzalanmıştır¹¹³.

Çocukların, erişkinden farklı, fiziksel, fizyolojik, davranış ve psikolojik özellikleri olduğu, sürekli büyüme ve gelişme gösterdiği bilincinin yerleşmesi,

¹¹³ <http://www.mamakram.com/aylik.html> 03.05.2008.

çocukların bakımının bir toplum sorunu olduğu ve bilimsel yaklaşımlarla herkesin bu sorumluluğu yüklenmesi gerektiği düşüncesi, tüm devletler tarafından benimsenmiştir. Bu görüş çerçevesinde, 20 Kasım 1959'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda "Çocuk Hakları Bildirisi" kabul edilmiştir¹¹⁴. Çocuk Hakları Bildirgesi İnsanlığın çocuğa her şeyin en iyisini vermekle yükümlü olduğunu açıklayan önsöz ve 10 temel ilkeden oluşmuştur. Eğitime yönelik olan ilkeler aşağıdaki verilmiştir¹¹⁵:

“5. İlke: Fiziksel, zihinsel ya da sosyal bakımdan özürlü çocuğa gerekli tedavi, eğitim ve bakım sağlanmalıdır.

7. İlke: Genel kültür ve yeteneklerini, bireysel karar verme gücü, ahlaki ve toplumsal sorumluluğu geliştirecek ve topluma yararlı bir üye olmasını sağlayacak eğitim hakkı verilmelidir. Bu eğitimde sorumluluk önce ailenin olmalıdır. Eğitimin ilk aşamaları parasız ve zorunlu olmalıdır.”

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinin oluşumu, 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi ve 1959 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesine dayanır. Bildirgeler, çocukların çıkarları yönündeki özel ve kamusal nitelikteki girişimler açısından o günden bu yana bir kılavuz işlevi görmüşlerdir. Fakat bildirgeler, devletler tarafından kabul edilen fakat uyulmadığı takdirde bağlayıcılığı ve yaptırımını bulunmayan ilan edilmiş genel ilkelerdir. Sözleşmeler ise, kendisine taraf olan devletleri bağlayan bir yasa niteliğindedir. Bu nedenle Çocuk Haklarının da bağlayıcı bir sözleşme ile güvence altına alınması gerekliliği doğmuştur¹¹⁶.

Çocuk Haklarına dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, uluslararası hukukta çocuk haklarının tanınması ve korunmasına ilişkin en kapsamlı düzenlemeyi içeren metindir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun oy birliği ile kabul ettiği sözleşme metnini 26 Ocak 1990' da imzaya açmış ve 2 Eylül

¹¹⁴ http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari_/yirminci-yuzyilda/ cocuk_haklari. htm 03.05.2008.

¹¹⁵ <http://www.atlikarincam.com/haklara.htm> 03.05.2008.

¹¹⁶ <http://www.mamakram.com/aylik.html> 03.05.2008.

1990'da ise sözleşmeyi onaylayan 21 devlet arasında yürürlüğe girmiştir. Türkiye 20 – 30 Eylül 1990'da Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde toplanan "Çocuklar İçin Dünya Zirvesi"nde sözleşmeyi aşağıdaki çekince ile imzalamıştır¹¹⁷. Sözleşme, 27 Ocak 1995 tarihli ve 22184 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmıştır.

“Türkiye Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 17, 29 ve 30 uncu maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmaktadır.”

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesi, çocukların eğitim hakkını tanımakta, taraf devletleri, çocuklara zorunlu ve parasız temel eğitim sağlamak, ortaöğretimi genel ve mesleki olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik etmek ve bunları tüm çocuklara açık bulundurmakla ve gerekirse mali yardım yapmakla yükümlü tutmuştur. Bunların ilave olarak taraf devletlere uygun bütün araçları kullanarak yüksek öğretimin yetenekleri doğrultusunda tüm çocuklara açık duruma getirilmesi, eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliğin bütün çocuklar tarafından elde edilebilir hale getirilmesi, devamın sağlanmasına ilişkin önlem alınması görevlerini de vermektedir. Sözleşme'nin 29. maddesi ise devletlerden, çocuğun kişiliğinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesini, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı duyarak anlayış, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla yetiştirilmesini ve özgür bir toplumda etkin bir yaşantıya sorumluluk üstlenecek biçimde hazırlanmasını istemektedir. Aşağıda sözleşmenin eğitim hakkı ile ilgili maddeleri yer almaktadır¹¹⁸:

Madde 28- 1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:

¹¹⁷ TERZIOĞLU (2007), s. 61.

¹¹⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/137-160.pdf> , 03.05.2008.

a) İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler;

b) Orta öğretim sistemlerinin genel olduğu kadar meslekî nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda malî yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar;

c) Uygun bütün araçları kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler;

d) Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler;

e) Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar.

2. Taraf Devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu Sözleşmeye uygun olarak yürütülmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar.

3. Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası iş birliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.

Madde 29- 1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;

a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunda geliştirilmesi;

b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Andlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;

c) Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşeye ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;

d) *Çocuğun, anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;*

e) *Doğal çevreye saygısının geliştirilmesi,*

2. *Bu maddenin veya 28. maddenin hiçbir hükmü gerçek ve tüzel kişilerin öğretim kurumları kurmak ve yönetmek özgürlüğüne, bu maddenin 1. fıkrasında belirtilen ilkelere saygı gösterilmesi ve bu kurumlarda yapılan eğitimin Devlet tarafından konulmuş olan asgarî kurallara uygun olması koşuluyla, aykırı sayılacak biçimde yorumlanmayacaktır.*

Madde 30- Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılmaz.”

Sözleşmenin 43 üncü ve devamındaki maddelerinde, sözleşmenin yürürlüğe girmesini ve sözleşmeye uyulmasını düzenleyen kurallara yer verilmiştir. Taraf devletler, sözleşmede yer alan hükümlerin hayata geçirilmesini ve sözleşmenin uygun ve etkili araçlarla, gerek çocuklar ve gerekse yetişkinler tarafından bilinmesini sağlamakla yükümlüdürler. Bu nedenle iç hukuklarını sözleşmeye uyarlamak, idari işlemlerde de, kurumların oluşmasında uyum için gerekli değişiklikleri yapmakla yükümlüdürler. Bu yükümlülüklerin yerine getirilişi, on uzmandan oluşan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesince izlenir. Sözleşmeye taraf devletler, sözleşmeyi onayladıktan iki yıl sonra ve ardından her beş yılda bir Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'ne ülkelerindeki çocuk hakları ile ilgili durum hakkında rapor vermekle yükümlüdürler¹¹⁹.

¹¹⁹http://www.kartalram.gov.tr/SINIF_BRANS_OGRT/KISILIK_GELISIMI/CocukHaklariSozlesmesi.doc, 20.05.2008.

5- Diğer Belgeler

Eğitim konusunda ayrımcılığı başlı başına dzenleyen “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme¹²⁰” UNESCO tarafından 1960 tarihinde kabul edilmiş, 22.05.1962 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme 19 maddeden oluşmuştur ve eğitimde muamele ve fırsat eşitliğini destekleme konusunda devletin yükümlölüklerini dzenlemektedir¹²¹. Ancak Türkiye bu sözleşmeye bu güne kadar taraf olmamıştır. Eğitim bakımından ayrımcılık 1. maddede tanımlanmıştır. Buna göre,

“1. Bu Sözleşmenin amacı bakımından ayrımcılık terimi; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, ekonomik koşul ya da doğuş temeli üzerinden, eğitimde davranış eşitliğini kaldırmak ya da bozmak amacı ya da sonucuyla ve özellikle,

Herhangi bir kişi ya da grubu herhangi bir tür ya da düzeyde eğitim görmekten yoksun bırakmak;

Herhangi bir kişi ya da grubu, düşük düzeyli bir eğitimle sınırlamak,

Bu Sözleşmenin 2. maddesinin hükümleri saklı kalmak üzere kişiler ya da gruplar için ayrı eğitim sistemleri ya da kurumları kurmak ya da sürdürmek; ya da;

Herhangi bir kişi ya da gruba, insan onuruyla bağdaşmaz koşullar uygulamak;

üzere yapılan herhangi bir ayırım, dışlama, sınırlama ya da yeğlemeyi içerir”.

Bu Sözleşmede, herhangi bir kişiyi ya da kişiler grubunu, herhangi bir türde yahut herhangi bir düzeyde eğitim görmekten yoksun bırakmak; düşük standartlı eğitimle sınırlamak; kişiler ya da kişi grupları için ayrı eğitim sistemlerini ya da kurumlarını tesis yahut muhafaza etmek; herhangi bir kişiye ya da kişiler grubuna, insan onuru ile bağdaşmayan koşullar

¹²⁰http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/egitimde_ayirimcilik.htm
03.05.2008.

¹²¹TERZİOđLU (2007), s. 59.

uygulamak amacını taşıyan yahut sonucunu doğuran, herhangi bir farklılık gözetme, dışlama, kısıtlama ya da öncelik tanıma halleri eğitimde ayrımcılık olarak kabul edilmiştir. Sözleşmenin 2. maddesinde ise,

“bütünüyle eş değerde olmak koşuluyla kız ve erkek öğrenciler için ayrı eğitim kurumlarının; ebeveynlerin yahut vasilerin isteklerine uygun olmak kaydıyla, dinsel ya da dilsel amaçlarla ayrı eğitim kurumlarının; herhangi bir ayrımcılık motifi olmaksızın ve bir ek eğitim olanağı olarak özel eğitim kurumlarının tesisi yahut sürdürülmesi”

ayrımcılık kabul edilmemiştir. Bir başka ifadeyle devletin getirdiği standartlara uymak şartıyla farklı dil ve din gerekçeleriyle eğitim sistemi ve kurumu kurmak, yine aynı şartla özel eğitim kurumlarının kurulması ayrımcılık olarak kabul edilmemektedir. Sözleşmenin 4. maddesinde devlete,

“eğitimde fırsat ve muamele eşitliğini sağlama; ilköğretimi ücretsiz ve zorunlu kılma, orta ve yüksek öğretimi herkese açık olmasını temin etme; kamu eğitim kurumlarında eğitim standartlarının aynı olmasını sağlamayı hedefleyen politikalar saptama ve uygulama yükümlülüğü”

getirilmiştir. Sözleşme'nin 5/1/c maddesinde ise,

“ulusal azınlıklar mensuplarının, okulların yönetimi dahil, kendi eğitim faaliyetlerini yürütme ve her Devletin eğitim politikasına tabi olarak, kendi dillerini kullanma ve öğrenme hakkının esas olduğu”

düzenlenmiştir¹²². Bu hüküm Türkiye'nin Lozan Andlaşması ile belirlenen azınlık politikasına ters düştüğünden Türkiye, bu Sözleşme'ye taraf olmamıştır.

Eğitim hakkıyla ilintili olup, burada kısaca değinilecek bir başka belge ise 1979 tarihli “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Çeşit Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi”dir. Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) Türkiye Hükümeti tarafından 14 Ekim 1985 tarihinde imzalanmış, 19 Ocak 1986'da 18898 nolu Resmi Gazete'de

¹²² EREN Abdurrahman, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme <http://www.sivas.gov.tr/insanhaklari/agustos07.doc>, 01.04.2007.

yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹²³. Bu sözleşmenin 10'uncu maddesi şu hükümleri getirmektedir:

“a) Meslek ve sanat yönlendirilmesinde kırsal ve kentsel alanlarda bütün dallardaki eğitim kurumlarına girişte ve okulöncesi, genel, teknik, mesleki ve yüksek teknik eğitiminde ve her çeşit mesleki eğitimde eşit koşulların sağlanması.

b) Kadınların erkeklerle aynı ders programlarından yararlanmaları, aynı sınıflara katılmaları ve aynı düzeydeki niteliklere sahip eğitim görevlilerine, okul, bina ve malzemesine sahip olmalıdır.

c) Kadın ve erkeğin rolleriyle ilgili kalıplaşmış kavramların eğitimin her şeklinden ve kademesinden kaldırılmasını ve bu amaca ulaşılması için karma eğitimin ve diğer eğitim şekillerinin desteklenmesi ve özellikle ders kitaplarının ve okul programlarının yeniden gözden geçirilmesi ve eğitim yöntemlerinin bu amaca göre düzenlenmesi.”

Eğitim hakkının devlete ve topluma yükümlülük getirmesini ifade eden önemli uluslararası belgelerden bir diğeri de, “Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesi”dir (6–10 Eylül 1988). Lima Bildirgesi, eğitim hakkının sağlanmasına ilişkin kaynağın ayrılması sorumluluğunu devletlere yüklemekte, özgürlükçü ve eşitlikçi bir içerik öngörmektedir. Bildirge'nin değindiği önemli noktalardan biri de eğitimin “olumlu bir toplumsal değişimin aracı” olması ve “mevcut durumun değiştirilmesine katkıda” bulunması gerektiğidir. Bildirge'de eğitim hakkına ilişkin şu ilkelere yer verilmiştir¹²⁴:

“a) Her insan eğitim hakkına sahiptir.

b) Eğitim insan kişiliğinin ve onurunun tam gelişimini sağlamaya yöneliktir ve insan haklarına, temel özgürlüklere ve barışa duyulan saygıyı pekiştirir. Eğitim tüm insanların özgür ve eşitlikçi bir toplumun kurulmasına etkin biçimde katılmalarını sağlar ve tüm uluslar, tüm dini ve etnik gruplar ile

¹²³ <http://rega.basbakanlik.gov.tr>, 85/972 nolu karar, 14.10.1985, sayı 18898.

¹²⁴ <http://yogm.meb.gov.tr/LimaBildirgesi.htm>, 19.04.2008.

tüm ırklar arasında anlayışı, hoşgörüyü ve dostluğu geliştirir. Eğitim kadınlarla erkekler arasında karşılıklı anlayışı, saygıyı ve eşitliği geliştirir. Eğitim, toplumsal eşitlik, barış, tüm ulusların eşit gelişimi ve çevrenin korunması gibi çağdaş toplumların ana hedeflerinin kavranmasında ve bunlara ulaşılmasında bir araçtır.

c) Her devlet, her tür ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik ya da başka görüş, milliyet veya toplumsal köken, ekonomik durum ya da başka bir statüye ilişkin olarak herhangi bir ayrımcılık yapmadan eğitim hakkını güvence altına almalıdır. Her devlet, ulusal gelirin uygun bir miktarını eğitim hakkından tam anlamıyla yararlanılabilmesini sağlamak amacıyla ayırmalıdır.

d) Eğitim olumlu bir toplumsal değişimin aracıdır. Dolayısıyla, eğitim her ülkenin toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel durumundan kopuk olmamalı, bütün hak ve özgürlüklerin tam olarak edinilmesine yönelik bir biçimde statükonun değiştirilmesine katkıda bulunmalı ve daimi biçimde değerlendirilmeye açık tutulmalıdır.”

Uluslararası kaynaklar arasında belirtilmesi gereken bir diğer belge de UNESCO tarafından düzenlenen ve Türkiye dahil 120 ülkeden 400'den fazla katılımcı ile 23–25 Haziran 2003 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilen “Yüksek Öğretim Paydaşları Toplantısı”dır¹²⁵.

6- Uluslararası Sözleşme ve Bildirilerin Bağlayıcılığı

1982 Anayasası, uluslararası hukukla iç hukukun ilişkisini 90 ıncı maddede düzenlemiştir¹²⁶:

¹²⁵ http://www.egitimsen.org.tr/down/151106_surarapor.doc 27.08.2007.

¹²⁶ Detaylı bilgi ve konuyla ilgili tartışmalar için bakınız ÖZBUDUN Ergun, Türk Anayasa Hukuku; TANÖR Bülent– YÜZBAŞIOĞLU Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku; GÖREN Zafer, Anayasa Hukuku; GÖNENÇ Levent, 1982 “1982 Anayasası'nda Sessiz Devrim: 90. Madde Değişikliği Ve Getirdiği Sorunlar”, <http://www.yasayananayasa.ankara.edu.tr>.

“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.”

Maddeye göre usulüne göre yürürlüğe konulan uluslararası antlaşmalar kanun hükmünde olup; eğitim hakkı temel hak ve özgürlüklere ilişkin olduğundan, kanunların aynı konuda farklı hüküm içermesi durumunda, uluslararası antlaşma hükümleri esas alınacaktır. Bir başka ifadeyle, yukarıda değinilmiş olan uluslararası antlaşmaların eğitim hakkına ilişkin hükümleri, Türkiye'nin koymuş olduğu çekinceler haricinde, iç hukuk mevzuatı açısından kanun hükmünde olup; bunlarla mevcut kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda, uluslararası antlaşma hükümleri esas alınacaktır. Ayrıca buradaki hükümler hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamayacaktır. Özetle, usulüne göre yürürlüğe konulan uluslararası antlaşmalar Türk iç hukukunun bir parçasıdır. Bir başka ifadeyle, söz konusu antlaşmaların bireylere temel hak ve özgürlükler bahşeden normları, Türk mahkemeleri tarafından doğrudan uygulanabilir üstün nitelikte hukuk kurallarıdır¹²⁷.

Uygulamada, Türkiye'de Yargıtay ve Danıştay'ın da bazı kararlarında, uluslararası insan hakları belgelerine başvurdukları görülmektedir. Yargıtay'ın bazı kararlarında, davaya ilişkin kimi açıklamalarında ve karar gerekçelerinde uluslararası hukuk kurallarına dayandıkları gözlenmektedir. Yargıtay'ın uluslararası belgelerden destek kaynak olarak yararlandığı, kararın asıl dayanağı olarak Türk iç hukukunun esas alındığı dikkat çekmektedir¹²⁸. Türk yargı düzeninde, uluslararası hukukun Türk hukukundaki yeri ve işlevine yönelik en etkileyici ve belirgin kararlar Danıştay tarafından verilmiştir. Danıştay, bir kararında hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kurallarına

¹²⁷ ÜNAL (1997), s. 151.

¹²⁸ TANÖR - YÜZBAŞIOĞLU (2005), S. 469.

hem de Anayasaya uygun yorum yaparak vermiştir¹²⁹. Özetlemek gerekirse, Türk Mahkemelerinin vermiş oldukları kararlarda, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere insan haklarına ilişkin uluslararası bildiri ve sözleşmeleri, Türk hukuk düzeninde, kullandıkları görülmektedir.

Kanunların anayasaya uygunluk denetimini gelince, yürürlükteki Türk pozitif hukuku bakımından uluslararası hukukun, anayasaya uygunluk denetiminde genel ve bağımsız bir ölçü norm olarak kabul edilmesi mümkün olmamakla beraber, uluslararası hukuk kurallarının destek ölçü norm olarak kullanılabilmesi gerekir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, vermiş olduğu kararlarında, insan haklarına ilişkin sözleşme, bildiri, karar ya da diğer başka belgeleri, tek başına bağımsız ölçü norm olarak kullanmamakta; Anayasa hükümlerine destek ölçü norm olarak kullanmaktadır¹³⁰. Anayasa Mahkemesi, insan haklarına ilişkin bu tür belgeleri destek ölçü norm olarak kullanırken, kararlarında, Anayasanın 2 inci maddesindeki “*insan haklarına saygılı*” devlet olma ilkesinden hareket etmektedir. Anayasa Mahkemesine göre, Anayasadaki diğer düzenlemelerle çatışmayan, ancak insan haklarına ilişkin uluslararası belgelere aykırı bir kural, aynı zamanda, Anayasanın 2 inci maddesi gereği, Anayasa ile çakışmaktadır. Günümüzde insan haklarının sadece milli hukukların konusu olmaktan çıkıp evrensel karakter aldıkları ve uluslararası hukukça da korundukları göz önünde bulundurulursa, taraf olduğu bir uluslararası insan hakları sözleşmesinden doğan yükümlülüklerine uymayan bir devletin Anayasanın 2 nci maddesi anlamında “*insan haklarına saygılı*” bir devlet olarak nitelendirilebilmesi mümkün değildir. Nitekim Anayasa Mahkemesi de çeşitli kararlarında İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine atıfta bulunmuş olmakla beraber, bu metinleri bağımsız ölçü norm olarak kullanmamış; “*insan haklarına saygılı devlet*” ilkesini aydınlatıcı destek ölçü norm olarak kullanmıştır¹³¹.

¹²⁹ TANÖR - YÜZBAŞIOĞLU (2005), S. 470.

¹³⁰ TANÖR - YÜZBAŞIOĞLU (2005), s. 467.

¹³¹ ÖZBUDUN (2005), s. 383, 384.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarının iç hukukumuza etkisine gelince¹³². Mahkemenin kararları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 44 üncü maddesi gereği kesindir. Mahkeme bir idari işlemin, bir mahkeme kararının, bir hukuk kuralının veya resmi makamlara dayandırılabilir bir önlemin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun olup olmadığına karar verme yetkisine sahiptir¹³³. Mahkeme Sözleşmeye aykırılığı belirlenen işlemi veya kararı, iptal etmez, değiştirmez veya bozamaz; sadece bunların Sözleşmeyi ihlal edip etmediğini tespit eder¹³⁴. Sözleşmenin 46 ncı maddesi, Mahkemenin kesinleşmiş kararlarına tarafların uyacağı taahhüdünü içermektedir. Mahkeme, sadece taraflar için bağlayıcı karar verir; diğer devletleri bu karar bağlamaz. Bu kural genel olarak geçerli olmakla birlikte, Mahkeme tarafından verilmiş bir karar, içtihat birliği açısından, diğer olaylar için de kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle, her ne kadar Mahkeme kararlarının bağlayıcılığı sadece aleyhine başvuran devlet bakımından söz konusu olup, objektif ve erga omnes bir etkiye sahip değilse de, verilen karar diğer taraflar bakımından bir yönlendirici etkiye sahiptir¹³⁵.

B- Ulusal Metinler

1- Anayasalarda Eğitim Hakkı

Anayasacılık fikrinin toplumda yerleşmiş olmasında, siyasal kültürün önemi büyüktür. Anayasacılık, insan haklarını, hem korunması gereken bir amaç, hem de siyasal iktidarı sınırlamaya yönelik bir araç olarak

¹³² Detaylı bilgi için bakınız DOĞRU Osman, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuka Etkileri, <http://www.anayasa.gov.tr /eskisite /anayargi/dogru.pdf>, s. 1-32, 17.05.2008.

¹³³ TURHAN Mehmet, Anayasal Devlet, Naturel Kitap Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 201.

¹³⁴ TURHAN (2005), s. 202.

¹³⁵ TURHAN (2005), s. 203.

değerlendirmektedir¹³⁶. Devlet iktidarının sınırlanmasının hukuki belgesi¹³⁷ olan anayasalar, toplumsal dengeyi kurmakla ödevli bir toplum sözleşmesi¹³⁸ sayılırlar. İyi bir sosyal düzende, anayasa, devleti sınırlayacak ve bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak toplumsal sözleşme metni olarak kabul edilir.

Her devlet, taraf olduğu insan hakları sözleşmeleri çerçevesinde, eğitim hakkının detaylarını kendi belirleyebilmektedir; ancak eğitim hakkının kapsamını belirlerken devletler tam anlamıyla özgür değildirler. Uluslararası anlaşmaların öngördüğü düzenlemeler, anayasaların hazırlanmasında kaynak olma özelliği taşımaktadırlar¹³⁹. Eğitim hakkının bir takım uluslararası standartları, eğitim hakkına yönelik uluslararası belgeler ile belirlenmiştir. Bu standartlara uymak çağdaş demokratik devlet olmanın ön şartı kabul edilmektedir ve demokratik devletlerin yer aldığı uluslararası örgütlere girmenin koşuludur¹⁴⁰.

Eğitim hakkı; insanı öne çıkaran, insana değer veren, insanın kişiliğine, yeteneklerine ve onuruna saygıyı içselleştiren bireysel, toplumsal ve kültürel bir haktır¹⁴¹. Eğitim hakkı, evrensel düzeyde temel insan hakkı olarak kabul edilmiş ve benimsenmiş olup; ülkeler kendi koşullarına uygun biçimde eğitim hakkını anayasalarında ve yasalarında düzenlemişlerdir. Aşağıda bazı ülkelerin anayasalarında yer alan eğitim hakkına ilişkin hükümler kısaca verilecektir:

¹³⁶ ARSLAN Zühtü, Anayasa Teorisi, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 24.

¹³⁷ TEZİÇ Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 17.

¹³⁸ TUNAYA T. Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No 2047, İstanbul, 1975, s. 279, Aktaran Güngör TURAN, Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Gelişimi ve Yorumu, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 17-18, s. 103.

¹³⁹ TEZİÇ Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2001, s. 9.

¹⁴⁰ <http://www.sivas.gov.tr/insanhaklari/agustos07.doc>, 01.04.2007.

¹⁴¹ ULUSOY Mevlani, Eğitimin Anayasal ve Yasal Temelleri, <http://www.amatorceedebiyat.com/eser.asp?id=15368>, 27.5.2007.

Almanya Anayasasının 7. maddesi Alman eğitim sistemini düzenlemekte olup, şu hüküm yer almaktadır: “Eğitim sistemi tümüyle devletin denetimi altındadır. Aileler ve vasiler çocuklarının dini eğitim alıp almamasını belirleme hakkına sahiptir. Din dersi, laik okullar dışındaki resmi okullarda mecburidir... Özel okullar açma hakkı teminat altına alınmıştır. Resmi okulların yerine alternatif olmak üzere özel okullar, devletin izniyle kurulurlar ve eyalet kanunlarına tabidirler.” 37 nci madde “İlköğretim mecburidir ve devlet okullarında parasızdır.”¹⁴²

Amerika Birleşik Devletleri Federal Anayasası eğitim hakkına yönelik bir hüküm içermemektedir. Amerika’daki eğitim sisteminin tam ve kesin olarak biçimlendiği yer eyaletler olup; tüm eyalet anayasaları eğitim hakkı konusunda düzenlemelere sahiptir¹⁴³. Zorunlu eğitim ile ilgili ilk hukuki düzenleme 1642 yılında Massachusetts’de yapılmıştır¹⁴⁴.

Azerbaycan Anayasasının 42 inci maddesi Eğitim Hakkı ile ilgilidir: “Her bir vatandaşın eğitim alma hakkı vardır. Devlet parasız, zorunlu genel ilköğretim hakkını temin eder. Eğitim sistemi devletin denetimindedir. Maddi durumuna bakmaksızın özel yetenekli kişilerin eğitimini devam ettirmesi, devlet tarafından temin edilir. Devlet, asgari eğitim standartlarını belirler.”

Eğitim hakkı Brezilya Anayasasının 205 – 211 maddelerinde kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş olup; burada yer alan bazı hükümler şunlardır: “Eğitim herkes için hak devlet için ödev olarak öngörülmüştür. Devlet okullarında eğitim zorunlu ve parasızdır. Brezilya eğitim sisteminin kurallarına uymak ve devlet tarafından izin almak koşuluyla özel eğitim kurumlarının açılmasına müsaade edilmiştir.”¹⁴⁵

¹⁴²<http://www.legislationline.org/upload/legislations/1f/42/bc2d658ded2190a1e81ae196eda7.pdf> 08.05.2008.

¹⁴³ BEACH Robert H., LINDAHI Ronald A., Can There Be a Right to Education in the United States?, <http://dx.doi.org/10.1080/1066568000330202>, 09.05.2008.

¹⁴⁴ TÜRKOĞLU Adil, Karşılaştırmalı Eğitim, Baki Kitabevi, Adana, 1998, s. 120.

¹⁴⁵ http://www.servat.unibe.ch/law/icl/br00000_.html 09.04.2008.

Bulgaristan anayasasının 53 üncü maddesinde eğitim hakkına ilişkin hükümler yer almaktadır. “Herkes eğitim hakkına sahiptir. 16 yaşına kadar eğitim zorunludur. Devlet okullarında ilk ve orta öğretim parasızdır. Kanunlara uymak koşuluyla özel eğitim kurumlarının açılması serbesttir. Özel kurumlar devlet tarafından öngörülen kurallara uymak zorundadır.”¹⁴⁶

Çin Anayasasının 19 uncu maddesi eğitim hakkını düzenlemiştir. “Devlet sosyalist eğitim geliştirmeyi ve tüm ulusun bilimsel ve kültürel seviyesinin yükseltmeyi üstlenmiştir. Devlet, ilk, orta, meslek ve yüksek seviye olmak üzere çeşitli seviyede okullar açar, temel eğitim zorunludur, okul öncesi eğitim teşvik edilir...”¹⁴⁷

Danimarka Anayasasının 76 ncı maddesindeki hüküm: “Mecburi okuma yaşında olan çocuklar ilkokulda parasız okurlar.”¹⁴⁸

Finlandiya Anayasasının 16 ncı maddesi eğitim hakkına ilişkindir. “Herkes parasız olarak sağlanan temel eğitim hakkına sahiptir. Eğitim sağlamaya yönelik ödevler kanunlarda yer alır. Devlet ekonomik sıkıntıları öne sürmeksizin, herkese kendi yetenek ve ihtiyaçlarına göre ve kendini geliştirmek için eşit eğitim sağlayacağını garanti eder.”¹⁴⁹

Eğitim, Fransız hukukunda, 1946 Anayasasının “Başlangıç” kısmında, bir hak olarak düzenlenmiştir. Bu “Başlangıç”, 1958 Fransız Anayasasının bir parçasını oluşturduğundan, bugünkü Fransız Anayasal düzeninin de bir parçasıdır. Bu başlangıca göre,

“Devlet, öğretimden, mesleki yetişmeden ve eğitimden; çocuğun ve büyüğün eşit olarak yararlanmasını sağlar. Genel eğitimin, her derecede parasız ve laik olarak örgütlenmesi, bir devlet ödevidir”.¹⁵⁰

¹⁴⁶ <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0159&n=000007&g=08.05.2008>.

¹⁴⁷ http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ch00000_.html 08.05.2008.

¹⁴⁸ http://www.servat.unibe.ch/law/icl/da00000_.html, 24.04.2008.

¹⁴⁹ http://www.servat.unibe.ch/law/icl/fi00000_.html 08.05.2008.

¹⁵⁰ ADEM Mahmut, Eğitim Hakkı, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 10-11, 1988-1989, s. 140.

Eğitim hakkının sağlanması bir ödev ve yükümlölük olarak, Fransız Devleti'ne verilmiştir. Eğitimin mutlak bir hak olması ve istisnasız herkesin bu haktan eşit olarak ve bir özgürlük içinde yararlanması söz konusudur. Kamusal eğitim ve öğretimin her derecede laik olarak örgütlendirilmesi devletin görevidir. Fransız Anayasa Konseyine göre, eğitim özgürlüğü "Cumhuriyet kanunları tarafından tanınmış temel ilkelerindedir"¹⁵¹.

İspanya Anayasasınının 27 maddesindeki düzenleme şu hükümleri içermektedir: "Herkes eğitim hakkına sahiptir. Öğretme özgürlüğü tanınmıştır. Eğitimin amacı demokratik prensiplere ve temel hak ve özgürlükler saygılı kişiliğin gelişimini sağlamaktır. Temel eğitim zorunlu ve parasızdır. Devlet, ailelerin çocuklarına kendi ahlak ve dini eğitimi sağlama hakkını garanti etmektedir. Özel eğitim kurumları açma özgürlüğü tanınmıştır. Devlet, eğitim sisteminin kanunlara uygun olduğunu denetleyecek ve düzenleyecektir."¹⁵²

İsviçre Anayasasınının 19 uncu maddesi eğitime ilişkindir: "Herkesin yeterli ve parasız temel eğitim hakkı garanti edilmektedir."¹⁵³

İtalyan Cumhuriyeti Anayasasınının eşitlik ve sosyal ilişkiler bölümünde şu kurallar yer almaktadır: "Okullar herkese açıktır. İlköğretim, en az sekiz yıl süreyle zorunlu ve parasızdır. Yetenekli ve çalışkan öğrencilerin - olanaklardan yoksun bulunsalar bile - öğretimin en yüksek derecelerine ulaşmak hakları vardır. Devlet bu hakkı, yarışma ile verilecek eğitim bursları, ailelere yapılacak yardımlar ve diğer önlemlerle olanaklı kılar (Md. 34)".¹⁵⁴

Japon Anayasasınının 26 ıncı maddesine göre "Herkes kendi yeteneğine uyumlu, kanunlarla belirlenen şekilde eşit eğitim alma hakkına

¹⁵¹ C.C. La decision sur la liberte d'enseignement et de conscience, in "Les grandes decisions du Conseil Constitutionnel", op. Cit. S. 355 vd, Aktaran Nuri YAŞAR, a.g.e., s. 74.

¹⁵² http://www.senado.es/constitu_i/index.html 08.05.2008.

¹⁵³ http://www.servat.unibe.ch/law/icl/sz00000_.html 24.04.2008.

¹⁵⁴ http://www.servat.unibe.ch/law/icl/it00000_.html 08.04.2008.

sahiptir. Herkes, kendi çocuklarına kanunlarda belirtilen eğitimi aldirmek zorundadır. Zorunlu eğitim parasızdır”¹⁵⁵

Kenya Anayasasının 62 inci maddesine göre “Herkes eğitim hakkına sahiptir. Devlet okul öncesi ve birinci seviye eğitimi parasız ve zorunlu kılacak şekilde eğitim yerleri oluşturur ve çocukların kendine özgü ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli tedbirleri alır. Orta ve ileri seviye eğitimi ulaşılabilir ve elde edilebilir olması için gerekli önlemleri alır...”

Kırgızistan Cumhuriyet anayasasına göre (madde 69), “Her Kırgızistan Cumhuriyeti yurttaşı eğitim hakkına sahiptir. Temel eğitim zorunlu ve parasızdır; devletin öğretim kurumlarında herkes eğitim görme hakkına sahiptir. Her yurttaş devletin öğretim kurumlarında parasız eğitim görme hakkına sahiptir. Devlet, herkese yeteneklerine göre mesleki eğitim ile orta ve yüksek öğretimden yararlanma olanağı sağlamaktadır.”

Güney Kore Anayasasının 31 inci maddesi şöyledir: “Bütün vatandaşlar yeteneklerine göre eğitimden eşit yararlanırlar. İlköğretim ve kanunlarda belirtilen öğretim mecburidir. Zorunlu öğretim parasızdır.”¹⁵⁶

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasasında Öğrenim ve Eğitim Hakkı 59 Maddede düzenlenmiştir: “Kimse, öğrenim ve eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Her türlü öğretim ve eğitim etkinliği Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir. Çağdaş bilim ve eğitim ilkelerine aykırı öğretim ve eğitim yerleri açılmaz. Halkın öğrenim ve eğitim gereksinimlerini sağlama Devletin başta gelen ödevlerindedir. Devlet, bu ödevini, Atatürk İlkeleri ve Devrimleri doğrultusunda, ulusal kültür ve manevi değerlerle bezenmiş bir muhteva, çağın ve teknolojinin gelişmesine, kişinin ve toplumun istek ve gereksinimlerine yanıt verecek planlı bir şekilde yerine getirir. Her çocuk, kız erkek ayırımı yapılmaksızın on beş yaşına kadar zorunlu; on sekiz yaşına kadar ücretsiz öğrenim hakkına sahiptir. Devlet, durumları dolayısıyla okul içi

¹⁵⁵ http://www.kantei.go.jp/foreign/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html 08.05.2008.

¹⁵⁶ http://www.servat.unibe.ch/law/icl/ks00000_.html 24.08.2008.

ve dışında özel eğitime gereksinimleri olanları topluma yararlı kılacak şekilde yetiştirmek için gereken önlemleri alır. Devlet, maddi olanaklardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlamak amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.”¹⁵⁷

Meksika Anayasasına göre “İlköğretim zorunludur ve devlet okullarında tüm seviye öğretim parasızdır.”¹⁵⁸

Mısır Anayasasınının 18 – 22 inci maddeleri eğitimi düzenlemiştir. Eğitim devlet tarafından garanti edilmektedir. İlköğretim devletin ödevidir Devlet her seviye eğitimi denetler... Eğitim devlet okullarında tüm seviyelerde ücretsizdir...”

Nijerya Anayasasınının 18 inci maddesi eğitim hakkına yönelik olup “Devlet eşit ve uygun eğitimi tüm seviyeler için sağlamaya yönelik politika oluşturur. Devlet bilim ve teknolojiyi teşvik eder. Devlet cahilliği tamamen ortadan kaldırmak için mücadele eder ve bu amaçla birinci seviye eğitim zorunludur ve parasızdır. Ortaöğretim ve üniversite eğitimi parasızdır...”

Rusya Federasyonunun Anayasasında eğitim hakkına yönelik hükümler: “Herkes eğitim hakkına sahiptir. Devlet veya belediyenin eğitim kurumları ve işletmelerde okul öncesi, temel genel ilköğretim ve meslek öğreniminin parasız olması ve herkes için ulaşılabilirliği güvence altına alınır. Herkes sınav esasında devlet veya belediyenin eğitim kurumları ve işletmelerde yüksek eğitim alma hakkına sahiptir. Temel genel ilköğretim zorunludur. Ebeveyniler veya onların yerinde olan kişiler çocukların genel ilköğretim düzeyinde eğitim almasını sağlarlar. Rusya Federasyonu, devlet federal eğitim standartlarını belirler, eğitimin ve kendi kendine eğitimin çeşitli şekillerini destekler.”¹⁵⁹

¹⁵⁷ <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm> 05.05.2008.

¹⁵⁸ <http://www.ilstu.edu/class/hist263/docs/1917const.html> 24.04.2008.

¹⁵⁹ <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm> 05.05.2008.

Yunanistan Anayasasının 16 uncu maddesi eğitim hakkına yönelik hükümler içermektedir: “Eğitim dokuz yıldan az olmamak üzere zorunludur. Devlet okullarında tüm seviye eğitim parasızdır”¹⁶⁰.

Görüldüğü üzere eğitim hakkı, anayasacılık anlayışına paralel olarak, hemen tüm devletlerin anayasalarına girmiştir. Ancak hiç şüphesiz, eğitim sistemi ve uygulamalar, ülkelerin kendi tecrübelerine, kültürlerine ve sosyal yapılarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dikkati çeken bir başka husus ise, anayasalarda eğitim hakkının yer alması ve uluslararası sözleşmeler ile devletlerin bu konuda yükümlülük altına girmiş olmasına rağmen, günümüzde hala okuma yazma oranı tartışılmakta ve bu konuda ülkemizde dahil çeşitli ülkelerde değişik kampanyalar düzenlenmektedir. UNESCO tarafından 2000 yılında düzenlenen Dünya Eğitim Formu'nda, 2015 yılına kadar dünya üzerinde okur - yazarlığın bir sorun olmaktan çıkarılması hedeflenmiş olması insanlık için geç kalınmış bir hedef olarak değerlendirilebilir. Kısaca, eğitim hakkının, uluslararası belgelerde ve anayasalarda yer alması, insanlık için büyük bir adım olmakla birlikte, cehalet ile savaşmada, insanlığın önünde hala büyük engellerin bulunduğu da bir gerçektir.

2- Türk Anayasalarında Eğitim Hakkı

a- İmparatorluk Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, eğitim birliği ilkesi benimsenmediği gibi, devlet hizmetleri arasında kapsamlı bir eğitim yönetimi anlayışı da bulunmamaktaydı. Eğitimi bir düzene sokma amacına yönelik girişimler Tanzimat döneminde başlamıştır. Tanzimat Fermanında eğitim

¹⁶⁰ http://confinder.richmond.edu/admin/docs/greek_2001.pdf 24.04.2008.

hakkına ilişkin bir düzenleme bulunmamasına rağmen 1856 tarihli Islahat Fermanında eğitime ilişkin hükümler yer almaktaydı¹⁶¹:

“Osmanlı uyruğu herkes, devlet okullarının yönetmeliğindeki koşulları yerine getirerek askeri ve mülki okullara kabul olunur.

Bundan başka, her bir cemaat ve milletçe herkes mektepler açmaya izinlidir.”

Islahat Fermanı ile eğitimin gereği vurgulanmış ve bütün cemaatlere okul açma yetkisi tanınmıştır. Bu dönemden sonra azınlıklar çok sayıda okul açmışlardır. Ferman ile getirilen hükme göre, azınlık okullarının eğitim usulü ve öğretmenlerinin seçimi, üyeleri padişah tarafından atanan karma bir Maarif Meclisinin gözetim ve denetimine bırakılmıştı. Azınlık okullarına yönelik devlet denetiminin ve gözetiminin bu meclis tarafından yerine getirilebilmesi hedeflenmişti. Islahat Fermanı ile kanunun aradığı şartlara sahip herkese, din farklılığı göz etmeksizin, askeri ve mülki okullara girme hakkı tanınmıştı. Hıristiyan çocukların, kendi cemaat okulları dışında, devlet tarafından açılan yeni okullara da gidebilmesi olanağı onların eğitim konusunda daha iyi duruma gelmesine yol açmıştır¹⁶².

Burada bahsetmek gereken bir başka düzenleme de Millet Nizamnameleridir. Batı toplumları tarafından anayasa niteliğinde görülen ve azınlıklar tarafından hazırlanan Millet Nizamnameleri eğitim hakkını ilişkin hükümler de içeren belgelerdir¹⁶³. Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerince hazırlanan Millet Nizamnameleri, Osmanlı Hükümeti tarafından onaylandığında yürürlüğe girmekteydi. Bu belgelerde, eğitim vermeye, okulları korumaya ve mali destek sağlamaya yönelik hükümler yer almakta olup; eğitimi bir sorumluluk haline getiriyordu. Tanzimat ile başlayan, eğitimi düzene sokma ve milletleri yeniden düzenleme çabaları, bu cemaatlerin

¹⁶¹ MUTLU Latif, Eğitim Düşünceleri – Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 51.

¹⁶² YAMANER (1999), s.70.

¹⁶³ TERZİOĞLU (2007), s. 174.

sahip oldukları özerkliklere dokunmamıştır¹⁶⁴. Sonuç olarak, bu dönemde birçok azınlık okulu açılmıştır.

Osmanlı Devletindeki eğitim alanındaki dağınıklığı ortadan kaldırmak amacı ile hazırlanmış yasa Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. 1 Eylül 1869 tarihinde yürürlüğe konulan Nizamnamede, okullar, genel okullar ve özel okullar olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Bu nizamnamenin esası Batıda mevcut eğitim kurumlarını almak ve bu ülkelerde yürütülen eğitim prensiplerini ülkede yönetmekti¹⁶⁵. Genel okulların denetim ve yönetimi devlete, özel okulların kurulması ve yönetimi kişi veya cemaate, denetimi ise yine devlete aitti (madde 1). 1869'da yayınlanan yasa ile ilköğretim zorunlu kılınıyordu.

Bundan sonraki eğitime ilişkin en önemli düzenleme 1876 Anayasası ile yapılmış olup; eğitim hakkı bu Anayasada yer almıştır. Eğitim hakkı 1876 Anayasasının 15 inci ve 16 ncı maddelerinde düzenlenmiştir¹⁶⁶:

Madde 15 – Emri tedaris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her Osmanlı umumi ve hususi tedarise mezundur.

Madde 16 - Bilcümle mektepler Devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai Osmaniye'nin terbiyesi bir sıyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye halel getirilmeyecektir.

Bu maddelere göre, 1876 Anayasası ile özel eğitim tanınmaktadır. Anayasada, tüm okulların devletin gözetimi altına alınacağı ve diğer milletlerin inançlarına ilişkin hususlar dışında, eğitimde birliğin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınacağı düzenlenmiştir. Bir başka ifadeyle, din eğitimi dışında, herkese ortak bir eğitim programı uygulanacaktır¹⁶⁷.

¹⁶⁴ TERZİOĞLU (2007), s. 176.

¹⁶⁵ YAMANER (1999), s.72.

¹⁶⁶ GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s. 15.

¹⁶⁷ MUTLU (1997), s. 54.

Osmanlı döneminde, ilköğretim zorunluluğu, 1876 tarihli Kanuni Esaside yer almıştır (madde 114)

“Osmanlı efradının kafesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizamı mahsus ile tayin kılınacaktır”.

I inci Meşrutiyet Döneminde, eğitim ve öğretim kurumları önceki döneme göre daha sistemli hale getirilmiş olmasına rağmen, bu dönemde de, eğitim ve öğretim kurumlarında meydana gelen çeşitlilik ve sayısal artışın dışında, Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde imparatorluğun genişliği ve ihtiyacına uygun önemli bir gelişme görülmediği söylenebilir¹⁶⁸.

Burada konuyla ilgili son olarak bahsedilecek kanun 1912 yılında çıkarılan “Tahsil-i İptidai Kanun-u Muvakkat”ıdır. Bu kanunda ilköğretimin zorunlu ve parasız olacağı hüküm altına alınmıştır (madde 1). Bu kanun ile ilk kez okul öncesi eğitim düşüncesi ortaya konulmuştur¹⁶⁹.

b- Cumhuriyet Dönemi

Eğitim, eğitilene geçmişle geleceğin değerlerini, birbirine olumlu biçimde bağlama ve yorumlama becerileri vermektedir. Fransız sosyolog Durkheim’a göre eğitimin temel işlevi, yetişkin kuşağın kültür birikimini yeni kuşağa aşılaktır¹⁷⁰. Bir başka ifadeyle, eğitimin en önemli sosyal işlevi, günlük toplumsal davranışların esasını oluşturan davranış modellerini, bir kuşaktan diğerine aktarma, açıklama ve anlam kazandırmadır.

Kimliklerinin yıkılışına ve yeniden üretilişine baktığımızda toplumsal belleğin çok önemli bir yeri olduğunu görürüz. Toplumsal bellek denilen şey,

¹⁶⁸ YAMANER (1999), s.85.

¹⁶⁹ YAMANER (1999), s.85, 86.

¹⁷⁰ <http://www.gunebakis.com.tr/kosed.asp?id=989>, 05.04.2008.

tarihin yeniden kurulması olarak adlandırılabilir¹⁷¹. Toplumsal belleğin oluşumunda ve aktarılmasında eğitimin çok önemli görevi üstlendiği açıktır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte toplumsal belleğin yeniden kurulması şarttı. Bu amaca uygun olarak, Kurtuluş Savaşı sonrası, Atatürk; yeni ulus oluşturma sürecinde eğitimin önemine işaret etmiş ve toplumun, çağın ve çevrenin beklentilerini tatmin edecek bir eğitim anlayışını şu şekilde ifade etmiştir¹⁷².

“En önemli ve verimli vazifelerimiz Millî eğitim işleridir.

Millî eğitim işlerinde kesinlikle zafere ulaşmak lazımdır. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde olur. Bu zaferin sağlanması için hepimizin tek vücut ve tek düşünce olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lazımdır. Bence, bu programın iki esaslı noktası vardır:

- *Sosyal hayatımızın ihtiyaçlarına uygun olma*
- *Çağın gereklerine uygun olma”*

Atatürk, “eğitim; milli, bilime dayalı, işe yarar ve üretici, yeni kuşakların fazilet, düzen, disiplin duygularını geliştirici, toplumu cehaletten kurtarıcı, onun bilgi ve halak düzeyini yükseltici, yeteneklerini ortaya çıkarıcı ve geliştirici, nitelikte olmalıdır” diyerek, eğitim anlayışının ana noktalarını ortaya koymuş ve sistemin bu şekilde düzenlenmesini sağlamıştır¹⁷³.

Atatürk'ün nihai amacı Batılılaşmak olduğundan, Avrupa kültürünün tüm unsurlarının kazandırılması için, önündeki tüm engellerin kaldırılması kaçınılmazdı. Batılılaşmak amacına uygun olarak yüklendiği fonksiyon nedeniyle, eğitim alanında, çok köklü değişikliklerin yaşanması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, Cumhuriyet devrimlerinin en etkili, toplumsal belleğin Batılılaşma hedefleri doğrultusunda yeniden kurulması amacıyla, eğitim alanında yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılında genç bir devlet olarak kurulduğunda, 600 yılı aşkın ömrü olan bir devletin maddî ve

¹⁷¹ CONNERTON Paul, Çeviren Alaaddin Şenel, Toplumlar Nasıl Anımsar?, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

¹⁷² <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/cetin-gulseren.htm>, 05.09.2007.

¹⁷³ SÖNMEZ Veysel, Eğitim Felsefesi, Anı Yayıncılık, Ankara 2005, s. 150.

manevî tecrübelerine de sahip bulunuyordu. Bu mirasın izlerinin kısa sürede silinmesi imkansızdı; ancak bu süreci hızlandırmanın en etkin yolu eğitim sisteminden geçtiği hiç şüphesizdi. Bu amaçla, Cumhuriyetin ilk yıllarında, eğitim alanında devrim kanunları çok hızlı bir şekilde hazırlanmış ve kabul edilmiştir.

Cumhuriyetimizin kuruluşuyla başlatılan eğitim devrimleri, ülkenin çağdaşlaşmasında en önemli yeri almıştır. Cumhuriyet dönemi eğitim politika ve stratejileri; Atatürk ilkelerine bağlı, milli, demokratik, laik ve çağdaş eğitim - öğretim esaslarına dayanmaktadır. Oluşturulan politika ve stratejiler ışığında çağımızın seçkin, saygın ve katılımcı birer ortağı olacak bireyleri yetiştirebilmek için; eğitim alanındaki gelişmeleri takip etmek ve uluslararası standartları yakalamış olmak bir zorunluluk olduğunu kabul etmek gerekir¹⁷⁴.

Eğitimin ulus devletinin oluşmasındaki rolü oldukça önemlidir. Ümmet kavramından ayrılarak, Misak-ı Milli sınırları içinde, bir millet bilinci ve bunun ortaya çıkaracağı bir Türk Milleti arzusu işte bu Atatürk Milliyetçiliği ve onun arkasında yatan inkılâplar ile mümkün olabilecektir¹⁷⁵. Çok milletli imparatorluğun ümmetçi yapısı içinden çıkarılan ve milli devlet olma azmindeki Türkiye'nin eğitim politikaları, bu amacın gerçekleşmesine göre planlanmıştır¹⁷⁶. Bir başka ifadeyle, medreselerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün eğitim ve öğretim kurumlarını tek çatı altında Milli Eğitim Bakanlığı'nda birleştirilmesi, harf devrimi gibi geçmişten tamamıyla koparan devrimlerin gerçekleşmesi bugünkü anlamı ile eğitim sisteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır¹⁷⁷. Cumhuriyetin kuruluşunu takiben parasız ve zorunlu eğitimin getirilmesi, ikili öğretimin kaldırılması, din eğitiminin bir resmi disipline bağlanması çabaları, Latin harflerinin kabulü gibi köklü değişiklikler üzerine inşa edilmiş, medrese zihniyetinden ve skolastik düşünceden uzak,

¹⁷⁴ <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/cetin-gulseren.htm>, 03.04.2008.

¹⁷⁵ YAŞAR (2000), s. 121.

¹⁷⁶ YAŞAR (2000), s. 69.

¹⁷⁷ YAŞAR (2000), s. 69.

pozitivist felsefeyi esas alan, milli bir devlet kurmayı ve bir millet oluşturmayı amaçlayan bir eğitim söz konusu olmuştur¹⁷⁸.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde, eğitim sisteminde, birbiriyle çelişen değişik okul sistemleri vardı. Bunlar, tekke ve mahalle mekteplerinde sürdürülen geleneksel eğitim, lonca ve mesleki teşkilatlarda yapılan iş ve meslek eğitimi, Batı etkisiyle açılan okullardaki eğitim, azınlık ve Batı devletlerinin açtıkları okullardaki eğitim başlıkları altında toplanabilir¹⁷⁹. Bu birbiriyle çelişen değişik okul sistemleri, istisnalar haricinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra, 3 Mart 1924 tarihinde, Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun teklifinin gerekçesinin ilk paragrafı şu şekildedir¹⁸⁰.

“Bir devletin kültür ve genel maarif siyasetinde ulusun düşünce ve duygu yönünden birliğini sağlamak için öğretimin birleştirilmesi, en doğru en bilimsel, en çağdaş ve her yerde faydaları ve iyiliği görülmüş bir ülküdür.”

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim kurumlarının bir merkezden idare ve yürütülmesi imkanı doğmuştur. Bu kanunun, eğitim devrimlerinde çok önemli bir yeri vardır. Bu kanun, özetle, merkezi ve laik eğitimin ilk belgesidir. Öte yandan, bu kanunla kabul edilmiş olan eğitim birliği ilkesi sayesinde, bir millet oluşturma yolunda adımlar atılması kolaylaşmıştır. Aynı amaç doğrultusunda, 1925 yılında medreseler kapatılmış, 1928 Arap alfabesi yerine Latin harfleri kabul edilmiştir.

Cumhuriyet dönemi anayasalarında eğitim hakkının düzenlenmesine gelince, 1921 Anayasasında, eğitim hakkına yönelik bir hüküm bulunmadığı görülecektir. 1921 Anayasası olağanüstü koşulların bir ürünü olması

¹⁷⁸ YAŞAR (2000), s. 70.

¹⁷⁹ SÖNMEZ (2005), s. 149.

¹⁸⁰ YURTKURAN Mustafa, Tevhid-i Tedrisat kanunu ve Çağdaş Eğitim Üzerine, [http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/PDF/ataturk/2003-\(4\)/mak01.pdf](http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/PDF/ataturk/2003-(4)/mak01.pdf), 11.11.2008.

sebebiyle eksik ve yetersiz bir metindi¹⁸¹. Bu nedenle, 1921 Anayasasında, eğitim hakkı ve ödevine ilişkin bir hüküm bulunmaması normaldi.

Eğitim alanı, 1924 Cumhuriyet Anayasası döneminde gerçek anlamıyla bir dönüşüme sahne olmuştur. 1924 Anayasasınının 87. maddesi eğitim hakkına ayrılmıştır. Bu maddeye göre,

Madde 87.- Kadın, erkek bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır.

Anayasada, ilköğretimin kız-erkek bütün Türkler için zorunlu ve devlet okullarında parasız olması dışında eğitim hakkıyla ilgili başka bir düzenlemede 80. maddede bulunmaktadır. Söz konusu 80. maddeye göre,

Madde 80.- Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.

denilmek suretiyle özel eğitim ve öğretimin serbestliği prensibi kabul edilmektedir. 1928 yılında, devlet dininin Anayasadan çıkarılmış ve 1937 de laiklik kabul edilmiştir. Sonraki Anayasalarda daha ayrıntılı hükümler olmasına rağmen, eğitim alanında yapılan devrimler, konuyu kısaca düzenleyen 1924 Anayasası döneminde gerçekleşmiştir.

1961 Anayasası dönemine gelince, evrensel gelişmelere koşut olarak, 1961 Anayasasında, sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerine yer verilmiş olduğu görülmektedir¹⁸². Bu anlamda, gelişmelerden eğitim hakkı da etkilenmiş; eğitim hakkı detaylı olarak 1961 Anayasasında yer almıştır. Aşağıda Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan 21 inci madde ve gerekçesi yer almaktadır:

MADDE 21.- Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir.

¹⁸¹ TANÖR (2004), s.290.

¹⁸² TANÖR (2004), s. 381.

Özel okulların bağılı olduğu esaslar kanunla düzenlenir. Bunların seviyesi, hiçbir bakımdan, Devlet okullarındakinden aşağı olamaz.

Çağdaş bilim esaslarına ve metodlarına aykırı olarak öğretim ve eğitim yerleri açılmaz.

Maddenin gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir¹⁸³:

“İlk fıkrada bir taraftan ilim ve sanat hürriyeti diğer taraftan da öğrenme, öğretme hürriyeti genel olarak ilan edilmiştir. İlme ve sanata boyunduruk vurmaya totaliter gelişmelerden ve Batı aleminde yaşanmış olan acı tecrübelerden sonra, yeni anayasalarda çok kere, ilim ve sanatın hür olduğunu açıkça belirtme lüzumu hissedilmiştir. Alman ve İtalyan anayasalarını misal olarak zikredebiliriz. Memleketimiz bakımından da hükmün faydalı olacağı kaaniiz.

Öğretimin, ancak Devletin gözetim ve denetimi altında serbest olabilmesi de tabiidir. Hürriyet ve demokrasi alanında pek ileri gitmiş memleketlerde dahi durum böyledir.

Özel okullar, hemen her memlekette öğretim davasının önemli konularından biri haline geldiğinden, anayasalar bu alanda da bazı prensipler koymayı ihmal etmemektedirler.

Anayasamızda da bir yandan özel okulların tanındığını, diğer yandan da bunların tabii olacağı esasların kanunla düzenleneceğini ilan etmek uygun görülmüştür. Nihayet, bunların seviyelerinin Devlet okullarındakinden aşağı olmasına göz yumulmaması için, bu yolda bir hükmün Anayasaya konulmasının da bir ihtiyaca cevap vereceği, özel okulların durumunu inceleyen şahıslarca teslim edilir.

Son fıkra, bir zamandan beri tarihin akışını tersine çevirmeye çalışan gerici cereyanların, (mahalle mektepleri, sübyan mektepleri gibi) orta çağ

¹⁸³ ÖZTÜRK Kazım, İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Cilt II, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1996.

metodları ile memleket gençlerine musallat olmasını önlemek maksadiyle sevk edilmiş bir hükümdür.”

Madde Temsilciler Meclisinde görüşüldükten sonra aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir.

MADDE 21.- Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir.

Özel okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir.

Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.

Milli Birlik Komitesinde yapılan görüşmede 21 inci madde aynen kabul edilmiştir.

Anayasa Komisyonunca hazırlanan eğitim hakkına yönelik 50 nci madde ve gerekçesi aşağıda verilmiştir:

MADDE 50.- Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindedir.

İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburîdir ve Devlet okullarında parasızdır.

Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.”

Maddenin gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir¹⁸⁴:

“Bu maddede yalnız 1924 Anayasasının 87 nci maddesinde ifadesini bulan ilköğretim mecburiyeti değil, genel olarak, Devletin her alanda eğitimi sağlama vazifesi de en kesin bir formülle vazedilmiş bulunmaktadır. 3 üncü fıkrada kabiliyetli çocuklara sağlanan öğretim imkanı, yalnız sosyal adaletin

¹⁸⁴ ÖZTÜRK (1996), s. 2089-2114.

icabı olmakla kalmaz; aynı zamanda kabiliyetli pek çok memleket evlatlarının toplum hayatı için büyük bir değer olarak kazanılmasını da sağlar. Yüksek tahsil yaparak Devlete üstün hizmetler görmenin bir imtiyazı haline geldiği cemiyetlerde tereddinin baş göstermesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktır.

Bu sebeple modern Anayasalara uygun olarak maddenin son fıkrasında kendisine yer verilen bu hüküm, esasen burslar, yatılı mektepler gibi yolları tanıyan cemiyetimizde, daha sistemli ve ciddi bir surette öğretim adaletini sağlamaya hizmet edecektir.”

Madde Temsilciler Meclisinde görüşüldükten sonra aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir:

“Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir.

İlköğrenim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburîdir ve Devlet okullarında parasızdır.

Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.

Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar.”

Milli Birlik Komitesinde yapılan görüşmede 50 nci madde aynen kabul edilmiştir.

1982 Anayasasından yer almayan “*Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir*” hükmü Temsilciler Meclisinde de, Milli Birlik Komitesinde de değiştirilmeden kabul edilmiştir. Bu husus ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacak olup, burada sadece dikkati çekmek amacıyla değinilmiştir.

1961 Anayasasında eğitim hakkı, eğitim hakkının hem temel hak, hem de sosyal bir hak olması özelliğine uygun olarak, hem 21 inci maddede hem de 50 nci maddede düzenlenmiş olması önemlidir. Bir başka ifadeyle, 1961 Anayasasında eğitim hakkı, hem negatif statü hakkı olarak, hem de pozitif statü hakkı olarak bütün vatandaşlara tanınmıştır. Anayasanın 21. maddesi eğitimin kapsamı ve içeriğine yönelik olup; 50. madde ise eğitim hakkının sosyal yanına yöneliktir. Bir başka ifadeyle Anayasanın 21. maddesi kişiye eğitimde negatif statü hakkını, 50. maddesi ise pozitif statü hakkını tanımıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

1982 ANAYASASINDA EĞİTİM VE ÖĞRENİM HAKKI VE ÖDEVİ

I- Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü

A- Genel Olarak

Batı demokrasilerini benimseyen Doğu toplumlarında, haklar ve özgürlüklerin Batı demokrasilerinde olduğu gibi köklü olmamasının altında yatan neden aynı tarihsel geçmişe sahip olmamalarıdır¹. Genellikle Batıda, insanların temel hak ve özgürlüklerini bir lütuf olarak değil, yoğun mücadeleler sonucu elde etmelerine karşılık; Doğu Toplumları ve bu grup içinde yer alan Türkiye'de yaşayanların temel hak ve özgürlükleri, devletin bir lütfu olarak elde etmeleri, hakların elde edilme sürecinde Doğu toplumlarını, Batılı toplumlardan ayırmaktadır. Bu anlayış diğer haklarda olduğu gibi eğitim hakkında da kendini göstermiş olup; 1982 Anayasasına yansımıştır.

1982 Anayasası, 1961 Anayasasına yapılan tenkitler doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle 1961 Anayasasında haklar ve özgürlüklerin kapsamlı düzenlendiği, bu durumun da devlet otoritesini zayıflattığı konusu 1970 sonrası, yıllarca, sürekli gündeme getirilmiştir. Bu çalışmada, yapılan eleştirilere yönelik iki örnek verilecektir: 12 Mart 1971 ara rejiminin Başbakanı Nihat Erim'e göre, 1961 Anayasası Türk toplumu için lükstür². 12 Eylül 1980 askeri rejiminin lideri Kenan Evren'e göre 1961 Anayasası Türk toplumuna bol gelmiştir³.

¹ ŞENEL (2002), s 288 vd.

² SOYSAL (1977), s.79.

³ <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/dkm/article.php?sid=5821>, 5.4.2008.

1982 Anayasasını hazırlayacak komisyon, yeni anayasayı hazırlarken, yabancı anayasalar ve evrensel ilkelerden çok Milli Güvenlik Konseyi görüş, düşünce ve tespitlerini göz önünde bulundurmaya zorunda kalmıştır. Anayasa Komisyon Başkanı Orhan Aldıkaçtı, “*şu anda en büyük güçlüğüm, demokratik bir anayasayı, demokratik olmayan bir ortamda yapmaktan kaynaklanıyor*” şeklinde durumu özetlemiştir⁴. Sonuç olarak, 1982 Anayasası yukarıda sözü geçen eleştiriler doğrultusunda ve duyulan kaygıları gidermeye yönelik şekilde hazırlanmıştır. 1982 Anayasasının kabulüyle birlikte, bu sefer de yeni anayasanın içeriğine yönelik eleştiriler başlamıştır. Şeref Gözübüyük’e göre 1982 Anayasası önceliği kişiye değil devlete ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne vermiştir⁵. Ergun Özbudun’a göre 1982 Anayasası, daha kazuistik bir yöntemle hazırlanmış, daha katı nitelikli, otorite – hürriyet dengesinde otoritenin ağırlığını arttırmış, devlet yapısı içinde yürütme organını güçlendirmiş ve daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiştir⁶. Mümtaz Soysal’a göre 1982 Anayasası bireyle toplum arasında kesinlikle toplumu, insanla devlet arasında kesinlikle devleti tercih etmiştir⁷. Bülent Tanör’ün yorumu ise şöyledir⁸: “*1982 Anayasası ile topluma, bireye ve özellikle emekçi sınıflara son derece dar bir özgürlük ve katılım alanı çizilmekte, siyasal ve sosyal demokrasinin işlemlerini engelleyici bir model yaratılmaktadır*”.

1982 Anayasasına, hak ve özgürlükleri kısıtladığı, buna karşın devlet otoritesini güçlendirdiği yönündeki eleştiriler, kanımca, eğitim hakkı alanına yönelik düzenlemeler için de geçerlidir. 1982 Anayasasında yer alan eğitim hakkına ilişkin hükümler de bu görüşlerden etkilenecek şekilde kaleme alınmıştır. Özetle, eğitim hakkı, 1980 öncesi oluşan kaygıların denetim ve güdümünde,

⁴ ALTUNYA (1990), s. 46- 48.

⁵ GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, Anayasa Hukuku, Siyasal Yayınları, Ankara, 1986, s. 155.

⁶ Daha detaylı bilgi için bakınız ÖZBUDUN (2005), s. 57 - 66.

⁷ SOYSAL Mümtaz, Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1986, s. 190.

⁸TANÖR Bülent, İki Anayasa 1961 – 1982, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1986, s. 184.

özgürlükler yerine kısıtlamalara öncelik verecek şekilde düzenlenerek anayasada yerini almıştır. Eğitim hakkı ve eğitim yoluyla kişiliği geliştirme hakkı, modern toplumların öncelik verdiği ve koruduğu kavramların başında gelmektedir. 1982 Anayasasında, Anayasayı hazırlayanların kendinden başka kimseye güvenmeyen yönetim anlayışının, Anayasaya yansıtılmış olduğu söylenebilir. 1982 Anayasasındaki eğitim hakkı ve ödevi maddesi göz önünde bulundurulduğunda, *“insan haklarının kural haline gelemediği ülkelerde, anayasalarda hak ve özgürlükler çok kez ayrıntılı hükümlere bağlanmıştır”*⁹ çıkarımı, eğitim hakkı için de geçerli olmuştur.

Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi 1982 Anayasasının 42 nci maddesinde, sosyal ve ekonomik haklar arasında düzenlenmiştir Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan 42 inci madde aşağıda yer almaktadır¹⁰:

“Kimse, öğrenim ve eğitim hakkından yoksun bırakılamaz.

Eğitim ve öğretim devletin başta gelen ödevlerindedir.

Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır.

Eğitim ve öğretim özgürlüğü, Anayasa'ya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

Devlet okur – yazarlığı yaygınlaştırmak için gerekli önlemleri alır.

İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.

Özel okulların bağlı olduğu esaslar, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.

Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.

⁹ SABUNCU M. Yavuz, Temel Hakların Anayasal Konumu Üzerine”, İnsan Haları Yıllığı, 1985-1986, s. 16.

¹⁰ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, B:133 23.8.1982 O:3 Üçüncü Oturum, s.394 – 407.

Devlet, mesleki eğitimi, milli ekonominin, sanayi, tarım ve hizmet kesimlerinin ihtiyaçlarına uygun olarak düzenler ve denetler.”

Bu madde Danışma Meclisinde görüşülmeye açıldığında, maddeyle ilgili 21 adet önerge görüşülmüştür. Tartışmalardan dikkat çeken hususların başında okuma – yazma seferberliğine yönelik olan hükümdür. Sonuçta Danışma Meclisi tarafından kabul edilen metin aşağıda yer almaktadır¹¹.

“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Eğitim ve öğretim Devletin başta gelen ödevlerindedir.

Eğitim ve öğretim, Atatürk inkılap ve ilkeleri doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.

Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasa'ya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

Devlet okur – yazarlığı yaygınlaştırmak için gerekli tedbirleri alır.

Temel eğitimin ilk kademesi olan ilk öğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur; temel ve orta eğitim Devlet okullarında parasızdır.

Devlet, genel, mesleki ve teknik eğitim ve öğretimi, kalkınma planları hedef ve doğrultusunda, milli iktisadın, sanayi, tarım ve hizmet kesiminin ihtiyaçlarına uygun olarak düzenler ve denetler.

Özel okulların bağlı olduğu esaslar, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.

Devlet durumları sebebiyle özel eğitim ve öğrenime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılmak için gerekli tedbirleri alır.

¹¹ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, B-118, M. G. Konseyi: 1/397, S. Sayısı:450, s114.

Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla gerekli yardımları yapar.”

Gerekçe metni aşağıda yer almaktadır¹²:

“Öğrenim hakkı, genel bir sosyal hak olarak nitelendirilmiştir.

Bu hakkın temel gerçekleşme yeri ilköğretimdir, bu sebeple maddenin 6 ncı fıkrasında ilköğretim mecburiyetinin gereği olarak Devlet okullarında parasız öğretim ilkesi kabul edilmiştir. Kız ve erkek vatandaşlar arasında fark gözetilmemesi gereğine özellikle işaret edilmiştir.

Öğrenim ve öğretim fert bakımından hak olarak tanınırken, Devlet bakımından başta gelen ödevlerden sayılmıştır.

Maddenin 1, 2, 6 ncı fıkraları demokrasinin en iyi gelişebileceği bir toplumun meydana gelebilmesi için gerekli şartların asgarisini göstermektedir.

İlköğretim mecburiyetinin temel hedeflerinden biri, şahsın, manevi ve ekonomik şahsiyetini elverişli şartlarla geliştirmesine yardımcı olmaktır.

İlköğretim mecburiyeti, küçüklerin okula devamlarının sağlanmasını, bu amaçla küçüklerin kanuni temsilcilerinin zorlanabilmesini de ifade eder.

Devlet, ilköğretim mecburiyetinin hangi yaştan hangi yaşa kadar devam edeceğini tespit edebilir.

İlköğrenim çağı denebilecek olan bu dönemin dışında bulunan kişilerden okur – yazar olmayanların çeşitli kurslara veya okullara devama özendirilmeleri, hatta zorlanmaları şüphesiz kanuni bir düzenlemeyi gerektirir. Maddenin 5 inci fıkrası, kanun koyucuya bu yolda direktif mahiyetindedir.

Bir taraftan öğrenim hakkı, diğer taraftan ilköğretim mecburiyeti ve okur – yazarlığı yaygınlaştırmak yükümü, Devlete bu çağda bulunanların, özellikleri olanlar dahil öğrenimini sağlayacak öğretim kurumları kurmak

¹² Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, B-118, M. G. Konseyi: 1/397, S. Sayısı: 450, s. 21.

ödevini yükler. Sakatlar için, sağırklar, körler, dilsizler vb. şahıslar için okullar, merkezler kurmak 42 nci maddenin amacına ulaşması için gerekli görölmektedir.

Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altındadır.

Devletin gözetim ve denetimi, eğitim ve öğretimin sağlanması için güvenlik altında gerçekleşmesinin temel şartıdır.

Devlet, eğitim ve öğretimin yapılmasını sağlayacak ve muhtevasını da denetleyecektir. Bu denetimin çerçevesi, eğitim ve öğretime katılanların tümünün Anayasaya sadakatini temin etmektir. Eğitim ve öğretim özgürlüğü, hiçbir şekilde Anayasanın temel felsefesine ve ilkelerine aykırı davranmanın bahanesi olamaz. Devlet, bu özgürlüğün kullanılmasında, Atatürk ilkelerine çağdaş bilim ve eğitim esaslarına uyulmasını gözetecektir.

Özel okulların kurulması da Anayasada kabul edilmiştir. Özel okulların kurulması serbesttir. Özel okullar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olmak zorundadır. Devlet bu amacı sağlayacak tedbirleri almakla yükümlüdür.

Özel yükseköğretim kurumlarının kurulması da serbesttir. Çünkü üniversiteler ile ilgili 165 inci maddede sadece üniversitelerin kurulması Devlet tekelinde bırakılmıştır.

Maddenin 8 inci fıkrası Devlete, maddi imkanlardan yoksun olan başarılı öğrencilere burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapma ödevini yüklemektedir. Bu ödevin, öğrenimlerin başarı ve kabiliyetleri ölçüsünde devam edeceği de fıkroda hükme bağlanmıştır. Bu fıkra hükmünün bir amacı da, Devlet dışında burs vermeyi meslek edinmiş olan çeşitli hukuki yapıdaki kuruluşun, gençler üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi ödevini Devlete yüklemektedir.

Maddenin son fıkrası mesleki eğitimin milli ekonomiye, sanayi ve tarım ile hizmet ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlama ödevini Devlete yüklemektedir.”

Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonunun kabul ettiği metin aşağıda verilmiştir¹³:

“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.

Eğitim ve öğretim, Atatürk inkılap ve ilkeleri doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.

Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasa’ya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.

Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.

Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile gerekli yardımları yapar. Devlet durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne surette olursa olsun engellenemez.

Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır.”

Gerekçe metni aşağıda yer almaktadır¹⁴:

¹³ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, B-118, M. G. Konseyi: 1/397, S. Sayısı: 450, s. 115.

¹⁴ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, B-118 M. G. Konseyi: 1/397, S. Sayısı: 450, s. 71.

“Eğitim ve öğretim hakkı ve ödevine ilişkin madde yeniden düzenlenmiş, ‘Atatürk inkılap ve ilkeleri’ ibareleri, terim birliğini sağlamak için ‘Atatürk ilkeleri ve inkılapları’ şeklinde değiştirilmiş, yine maddede yer alan ‘Temel eğitimin ilk kademesi olan ilköğretim’ sözcükleri yerine ‘ilköğretim’ sözcüğü kullanılmış ve maddeye eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak dillerle ilgili yeni bir fıkra eklenmiştir.

Okur-yazarlığı yaygınlaştırmak, uygulamaya ilişkin bir konu olup, uygulamasına da başlanıldığı göz önünde bulundurularak bu hususun bir Anayasa hükmü olarak belirtilmesine gerek görülmemiş, bu konuyu düzenleyen fıkra maddeden çıkarılmıştır. Açıklanan nedenlerle, madde yeniden düzenlenmiştir.”

Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonunun hazırlamış olduğu 1982 Anayasasının 42 inci maddesi Milli Güvenlik Konseyi tarafından aynen kabul edilmiştir¹⁵.

Aşağıda Danışma Meclisinde kabul edilen metin ile Milli Güvenlik Konseyince kabul edilen metnin karşılaştırma tablosu verilmiştir¹⁶. Danışma Meclisi tarafından hazırlanan metnin Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu tarafından değiştirilmiş olduğu ve değişikliğe yönelik her bir hüküm için gerekçe yazılmamış olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin ikinci fıkradaki *“Eğitim ve öğretim Devletin başta gelen ödevlerindedir”* hükmü hiçbir gerekçe göstermeye gerek duyulmaksızın *“Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir”* hükmü ile değiştirilmiştir. Yine gerekçede belirtilemeksizin maddeye *“Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne surette olursa olsun engellenemez”* hükmü eklenmiştir. Gerekçede değinilmeyen tüm değişikliklerle ilgili tek bir ifadeye yer verilmesi yeterli bulunmuştur: *“Açıklanan nedenlerle, madde yeniden düzenlenmiştir.”*

¹⁵ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, B-118 M. G. Konseyi: 1/397, S. Sayısı: 450, s. 115.

¹⁶ Bakınız Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, B-118 M. G. Konseyi: 1/397, S. Sayısı: 450, s. 114 ve 115.

Danışma Meclisinde Kabul Edilen Metin	Milli Güvenlik Konseyince Kabul Edilen Metin
<i>Kimse, eğitim ve öğrenim hakkında yoksun bırakılamaz.</i>	<i>Kimse, eğitim ve öğrenim hakkında yoksun bırakılamaz.</i>
<i>Eğitim ve öğretim Devletin başta gelen ödevlerindedir.</i>	<i>Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.</i>
<i>Eğitim ve öğretim, Atatürk inkılap ve ilkeleri doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.</i>	<i>Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.</i>
<i>Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasa'ya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.</i>	<i>Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasa'ya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.</i>
<i>Devlet okur – yazarlığı yaygınlaştırmak için gerekli tedbirleri alır.</i>	
<i>Temel eğitimin ilk kademesi olan ilk öğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur; temel ve orta eğitim Devlet okullarında parasızdır.</i>	<i>İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.</i>
<i>Devlet, genel, mesleki ve teknik eğitim ve öğretimi, kalkınma planları hedef ve doğrultusunda, milli iktisadın, sanayi, tarım ve hizmet kesiminin ihtiyaçlarına uygun olarak düzenler ve denetler.</i>	

<p><i>Özel okulların bağlı olduğu esaslar, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.</i></p>	<p><i>Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.</i></p>
<p><i>Devlet durumları sebebiyle özel eğitim ve öğrenime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılmak için gerekli tedbirleri alır.</i></p> <p><i>Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla gerekli yardımları yapar.”</i></p>	<p><i>Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile gerekli yardımları yapar. Devlet durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılmak tedbirleri alır.</i></p>
	<p><i>Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne surette olursa olsun engellenemez.</i></p>
	<p><i>Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası andlaşma hükümleri saklıdır.</i></p>

1982 Anayasasının 42 nci maddesine, 9.2.2008 tarihinde 5735 sayılı kanunla aşağıdaki hüküm eklenmiştir:

“Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir.”

Kanun gerekçesinde, uzun bir süredir üniversitelerde bazı kız öğrencilerin başlarını örtmede kullandıkları kıyafetler nedeniyle eğitim ve öğrenim hakkını kullanamadıkları; eğitim ve öğrenim hakkının sınırlanmasının ancak kanunun açıkça belirttiği durumlarda mümkün olabileceği; kanunun açıkça yasaklamadığı bir fiil, tutum veya davranıştan dolayı idarenin hiç kimseyi eğitim ve öğrenim hakkından mahkum bırakamayacağı; bu nedenle yüksek öğretim kurumlarında eğitim hakkından mahrum edilen kişilerin bu hak mahrumiyetlerini ortadan kaldırmak amacıyla değişikliğin yapıldığı belirtilmiştir¹⁷. Bu değişiklik sonrası 42 nci madde aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.

Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.

Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.

Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir.

¹⁷ <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0141.pdf>, 01.04.2008.

Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir.

Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılabacak tedbirleri alır.

Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez.

Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır.”

1982 Anayasasından başka, eğitim hakkını yakından ilgilendiren, daha geniş ifadesi ile eğitim ve öğretim faaliyetine yönelik hükümler içeren, bir kaç temel kanun vardır: Tevhid-i Tedrisat kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Hakkında Kanun öncelikle sayılacak kanunlardır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birliği sistemi benimsenmiş olup; Türkiye'nin kültür hayatında çok önemli bir aşamayı başarıya ulaştıran çok büyük bir kültür hamlesidir. Eğitimin birleştirilmesi ile özellikle 18 inci yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye eğitiminde görülen ikililiğe son verilmiş; eğitim birliği sağlanarak milli kültür birliğine yönelmek istenmiştir. Bu düzenleme, Milli Eğitim Temel Kanununda da tekrarlanmaktadır¹⁸. Öğretim ve eğitime milli ve laik bir karakter veren Tevhid-i Tedrisat Kanunu, milli gelişme tarihinde daima büyük yer tutacak bir

¹⁸ METK. nın 17. maddesinin 2. fıkrasına göre de, “Resmi, özel ve gönüllü her kuruluşun eğitimle ilgili faaliyetleri, Milli Eğitim amaçlarına uygunluk bakımından Milli Eğitim Bakanlığının denetimine tabidir.”

inkılabın da adı olmuştur¹⁹. Bu kanun; 1982 Anayasası'nın 'İnkılap kanunlarının korunması' başlığı altındaki 174 üncü maddeyle, güvencesi altında saydığı kanunlar arasında yer almıştır²⁰.

14.6.1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, genel olarak, milli eğitimin temel amaçlarını ve ilkelerini düzenlemektedir. Bu yasanın kapsamı birinci maddede düzenlenmiştir:

“Bu kanun, Türk milli eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeler, eğitim sisteminin genel yapısı, öğretmenlik mesleği, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri ve Devletin eğitim ve öğretim alanındaki görev ve sorumluluğu ile ilgili temel hükümleri bir sistem bütünlüğü içinde kapsar”.

Milli eğitimin temel amaçları Milli Eğitim Temel Kanununun 2 inci ve 3 üncü maddelerinde düzenlenmiştir.

“1 - Genel amaçlar:

Madde 2 - Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. (Değişik: 16.6.1983 – 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse

¹⁹ http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Tevhidi_Tedrisat_Kanunu 30.04.2008.

²⁰ http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Tevhidi_Tedrisat_Kanunu 30.04.2008.

değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgı, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

II - Özel amaçlar:

Madde 3 - Türk eğitim ve öğretim sistemi, bu genel amaçları gerçekleştirecek şekilde düzenlenir ve çeşitli derece ve türdeki eğitim kurumlarının özel amaçları, genel amaçlara ve aşağıda sıralanan temel ilkelere uygun olarak tespit edilir.”

Eğitim ile doğrudan ilgili olan İlköğretim ve Eğitim Kanunu, ilköğretim kurumlarının önemini, teşkilatını ve temel eğitimin zorunlu olmasından doğan bazı yükümlülükleri belirlemektedir. Özel Öğretim Kurumları Hakkında Kanun, Türk eğitim sistemi içinde, özel okulların anlamını ve gerek azınlıkların, gerekse yabancıların bu sistem içindeki yerini düzenlemektedir.

B- Hakkın Öznesi ve Muhatapları

1982 Anayasasının 42 nci maddesinin 1 inci fıkrası “kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz” hükmünü içermektedir. Bu hüküm evrensel kabul gören yaklaşıma uygun olup; hiçbir ayrıma tabi tutulmadan, kız - erkek, hasta - sakat, herkesin eşit eğitim hakkına sahip olmasını gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, değişik din, dil, ırk ve cinsiyete, her sınıf ve ortamlardan gelen bireylere eğitim hakkı anayasal güvenceye alınmıştır. Eğitimde belli grupların dışlanması, yani ayrımcılık kabul edilemez; hiç bir

toplum kesimi diğerlerinden ayrı bir imtiyaz sahibi olamaz. Ayrımcılık, Milli Eğitim Temel kanununun 4 üncü maddesinde hüküm altına alınmıştır:

“Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayrımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz.”

Eşitlik, iki şeyin her yönden aynılığı anlamına gelmez²¹. Eğitimde kadın erkek eşitliğinin aynı düzeyde eğitim almak anlamına geldiği, fakat her zaman aynı eğitimi almak ya da aynı okul içinde birlikte eğitim yapmak anlamına gelmediği açıktır²². Erkekler ile kadınlar arasındaki eşitliği ve dezavantajlı gruplar açısından de facto eşitliği sağlamak amacıyla kabul edilen geçici özel tedbirler, farklı gruplar için eşit olmayan veya farklı standartların oluşması sonucunu doğurmadığı ve amaçlanan hedeflere ulaşıldıktan sonra uygulanmalarına devam edilmediği sürece eğitimle ilgili ayrımcılık yasağının ihlali sonucunu doğurmaz²³. Cinsiyetlerin fiziki özelliklerine veya yeteneklerine göre okulların var olması, örneğin kızlar için kız sanat okulları açılması, eşitliğin bir ihlali sayılmamalıdır²⁴.

Ayrımcılık, herkesin hak ve özgürlüklere eşit biçimde sahip olmalarını, bu haklardan eşit olarak yararlanmalarını önleme amacı taşıyan ya da fiilen bu sonucu veren herhangi bir ayırım, dışlama, kısıtlama, ya da tercih yapılmasıdır²⁵. Pozitif ayrımcılık, tanımı gereği zayıf ya da güçsüz kesimlerin korunup kollanmasını öngörür²⁶. Farklı coğrafi bölgelere göre eğitimde kalite farklılığına yol açacak harcama politikaları, ayrımcılığa yol açtığı kabul

²¹ ÖDEN (2003), s. 19.

²² YAŞAR (2000), s. 90.

²³ UYAR (2006), s. 226.

²⁴ YAŞAR (2000), s. 91.

²⁵ AKYÜZ Emine, Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/akyuz.htm>, 08.04.2008.

²⁶ İBA Şeref, Anayasa ve Siyasal Kurumlar (100 soruda), Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 81.

edilmektedir. Eğitim hakkı herkes tarafından kullanılabilirdir. Devletler, eğitimde herhangi bir ayrımcılığı ortadan kaldıracak tedbirleri almak amacıyla, ilgili bütün politikaları, programları, harcamaları ve diğer bütün uygulamaları yakından takip etmelidir. Eğitim hakkı, değişik din, dil, ırk ve cinsiyetteki kişiler için bir geçerli bir hak olduğu için, devlet eğitim sağlama ödevini yerine getirirken bu özelliğe dikkat etmesi gerekecektir. Ayrımcılık yasağı, eğitimin her yönünü ve uluslararası alanda yasaklanmış bütün ayrımcılık nedenlerini kapsamaktadır²⁷. Ayrıca, ayrımcılık yasağının medeni durumlarına bakılmaksızın tüm okul çağına gelmiş kişileri de kapsamı gerektiğini söylemek mümkündür.

Kanımca, ayrımcılık yasağı yabancıları da kapsmalıdır; yabancıların vatandaş olmamaları sebebiyle eğitim hakkının engellenmesi söz konusu olmamalıdır. 1982 Anayasasında hak ve özgürlüklerin öznesinin en geniş çerçevesi “herkes” ya da “kimse” olarak dile getirilmiştir. Kimi hak ve özgürlükler ise sadece “vatandaşlar” için düzenlenmiştir. Yabancılar, kural olarak kişilere tanınan, “herkes”e ait olduğu bildirilen hak ve özgürlüklerden ve yine “kimse” diye ifade edilen güvencelerden yararlanırlar. Fakat bu genel ilkenin iki istisnası söz konusudur. Birincisi, yabancılar sadece vatandaşlara tanınmış olan güvencelerden yararlanamazlar. İkincisi ise 1982 Anayasasının 16 ncı maddesindeki düzenlemedir: *“Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir.”*

Eğitim hakkının yabancılar bakımından durumuna gelince; *“kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz”* hükümden anlaşılacağı üzere, eğitim hakkı, yabancılar da tanınmış olduğunu kabul etmek uygun olacaktır. Bu yorum evrensel yaklaşıma da uygundur. Zira Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 inci maddesine göre Sözleşmede yer alan haklar ve özgürlükler herkese tanınmak durumundadır; 14 üncü maddeye göre de ayrımcılık yasaklanmıştır. Ek 1 protokoldeki eğitim hakkına yönelik hüküm de şu şekilde kaleme alınmıştır: *“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz.”* Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası

²⁷ UYAR (2006), s. 226.

Sözleşmenin 13 üncü maddesi de benzer hüküm içermektedir: *“Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler.”* 1982 Anayasasının 42 nci ve 16 ncı maddeleri göz önünde bulundurulduğunda, eğitim hakkının yabancılar için de tanınmış olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan Milli Eğitim Temel Kanununun 7 nci maddesinde eğitim hakkı, Türk vatandaşları için düzenlenmiştir:

“İlköğretim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır.”

Zorunlu eğitim konusunda, Anayasada, vatandaş yabancı ayrımı yapılmıştır. Anayasanın 42 nci maddesinde yer alan *“İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır”* hükmünden zorunluluğun vatandaşlar için getirildiği görülmektedir. Oysa Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye göre ilköğretim herkes için zorunlu ve parasız olmak durumundadır.

Eğitim ve öğretim kişiler açısından bir hak olması yanında getirilen zorunluluk koşuluyla bir ödev haline getirilmiştir. Yani bireyler için eğitim hem bir hak, hem de bir ödevdir. Diğer taraftan çocuğun ve gençliğin eğitimi ve bilgilendirilmesi, aileye olduğu kadar devlete de düşen bir ödevdir²⁸. Bir başka ifadeyle, eğitim bireyler açısından hem bir hak, hem de bir ödevdir ve bireyler açısından bir hak olması, onun devlet açısından bir ödev olmasını gerektirmektedir. Şöyle ki, eğitim hakkının gerçekleşmesi için, öncelikle eğitim olanaklarının mevcut ve erişilebilir olması gerekmektedir²⁹. Bu durum devletin pozitif yükümlülüğünü gösterir ve sosyal bir beklentidir.

1982 Anayasasının 42 inci maddesi incelendiğinde, eğitim ve öğretimin, belirli ilkelere bağlı olarak yürütülmesi gereken ve devlete çeşitli edimler yükleyen bir ödev olarak düzenlendiği görülmektedir³⁰. Anayasanın 42 nci maddesi, devlete, temel eğitimin herkes için mecburi olmasından hareketle,

²⁸ KABOĞLU (2005), s. 297.

²⁹ COOMANS Fons, Clarifying the Core Elements of the Right to Education, <http://www.uu.nl/uupublish/content/SIM-Special18-03.pdf>, 09.05.2008.

³⁰ ALGAN (2007), s. 264.

herkese yetecek şekilde, eğitim kurumu açma sorumluluğu yüklemektedir³¹. Devlete yüklenen edimlerin başında eğitim olanaklarının bizzat devlet tarafından bireylere sağlanması gelir. Bu ödev, devlet tarafından kurulan eğitim kurumları şeklinde olabileceği gibi, özel eğitim kurumları yoluyla da gerçekleştirilebilir. Bu yükümlülük eğitim kurumları yanında eğitimin yürütülmesi için gerekli diğer önlemlerin (öğretmen, okul, kitap, vb) alınmasını da içerir. Ayrıca, farklı coğrafi alanlara göre eğitimde kalite farklılığına yol açacak farklı harcama politikaları uygulanmaması devletin dikkat etmesi gereken bir başka yükümlülüktür.

Devletin ödevi, eğitim olanaklarının ve ilgili alt yapının sağlanmasından ibaret değildir. Devlet eğitim kurumlarının ve eğitim ile ilgili alt yapının sağlanmasına ek olarak, iki tür sorumluluk daha yüklenmektedir³². Birincisi devlet eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için gerekli koşulları sağladıktan sonra, hiçbir ayırım yapmadan, herkesi eşit bir şekilde bu haktan yararlandıracaktır³³. Bu aynı zamanda kişiler için eğitim hakkının gerçekleşebilmesinin bir şartıdır. Bir başka deyişle, devlet, herkesin, hiçbir ayrıma tabi tutulmadan, eşit bir şekilde eğitim almasını sağlayacak önlemleri almak ve bununla ilgili düzenlemeleri yapmak yükümlülüğü altındadır. Fırsat eşitliğinin en önemli olduğu ve en çok anlam kazandığı alanlardan biri de hiç kuşkusuz eğitim alanıdır³⁴.

Burada bahsedilen ikinci sorumluluk ise, devletin, kendi dışında diğer bireyler tarafından da eğitim hakkının kullanılmasını engelleyen uygulamalara son verecek tedbirleri almasıdır³⁵. Bir başka ifadeyle, devletten, töre, dini

³¹ YAŞAR (2000), s. 45.

³² EREN Abdurrahman, Eğitim ve Öğrenim Hakkı, <http://www.sivas.gov.tr /insanhaklari /agustos07.doc> 1.2.2008.

³³ EREN Abdurrahman, Eğitim ve Öğrenim Hakkı, <http://www.sivas.gov.tr /insanhaklari /agustos07.doc> 1.2.2008.

³⁴ YAŞAR (2000), s. 91.

³⁵ EREN Abdurrahman, Eğitim ve Öğrenim Hakkı, <http://www.sivas.gov.tr /insanhaklari /agustos07.doc> 1.2.2008.

inanç vb nedenlerle, aile veya toplum tarafından eğitim hakkının engellenmemesine yönelik karşı önlemler (zorlama, ceza vb) alması beklenmektedir. Açıkçası, burada devlete düşen sorumluluk, devlet tarafından eğitime engel getirilmemesi değildir; kendi dışında diğer bireyler tarafından eğitim hakkının kullanılmasını engelleyen uygulamalara son vermektir. Ülkemizde bu konuda ilk akla kız çocukları gelmektedir. Türkiye'nin bazı yörelerinde töre ya da inanç nedeniyle özellikle kız çocuklarını okullara göndermeyen ailelerin varlığı bilinmekte olup; bu engellerin kaldırılması için gerekli tedbirleri almak devletin sorumluluğu içindedir³⁶. Bu konuda devletin yükümlülüğü bu ihlali ortadan kaldıracak tedbirleri almak olup; bu konuda yasal düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, ilköğrenim yaşına gelmiş olan çocukların ilköğretim kurumuna kayıt yaptırmak zorunluluğu, aksi takdirde, ailenin para cezası ve hapis cezası ile cezalandırılmaları; ilköğrenim öğrenim çağında olup da okula yazdırılmayan çocukların okul müdürleri tarafından zorunlu olarak kayıt yaptırmaya yükümlülüğü, ilk akla gelen önlemlerdir. Söz konusu düzenlemeler İlköğretim ve Eğitim Kanununda yer almaktadır³⁷.

Zorunlu kayıt, 1961 Anayasası döneminde, Anayasa Mahkemesi önüne getirilmiştir. Solhan Sulh Ceza Mahkemesi, İlköğretim ve Eğitim Kanununun 56. maddesini, Anayasaya aykırı olduğu öne sürerek, Anayasa Mahkemesine iptal davası açmıştır. 1961 Anayasanın geçici 4 üncü maddesi gereği, söz konusu Kanun hakkında Anayasa Mahkemesine başvurusu olanaksız olduğundan, itiraz, Mahkemenin yetkisizliği nedeniyle reddedilmiştir. Karar ilk inceleme sonrası verilmiştir³⁸:

“Anayasanın Geçici 4-. maddesinin üçüncü fıkrasında; 27 Mayıs 1960 tarihinden Kurucu Meclisin toplandığı 6 Ocak 1961 gününe kadar çıkarılan kanunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde

³⁶ EREN Abdurrahman, Eğitim ve Öğrenim Hakkı, <http://www.sivas.gov.tr /insanhaklari /agustos07.doc> 1.2.2008.

³⁷ Bakınız İlköğretim ve Eğitim Kanunu madde 46, 48, 52, 56, 57.

³⁸ E 1978/5 K 1978/11 kt 2/2/1978. Resmi Gazete tarih/sayı: 20.2.1978/16206.

iptal davası açılmayacağı ve bu konuda itiraz yoluyla dahi mahkemelerde Anayasaya aykırılık iddiası ileri sürülemeyeceği hükme bağlanmıştır...

İtiraz konusu hükmü içeren 5.1.1961 günlü, 222 sayılı yasa, Anayasanın Geçici 4. ve 22.4.1962 günlü, 44 sayılı yasanın geçici 6. maddelerinde sözü geçen kanunlardandır. Durum böyle olunca mahkemenin, Anayasa Mahkemesine başvurması olanaksızdır. itiraz, mahkemenin yetkisizliği nedeniyle reddedilmelidir.”

Konumuz açısından önem taşıyan bir diğer grup ise maddi imkanlardan yoksun öğrencilerdir. Devletin bir başka ödevi, maddi imkanlardan yoksun öğrencilere gerekli yardımın sağlanması ve özel eğitime ihtiyaç duyanları topluma yararlı kılacak önlemlerin alınmasıdır. Konuyla ilgili Anayasa hükmü:

“Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.”

şeklinde olup; bu husus Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 8 inci maddesinde hüküm altına alınmıştır:

“Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkan eşitliği sağlanır.

Maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır.

Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.”

Bu konu ayrıca İlköğretim ve Eğitim Kanununun 12 inci maddesinde de düzenlenmiştir:

“Mecburi ilköğrenim çağında buldukları halde zihnen, bedenen, ruhan ve sosyal bakımdan özürli olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır.”

Ayrım gözetmeme ve kanun önünde eşitliğin fiili olarak da hayata geçirilebilmesi için, dezavantajlı kişilere bunun gereği olan çeşitli imkanların sağlanması, yani bu imkanların kişiler tarafından devletten istenebilmesi gerekmektedir³⁹. Bu eşitliğin, devletin sosyal adaleti sağlama görevi ve sosyal devlet olma niteliğinin bir sonucu olduğu söylenebilir⁴⁰. Ayrıca burs sisteminin dezavantajlı grupların eğitime eşit şekilde katılımını sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Özetle, yoksul ve başarılı olanlar için burs, kredi ve yatılılık imkanlarının sağlanması, yukarıda belirtildiği üzere, anayasal ve yasal zorunluluktur.

Devlet özürsüzlük için özel kurumları kurmak ve gerekli önlemleri almak zorundadır. Zorunlu ilköğretim çağında bulunan engelli çocukların eğitimleri yasa önünde tanınmıştır. Özürsüzlüklerle ilgili diğer temel kanun ise, 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu ve 2828 sayılı Sosyal hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunudur.

Bir başka husus da, öğretim personelinin maddi koşullarının sürekli olarak iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu husus Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklara İlişkin Uluslar arası Sözleşmenin 13/2-e maddesinde dile getirilmiştir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, taraf devletlerin tüm öğretim personelinin toplumdaki rollerine ve ihtiyaçlarına uygun koşulların yaratılması için alınan tedbirleri raporlarda belirtilmesini istemektedir⁴¹. Ayrıca mahrumiyet bölgelerinde ya da köy okullarında görevli öğretmenlere konut sağlanması, dolaylı olarak bu amaca hizmet etmesinin yanında, yöreler arası ya da köy - kent ayrımına karşı tedbir olduğu da söylenebilir⁴².

Anayasada yer almamakla birlikte üstün zeka gücüne sahip olan kişiler için de devletin bazı ödevleri olduğunun kabul edilmesi gerekir.

³⁹ ÇINARLI Serkan, Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Bağlamında Vakıf Üniversiteleri, YL Tezi, 2003, s. 1.

⁴⁰ YAŞAR (2000), s. 91.

⁴¹ UYAR (2006), s. 224.

⁴² TERZİOĞLU (2007), s. 81.

Türkiye'nin ihtiyacı olan alanlarda bilim insanı yetişmesini teşvik etmek, bilim insanlarına destek vermek, toplumda bilim ve teknoloji kültürünün oluşmasına yardımcı olmak amacıyla TÜBİTAK, bilim olimpiyatları düzenlemekte, burslar, yurt dışı eğitim teşvikleri gibi uygulamaları gerçekleştirmektedir.

Benzer şekilde, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye göre, eğitim hakkı, diğer tüm temel haklarda olduğu gibi, devletler üç tür ve seviyede yükümlülük yüklemektedir: Saygı duyma, koruma ve yerine getirme yükümlülüğü. Yerine getirme yükümlülüğü aynı zamanda destek olma ve sağlama yükümlülüğünü de kapsamaktadır. Saygı duyma yükümlülüğü, taraf devletlere eğitim hakkının kullanılmasını engelleyecek tedbirleri almamalarını gerektirir. Koruma yükümlülüğü, taraf devletlerin üçüncü kişilerin eğitim hakkına müdahaleleri engelleme amacıyla tedbirler almalarını öngörmektedir. Destek olmayı kapsayan yerine getirme yükümlülüğü taraf devletlerin bireylerin ve toplulukların eğitim hakkından yararlanmasına destek olacak olumlu tedbirleri almalarını öngörmektedir. Son olarak taraf devletler eğitim hakkını sağlama yükümlülüğü yüklenmişlerdir. Bir başka dikkat çeken husus da, taraf devletlerin eğitimi sağlama yükümlülüğünün kapsamının her öğretim seviyesi için aynı olmadığıdır⁴³.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 13 üncü maddesinin 2 nci paragrafı gereği, taraf devletler, eğitim hakkının gerekli her bir özelliğine dair (mevcudiyet, erişebilirlik, kabul edilebilirlik, uyarlanabilirlik), saygı duyma, koruma, sağlama yükümlülüğü altındadırlar⁴⁴.
Örnek vermek gerekirse devlet,

- *Özel okulları kapatmayarak eğitimin mevcudiyetine olanak tanınmalıdır,*

⁴³ UYAR (2006), s. 231.

⁴⁴ UYAR (2006), s. 232.

- *Ebeveynler ve işverenler de dahil olmak üzere üçüncü kişilerin kız çocuklarını okula göndermemelerine engel olarak eğitimin erişilebilirliğini güvence altına almalıdır,*
- *Eğitimin azınlıklar ve yerel halklar için kültürel açıdan uygun olmasını ve herkes için kaliteli olmasını sağlayacak olumlu tedbirler alarak eğitimin kabul edilebilir nitelikte olmasını sağlamalıdır,*
- *Değişen dünyada öğrencilerin değişen ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir müfredat hazırlanması için kaynak yaratmalı ve sağlamalıdır,*
- *Sınıflar inşa etme, programlar oluşturma, eğitim materyalleri hazırlama, öğretmenleri eğitme ve onlara uygun ücret verme de dahil olmak üzere aktif bir şekilde okul sistemleri kurarak eğitimin mevcudiyetini sağlamalıdır.*

Burada eğitimi sağlama görevinin devletin temel ödevi olup olmadığına yönelik tartışmaya değinilecektir. 1961 anayasasında "*halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak devletin temel görevi*" olarak belirtilmiş olmasına rağmen, benzer hüküm 1982 Anayasasında yer almamaktadır. Buradaki amaç eğitim sağlama ödevini temel ödev kapsamından çıkarıp sıradan bir ödev seviyesine düşürmek midir? Eğitimin bireyler açısından bir hak olması, hiç şüphesiz onun devlet açısından bir ödev olmasını gerektirmektedir. Anayasa Komisyonunda kabul edilen metinde de, Danışma Meclisinde görüşülüp Milli Güvenlik Konseyine gönderilen metinde⁴⁵ de düzenleme 1961 Anayasasındaki gibiydi. Tasarıda

⁴⁵ İZGİ Ömer, GÖREN Zafer, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu, Cilt I, Ankara 2002, s. 470 vd "Gerekçe

Öğrenim hakkı, genel bir sosyal hak olarak nitelendirilmiştir.

Öğrenim ve öğretim fert bakımından hak olarak tanınırken devlet bakımından başta gelen ödevlerden sayılmıştır.

düzenlenen 42. maddenin 1. fıkrası *“Kimse, eğitim ve öğrenim hakkında yoksun bırakılamaz”* hükmünü, 2. fıkrası da *“Eğitim ve öğretim devletin başta gelen ödevlerindedir”* hükmünü getiriyordu. Gerekçe metni *“öğrenim ve öğretim fert bakımından hak olarak tanınırken, devlet bakımından başta gelen ödevlerden sayılmıştır”* şeklindeydi⁴⁶. Ancak Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisinde de kabul edilen bu hükmü metinden çıkardı. 1982 anayasası bu ilkeden vazgeçerek 1961 anayasasındaki sosyal devlet ilkesinin tersine bu hakkı diğer sosyal haklar mertebesine indirerek bu ayrıcalığa son vermiştir⁴⁷. Bir başka ifadeyle 1982 Anayasasına göre eğitim sağlamak artık devletin başta gelen ödevi değildir. Ayrıca, bu dönemde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesinin ilgili öğretim üyelerince hazırlanmış olan 1982 Anayasası önerisinde de *“Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama devletin başta gelen ödevlerindedir”* hükmü yer almaktaydı⁴⁸.

Bu konuda Nuri Yaşar şu şekilde değerlendirme yapmıştır: *“Eğitimin bireyler açısından bir hak olması, onun devlet açısından bir ödev olmasını gerektirmesine ve bunun ülkemiz için taşıdığı hayati öneme rağmen bu ödev bir el çabukluğu ile ortadan kaldırılmıştır”*⁴⁹.

Maddenin 1, 2, 6 ncı fıkraları demokrasinin en iyi gelişebileceği bir toplumun meydana gelebilmesi için gerekli şartların asgarisini göstermektedir.”

⁴⁶ SEZER Abdullah, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Beta, 2004, s. 136.

⁴⁷ YAMAN Hamza, Eğitim Hakkı, http://www.turkhukusitesi.com/makale_22.htm 28.09.2007.

⁴⁸ 1982 Anayasası önerisi:Madde 50 – Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama devletin başta gelen ödevlerindedir. Devlet okullarında öğrenim parasızdır. Gerekçesinde de *“Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarının sağlanması ödevinin başta gelen devlet ödevlerinden sayılması, 1961 Anayasasının sosyal devlet ilkesi bakımından titizlikle korunması gereken ileri hükümlerinden biridir”* açıkça belirtilmiştir.

⁴⁹ YAŞAR (2000), s. 87.

Bu konuda Niyazi Altunya'nın görüşü şu şekildedir⁵⁰: "1982 Anayasasının taslak metninde yer alan bu başta gelen ödev konseyde tırpalanmış, eğitim hem hak, hem ödev olarak düzenlenip hüküm 'kimse, eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz' biçimine dönüşmüştür. Yani eğitim, özgürlük olarak tanınacak, onun önünde 'gölge edilmeyecek' ancak, gerçekleşmesi için devlet edimde bulunmaya zorlanamayacaktır."

Konu ile ilgili 1971 tarihindeki Anayasa Mahkemesi kararında⁵¹: "Anayasa'nın 50. maddesindeki kuralların dayanağı, halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlamanın Devlet için en başta gelen ödevlerden olduğu ilkesidir. Bu maddede, halkın öğrenim ve eğitim gereksinmelerinin karşılanması, nitelikçe kolluk işleri, yargı işleri gibi, Devletin en önemli ödevlerinden olduğu ilkesi benimsenmiş ve kesinlikle açıklanmıştır. Demek ki öğrenim ve eğitim yoluyla halkı yetiştirme, Devletin yerine getireceği en önemli kamu hizmetlerindedir. ... Dikkat edilirse Anayasa'nın öngördüğü Devlet ödevlerinden hiçbiri için kullanılmış olmayan (Devletin başta gelen Ödevlerindedir) sözleri, bu ödev için Anayasa'da yer almıştır." ifadelerine yer verilmiştir.

Eğitim ihtiyaçlarının devlet tarafından sağlanmasının devletin öncelikli ödevi olup olmadığı konusunda, Bülent ALGAN⁵² "kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz" hükmünün, 1961 düzenlemesine göre daha üstün olduğu görüşündedir. Çünkü 1982 Anayasası bu hakkı kuşkuyla yer kalmayacak şekilde kişilere ait bir hak olarak düzenlemiştir. Diğer taraftan, 1961 Anayasası'nın içerdiği ifade, bu hakkı devletin sıradan görevlerinden ayırarak özel bir önem verdiğini göstermesi bakımından, başta gelen ödevi

⁵⁰ ALTUNYA (1997), s. 46.

⁵¹ E 1969/31 K 1971/3 kt 12.1.1971, Resmi Gazete tarih/sayı:26.3.1971/13790.

⁵² ALGAN (2007), s. 266.

olarak belirtmesi açısından⁵³, 1982 Anayasasının düzenlemesinden üstündür⁵⁴.

Türkiye Barolar Birliği tarafından hazırlatılan Türkiye Cumhuriyeti Anayasa önerisinde de bu madde yer almamaktadır. Bunun gerekçesi şöyle verilmiştir:⁵⁵

“Maddenin ilk halinde, eğitim ve öğrenim hakkının gerçekleştirilmesi ‘devletin başta gelen ödevlerindedir’ ibaresi bulunmaktaydı. Bu ibarenin metinden çıkarılmasının nedeni, eğitimin yanı sıra sağlık, sosyal güvenlik, konut gibi diğer bazı haklar bakımından da devlete kaçınamayacağı yükümlülükler getirilmiş olmasıdır. Artık sosyal haklar içinde yalnızca zorunlu eğitim değil, diğer bazı haklar da dava yoluyla talep edilebilir haklara dönüştürülmüştür. Başka bir deyişle, devletin başta gelen ödevlerinin sayısı arttırılmış ve aralarında bir öncelik sıralamasına gitmeksizin tümünün gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır”

Bir başka tartışma konusu da Anayasanın 65 inci maddesinin bu ödevi yerine getirmenin sınırı olup olmayacağıdır. 1982 Anayasasının sosyal ve ekonomik hakların sınırı başlıklı 65’ inci maddesi *“Devlet sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”* Bu madde, esas itibarı ile 1961 Anayasasının 53’üncü maddesine paraleldir. Anılan maddede de, *“Devlet, bu Bölümde belirtilen iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadi gelişme ile mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir”* denilmekteydi.

Konuyla ilgili Ergun Özbudun’un görüşü şöyledir: *“Bizce, yasama organının bu alandaki takdirini denetleyecek, diğer bir deyimle onun hareketsizliğini müeyyidelendirecek hukuki bir yol mevcut değildir”*⁵⁶. Ergun

⁵³ YAŞAR (2000), s. 82.

⁵⁴ ALGAN (2007), s. 266.

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2007.

⁵⁶ ÖZBUDUN (2005), s. 136.

Özbudun'a göre, Anayasanın 65'inci maddesindeki sınır, ancak olumlu edim gerektiren sosyal haklar bakımından geçerlidir; olumlu edim gerektirmeyen, sendika, grev vb hakların gerçekleşmesi, ekonomik istikrarın korunması ve mali kaynakların yeterliliği ölçüsüne bağlanamaz. Yazara göre Olumlu edim gerektiren haklarda ise, yasama organının bu hakları gerçekleştirme konusundaki takdir yetkisinin mutlak olup olmadığı tartışmalıdır.

Mümtaz Soysal'ın 1961 Anayasasının 53 üncü maddesi ile ilgili görüşü şöyledir⁵⁷: “...maddenin herhangi bir hakkı büsbütün savsaklamak için bahane olarak kullanılamayacağını belirtmek gerekir. Burada, ekonomik ve sosyal hakların uygulanıp uygulanmaması değil, yerine getiriliş ölçüsü ekonomik gelişmeye ve mali kaynakların yeterliğine bağlanmıştır. Örneğin devlet halkın eğitim ihtiyaçlarını karşılama ödevini mutlaka yerine getirmek, ama bunu yaparken elindeki olanakların sınırları içinde kalmak zorundadır. Demek ki olanakları tam olarak seferber etmeden, eğitim gibi devletin temel ödevi diye tanımlanmış olan bir işi kar alanı haline getirmek ve özel okul ya da dersane furçasına yol açmak maddenin asıl amacına aykırı düşer.”

İkinci öğretimde, öğrenim ücretinin ikinci taksitini verilen ek süre içinde ödemediği gerekçesiyle kaydı silinen kişinin, 3843 sayılı Yasa'nın 7. maddesinin beşinci fıkrasında yer alan “öğrencinin Yükseköğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir” ibaresinin, Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla açılan iptal davasına yöneliktir⁵⁸: Kararda şu husus özellikle dikkat çekmektedir:

“... Anayasa'nın 42. maddesinde, kimsenin, eğitim ve öğretim haklarından yoksun bırakılamayacağı; öğretim hakkının kapsamının yasayla tesbit edileceği ve düzenleneceği; ilköğretimin, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu ve Devlet okullarında parasız olduğu; Devletin, maddî olanaklardan yoksun başarılı öğrencilerin öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacıyla burslar ve başka yollarda gerekli yardımları yapacağı kurala bağlanmıştır.

⁵⁷ SOYSAL (1977), s. 182.

⁵⁸ E 1998/59 K 1999/14 kt 11/5/1999, Resmi Gazete tarih/sayı:09.3.2000/23988.

Kuşkusuz, kimsenin eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılmaması ve ilköğretimin dışında ilgi ve yeteneklerine göre, kişilerin eğitim ve öğretim olanaklarının hazırlanması da sosyal devletin görevlerindedir. Ancak, Anayasa'nın 65. maddesine göre, devlet böyle bir yükümlülüğü, malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirebilecektir. Bu nedenle, ikinci öğretimle, öğrencilerin malî desteğini sağlayarak daha çok sayıda öğrenciye öğrenim olanağı tanınması amaçlanmıştır.

İtiraz konusu ibarenin de yer aldığı beşinci fıkraya göre, paralı ve isteğe bağlı olan ikinci öğretimde, öğrenim ücretlerinin ikinci taksitlerini ödemeyen öğrencilerin önce bir aylık ek ödeme süresinden yararlanmaları sağlanmakta, bu süre içinde de ücretlerini yasal faiziyle birlikte ödememeleri durumunda Yükseköğretim kurumu ile ilişkileri kesilmektedir.”

Ayrıca Mahkeme üniversite veya yüksek teknoloji enstitülerinde ikinci öğretimle ilgili plânlamaların yürütülebilmesi öğrenim ücretlerinin düzenli ödenmesine bağlı olduğundan, bu konudaki aksaklıkların ikinci öğretimin getiriliş amacının gerçekleşmesini olumsuz yönde etkileyeceğini belirterek; Anayasa'nın, “temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması” başlıklı 13. maddesinde, temel hak ve özgürlüklerin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasa'nın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak yasayla sınırlanabileceği; temel hak ve özgürlüklerle ilgili genel ve özel sınırlamaların demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamayacağı ve öngöröldükleri amaç dışında kullanılamayacağı hususunun altını çizmiştir. Bu hususu belirttikten sonra ikinci öğretimde, ikinci taksitlerini verilen bir aylık ek süreye karşın ödemeyen öğrencilerin yükseköğretim kurumu ile ilişkilerinin kesilmesini öngören düzenlemenin kamu yararına yönelik olması ve demokratik toplum düzeninin gerekleriyle çelişen bir yönünün de bulunmaması nedeniyle kuralda, Anayasa'nın 13. ve 42. maddelerine aykırılık görülmeyip iptal isteminin reddedilmesi kanımca uygun olmamıştır.

Nitekim karar oyçokluğu ile alınmış olup, benim de katıldığım karşı görüşler şu şekilde dile getirilmiştir:

“Özgürlüğün ana gaye olarak görüldüğü demokratik toplum düzeninde ve sosyal bir hukuk devletinde asıl amaç kişinin maddi ve manevi varlığının geliştirilmesi, şartlarının hazırlanması, böylece bütün siyasî ekonomik ve sosyal engellerin kaldırılması ise, bir hakkın amacına uygun olarak kullanılmasını engelleyen veya kullanılmaz duruma düşüren nitelikteki sınırlamaların demokratik toplum düzeni gerekleri ile uyum içinde olduğu söylenemez. İkinci örgün öğretimden yararlanma hakkını elde edenlerin, öğrenim ücretinin ikinci taksidini yatırmaması halinde yükseköğretim kurumu ile ilişkisinin kesilmesi öğrenim hakkının özüne dokunmadır. Kazanılmış bir hakkı tümüyle kullanılamaz hale getirmesi sebebiyle itiraz konusu ibare, demokratik toplum düzeninin gerekleriyle uyum içinde değildir.”

Yine karşı oy yazısında, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının bir diğer sınırı da, sınırlamaların “öngörülükleri amaç dışında kullanılamaması” hususu olduğu belirtilmiştir. Mahkemeye göre bir sınırlama, ölçülülük ilkesi açısından geçerli olabilmesi için, elverişli, gerekli ve orantılı olmalıdır. Karşı oy yazısında bu durum şu şekilde kaleme alınmıştır:

“... Asıl maksat, mümkün olduğu kadar herkesin yükseköğretimden yararlanmasını sağlamaktır. Öğrenim ücretinin zamanında ödenmesi ve ücrete dayalı sistemin aksamadan yürütülmesi isteniyorsa, bu, ikinci dönem ücretini ödemeyenlerin kurumla ilişkisi kesilerek gerçekleştirilemez. Çünkü ilişkisi kesilen her öğrenci para kaynağı açısından bir kayıptır. Dolayısıyla, ‘ilişinin kesilmesi’ne göre daha yumuşak ve amaca ulaşmaya da elverişli olduğu düşünülen ‘kayı yenilememe’ suretiyle eğitim süresini belirli bir süre uzatma biçimindeki önlem, ikinci taksidi ödemeyenler için de geçerli olmalıdır...”

Yine karşı oy yazısında altı çizilen bir başka husus da orantılılık ilkesine yöneliktir:

“...Kullanılan araç ile güdülen amaç uyumlu bir oran içinde olmalıdır. İtiraz konusu ibare ile ulaşılmak istenilen hedef öğrenim ücretinin zamanında

ödenmesini sağlamak, bunun için kullanılan araç ise yükseköğretim kurumu ile ilişkin kesilmesidir. Herhangi bir sebeple ikinci dönem öğrenim ücretini yatırmayan kişinin kurum ile ilişkisinin kesilmesi ağır ve onarılması imkansız maddi ve manevi zararlara yol açacak nitelikte bir düzenlemedir, bu bir önlem değil belki bir ceza niteliğindedir, ulaşılmak istenen amaç ile kullanılan araç arasında makul ve kabul edilebilir bir oran bulunmamaktadır”.

Karşı oy yazısını özetlemek gerekirse, öğrenim ücretinin ikinci taksidini yatırmayanların “yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir” ibaresi, bir başka ifadeyle, paralı eğitim esasına dayanan sistemin aksamadan işleyebilmesi için öğrenim ücretlerinin zamanında tahsil edilmesini gerçekleştirmek üzere getirilen kısıtlama gerekli ve zorunlu olmaması; haklı bir nedene dayanmaması; amaç-araċ arasında kabul edilebilir âdil bir oran yokluğu öne çıkan noktalardır. Bu nedenle, kanun maddesi, eğitim hakkı kullanılamaz duruma getirilerek hakkın özüne dokunulmakta, kimsenin eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamayacağı ilkesine tezat teşkil etmekte, dolayısıyla, Anayasa’nın 42 inci maddesine aykırılık oluşturmaktadır.

Kırıkkale İli Delice İlçesi Büyükafşar Beldesi Lisesinin kapatılmasına ilişkin Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü işleminin, eğitim hakkını engellemekte olduğu ileri sürülerek iptali ve yürütmenin durdurulması yönelik davada Ankara İdare Mahkemesi yürütmeyi durdurma kararı almıştır⁵⁹. Burada kamu kaynaklarının verimli kullanılmaması durumu ile eğitim hakkı karşılaştırılmış ve eğitim hakkı üstün tutulmuştur:

“Devletin, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceği hükmü yer almış olup, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (AİHS) Ek Birinci Protokolün 2. maddesinde hiç kimsenin eğitim hakkından yoksun bırakılamayacağı, hükmü düzenlemiştir. Bilindiği üzere Anayasanın ‘Temel Haklar ve Ödevler’ başlığını taşıyan 2. kısmının genel gerekçesinde (1. fıkra), mezkur temel hak’ ve ödevlerin düzenlenmesinde Türkiye’nin imzalayıp onaylamış bulunduğu ı 950

⁵⁹ http://www.yayed.org/genel/bizden_detay.php?kod=476&tipi=24&sube=0 10.04.2008.

tarihli İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin (AİHS) ülkemizde doğrudan doğruya uygulanma kabiliyetine sahip olduğu ve Anayasanın 90. maddesinin son fıkrasında da, usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmaların kanun hükmünde olduğu, bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağı açıkça belirtilmiştir... Anayasa ve Uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınan eğitim öğretim hakkının kullanımını engelleyen ve özellikle sosyal - ekonomik açıdan zor durumda olan ailelerin çocuklarını okutma imkanını ortadan kaldıracak şekilde - ancak bazı öğrencilerin eğitim görebilmek için ikamet ettikleri yerleşim yeri dışarısında başka merkezlere gitmelerine, bazı öğrencilerin ise bu ek maddi külfeti karşılayamamaları nedeniyle eğitimlerine sona erdiren - eğitim-öğretim hakkından mahrum kalmalarına neden olan dava konusu işlemin temel hak ve hürriyetleri ihlal ettiği ve açıkça hukuka aykırılık taşıdığı sonucuna varılmıştır. Açıklanan nedenlerle açıkça hukuka aykırı veya imkansız zararlara sebebiyet vereceği anlaşılan dava konusu işlemin yürütülmesinin durdurulmasına oybirliğiyle karar verildi”.

Eğitim hakkı, gerçekleştirilmesi devletin ödevi olan bir haktır. Özel girişim tarafından eğitimin sağlanmış olması, devletin yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Bir başka ifadeyle, özel kişilere eğitim özgürlüğünün tanınması, eğitim hakkını sağlama açısından yeterli görünemez; bu konuda devletin edimde bulunması gerekir⁶⁰. Kanımca, devletin bu ödevi gereği gibi yerine getirme yükümlülüğü kaçınılmazdır; devlet birçok konuda kaynak bulurken, eğitim alanında “*iktisadi gelişme ile mali kaynaklarının yeterliliği ölçütünü*” ileri sürememesi gerekmektedir. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalarda da benzer hükümler söz konusu olup; (örneğin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarla İlgili Uluslararası Sözleşme), bunlar Anayasanın 90. maddesi gereği kanun hükmündedir ve temel haklara yönelik antlaşma niteliğinde olması sebebiyle, farklı hükümler içeren

⁶⁰ ALTUNYA, (1997), s. 37.

yasalardan üstün konumdadır. Ekonomik ve Sosyal Konsey konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır⁶¹:

“Sözleşme ile devletler, burada yer alan hakları, aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmeye yönelik sorumluluklar yüklenmekle birlikte devletlerin derhal yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükler de sözleşmede mevcuttur. Taraf devletler, eğitim hakkının herhangi bir ayırım gözetmeksizin uygulanacağını taahhüt etmişlerdir. Ayrıca 13 üncü maddenin gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirler somut ve kararlı bir şekilde alınmak durumundadır. Eğitim hakkının aşamalı şekilde gerçekleştirilmesi devletlere sorumluluklarını yerine getirmeme için bir mazeret olarak kabul edilmez. Devletler eğitim hakkını uygulamaya aktarmak için etkili ve hızlı hareket etmek zorundadır.”

C- Hakkın Kapsamı

Anayasanın 42. maddenin ilk fıkrasının ortaya koyduğu temel ilke, «kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz» biçimindeki evrensel kabul görmüş ilkedir. Fıkroda, mutlak bir hak olarak, herkesin eğitim hakkından yararlanması düzenlemektedir⁶². Bu gerçekten de, evrensel yaklaşıma uygundur ve hiçbir istisnaya tabi tutulmadan geçerli olduğu kabul görmektedir. Temel eğitim hem ulusal hem de uluslararası hukukta zorunlu tutulmuş olup; bu aynı zamanda bu hakkın engellenemez olmasını gerekli kılmaktadır.

Okuldan sürekli uzaklaştırmayı gerektiren disiplin cezası, eğitim hakkının engellenmesi olarak değerlendirilmiştir. Danıştay Sekizinci Dairesi, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Ortaokul ve Ortaöğretim Disiplin Kurumları Yönetmeliğinin 5. maddesine göre, okuldan sürekli uzaklaştırma cezası ile cezalandırılan öğrencinin artık yurt içinde hiç bir eğitim kuruluşuna devam

⁶¹ UYAR (2006), s. 230.

⁶² YAŞAR (2000), s. 94.

etme imkanı kalmayacağı için, yönetmeliğin bu maddesindeki disiplin cezasını, Anayasaya ve Milli Eğitim Temel Kanununa aykırı olduğu için uygulanamayacağına karar vermiştir⁶³.

“Davacıya uygulanan, Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Ortaokul ile Orta Öğretim Kurumları Disiplin Yönetmeliğinin 5.maddesinde Okuldan Sürekli Uzaklaştırma başlıklı ‘E’ bendi bu ceza ile cezalandırılan Öğrencinin hiçbir okula devam edemeyeceğini kurala bağladığı görülmektedir. Bu kural karşısında bu bendde sayılan eylemlerle suçlanarak ceza alan öğrencilerin bağlı oldukları okuldan sürekli olarak uzaklaştırılmakla kalmayıp, artık yurt içinde hiçbir okula devam olanağı bulamayacağı, başka bir anlatımla eğitim olanağının elinden alındığı açıktır. Anayasanın 42.maddesinde, hiç kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamayacağını temel kurala bağlamıştır. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası da 7.maddesinde eğitimi bir hak olarak tanımlamış olup, takip eden maddede de eğitimde herkese fırsat ve olanak eşitliği sağlanacağını ilkece kabul edildiği görülmektedir. Bütün bu yasa kuralları çerçevesinde davacı hakkında uygulanan disiplin yönetmeliğindeki ceza kuralının sonuçta Anayasa ve ilgili yasa kurallarına ve hak ve adalet ilkelerine ters düştüğü bu kurullarla getirilen ve kişilere tanınan temel hakların işlerliğine engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle İdare Mahkemesi iptal kararı yukarıdaki gerekçe ile sonuç olarak yerinde bulunduğundan temyiz isteminin reddine karar verildi.”

Disiplin cezası ile ilgili olmak üzere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı mevcuttur. Başvurucular, disiplin tedbiri olarak bedensel ceza uygulandığı için çocuklarını okuldan almak zorunda kaldıklarını belirterek, bu durumun eğitim hakkını engellediğini ileri sürmüşlerdir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine göre 2 nci maddedeki eğitim hakkı, niteliği gereği devlet tarafından düzenleme yapmayı gerektirir, ancak bu düzenleme hakkın özünü zedelememeli ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Protokollerde yer alan haklarla çatışmamalıdır. Olayda okuldan uzaklaştırma cezası, ailenin bedensel cezayı kabul etmemesi sebebiyle verilmiştir. Çocuğun okula

⁶³ <http://www.danistay.gov.tr>, E 1988/460, K 1989/1011, kt 11/12/1989.

dönüşü, devletin saygı göstermekle yükümlü olduğu ana babanın kanaatlerine aykırı hareket etmesine bağlanmıştır. Bu şekilde diğer bir hakla çelişen eğitim kurumlarına girme şartı Mahkeme tarafından makul bulunmamıştır⁶⁴. Bu davayla ilgili olarak Mahkeme sonuçta⁶⁵;

“Çocukların okula dönebilmelerinin ana babalarının bedensel ceza uygulanmasını kabul etmeleri şartına bağlı tutulmasını, çocukların eğitim hakkına,

Okulda çocuklara bedensel ceza uygulanmasını ise, ana babanın dini ve felsefi inançlarına saygılı eğitim hakkına aykırı bularak”

1 inci protokolün 2 nci maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesine göre, cismani ceza İnsan hakları Evrensel Bildirisine ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye aykırıdır. Komiteye göre hiçbir disiplin sağlama şekli Sözleşmedeki hakların ihlaline neden olmamalıdır⁶⁶.

1- Devletin Gözetim Ve Denetimi

Eğitim hakkı, temel bir hak olduğundan ve hiç kimsenin bu haktan mahrum edilemeyeceği ilkesinden doğan, her ne olursa olsun çocuklara eğitim imkanı sağlama ödevi, devletin eğitimi düzenleme hakkının varlığını göstermektedir⁶⁷. Bir başka ifadeyle, eğitim ve öğretimin devletin ödevi olması, devletin bu alanda düzenleme yetkisi vermekte ve bunun sonucu olarak eğitim ve öğretim ile ilgili devlete birçok denetim ve gözetim yükümlülükleri yüklemektedir. Eğitim hakkının tanınmış olması, öğrencilerin

⁶⁴ Başvuru no 7511/76, 25/02/1982, Campbell ve Cosans – Birleşik Krallık, Bakınız Osman Doğru, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 53.

⁶⁵ ÖZMEN (2005), s. 294.

⁶⁶ UYAR (2006), s. 229.

⁶⁷ YAŞAR (2000), s. 45.

koşulsuz biçimde eğitim kurumlarında istedikleri gibi davranabilecekleri anlamına gelmemektedir⁶⁸. Kısacası eğitim hakkının mutlak bir anlamda düzenlenmiş olması, hiç kuşkusuz, onu dokunulmaz, düzenlenmez yapmamaktadır⁶⁹. İbrahim Kaboğlu konuyla ilgili görüşünü şöyle dile getirmiştir: *“Çocukların ve gençliğin eğitim ve bilgilendirilmesi, aileye olduğu denli topluma düşen bir ödevdir. Öncelikle bu kamusal yükümlülükler alanıdır. Eğitimin zorunlu ve karşılıksız oluşu ilkesi, bunun devletin birincil görevleri arasında yer almasının karşılığı olarak devlet, bu hakkın kullanılmasında sıkı bir denetim yetkisine sahip olur”*⁷⁰.

Devlet okullarında söz konusu olan bu denetim, aynı zamanda, idarenin bütünlüğü ilkesinin de bir sonucudur. Anayasa'nın 123 üncü maddesinin 1 inci fıkrasında idarenin, kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu ve kanunla düzenleneceği; 2 nci fıkrasında da idarenin kuruluş ve görevlerinin, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanacağı ifade edilmiştir. Anayasanın 123 üncü maddesi *“İdare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir”* hükmünü içermektedir; buna idarenin bütünlüğü ilkesi denilmektedir⁷¹. İdarenin kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu ilkesiyle, idarenin yerine getirdiği çeşitli görevlerle bu görevleri yerine getiren kurumlar arasında birlik sağlanması ve idari yapı içinde yer alan kurumların bir bütünlük içerisinde çalışması amaçlanmıştır. Anayasa Mahkemesinin bir kararında *“ister ‘merkezden yönetim’ ister ‘yerinden yönetim’ esasları olsun, hepsi genelde idare çatısı altında ve ‘idarenin bütünlüğü’ ilkesi kapsamında aynı esaslara bağlıdır”* denilmektedir⁷². İdarenin tabii olduğu kuralların ve usullerin, hiç değilse genel esasları ve çizgileri aynı nitelik ve yönde bulunacağından, idareye özgü bu düzenleme, hem birlik ve

⁶⁸ YAŞAR (2000), s. 89.

⁶⁹ YAŞAR (2000), s. 45.

⁷⁰ KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, İstanbul, 2002.

⁷¹ GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, TAN Turgut, İdare Hukuku, Cilt 1, Genel Esaslar, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 165.

⁷² E 1992/44 K 1993/7 kt 9/2/1993, Resmi Gazete tarih/sayı:19.06.1993/21612.

bütünlük gösterecek, hem de öteki düzenlemelerden ayrı ve farklı olacaktır⁷³. Eğitim aynı tüzel kişilik içinde bir astlık üstlük ilişkisinin sonucu ve merkezden yönetimin gerçekleştirme yöntem ve aracı olarak açıkça hiyerarşik niteliktedir. Özel okulların bulunması, eğitimin bu özelliğini ortadan kaldırmaz.

Devletin denetim ve gözetimi evrensel kabul görmeye birlikte, denetim ve gözetimin içeriği ve sınırları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Eğitim hakkını kabul ettikten sonra, eğitim ve öğretimdeki denetimin sınırlarını daraltmak bir çelişki oluşturur. Eğitim ve öğretimdeki devlet denetiminin özellikle bilim ve düşünce özgürlüğünü yok eden bir duruma ulaşmaması gerekmektedir. Buna karşılık, devletin eğitim ve öğretimi denetlemeyeceği veya minimum seviyede denetimle yetineceği beklenmemelidir. Denetimin yeterli ciddilik ve titizlikte olmaması, eğitimin istenmeyen yönler çevrilmesine müsaade etmek anlamına da gelebilecektir ki bunu beklemek de mümkün değildir. Örneğin, müfredata, okul içi kurallara, kayıt ve devama ilişkin kurallara uyulması zorunludur⁷⁴. Aksi halde, kurum içi düzenin sağlanamaması nedeniyle eğitim hakkının bütünüyle ve herkes için kaybı söz konusu olabilir⁷⁵. Bu konuda Orhan Aldıkaçtı'nın görüşleri "*Böyle önemli bir konuda devletin denetim ve gözetim yapması hiçbir şekilde hürriyeti ihlal edici mahiyette değildir. Bilakis devletin bu gözetim ve denetimi, devlet bütünlüğü ve birliğini bozucu faaliyetlerin, Anayasanın felsefesi dışına çıkan teşebbüslerin, eğitim müesseselerinde gelişmesini önlemek gibi çok olumlu bir sonuç verecektir. Denetim ve gözetim şüphesiz Anayasa çerçevesi içinde diğer haklar ve hürriyetler ihlal edilmeden düzenlenmelidir*"⁷⁶ şeklinde olup, bu görüşler 1982 Anayasasına da yansımıştır. 1982 Anayasasında, devletin denetleme ve düzenleme yükümlülüğünün, eğitim hakkı ve özgürlüğünden daha fazla öneme sahip olduğu dikkati çekmektedir. Bir

⁷³ DURAN Lütfi, İdare Hukuku, 1982, s. 5.

⁷⁴ YAŞAR (2000), s. 118.

⁷⁵ YAŞAR (2000), s. 118.

⁷⁶ ALDIKAÇTI Orhan, Anayasa Hukukunun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 219.

başka ifadeyle devletin denetleme ve düzenleme görevi 1982 Anayasasında oldukça kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir:

- devlet öğrenim hakkının kapsamını belirlemeli,
- devlet eğitim ve öğretimin Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yapıldığını gözetlemeli ve denetlemeli,
- devlet eğitim ve öğretimin çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre yapıldığını gözetlemeli ve denetlemeli,
- devlet burada belirlenen ilkelere aykırı eğitim yapan yerleri kapatmalı,
- devlet eğitim ve öğretim özgürlüğünün Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldıracak şekilde kullanılıp kullanılmadığını denetlemeli,
- devlet ilk ve orta dereceli özel okulların bağlı olduğu esasları düzenlemeli,
- devlet hiç kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun kalmamasını sağlamalı, bu konuda gerekli önlemleri almalı,
- devlet eğitim ve öğretim kurumlarında eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetlerin yapıldığından emin olmalı,
- devlet Türkçeden başka dilde eğitim yapılmadığını denetlemeli,
- devlet eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı dilleri belirlemeli,
- devlet yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esasları düzenlemeli,
- devlet din ve ahlak eğitimini düzenlemeli,

Devletin denetim ve gözetleme yetkisi sadece Anayasal bir yetki değildir; uluslararası sözleşmelerde de benzer düzenlemeler söz konusudur. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye göre

taraf devletler, Sözleşmenin 13 üncü maddesinin 3 üncü ve 4 üncü paragraflarına uygun şekilde kurulan bütün eğitim kurumlarının uymaları gereken asgari standartlarını oluşturmalarıdır. Aynı zamanda belirtilen standartları kontrole yönelik şeffaf ve etkili bir sistem taraf devletlerce oluşturulmalıdır. Taraf devletler, ayrıca, özel okulları finanse etmek zorunda değildirler; ancak her türlü durumda finansman sağlamak isterse taraf devlet ayırım gözetmemelidir⁷⁷.

Devletin denetim ve gözetleme yetkisi, mahkeme önüne taşınmış olup; burada kısaca konu ile ilgili mahkeme kararlarına kısaca değinilecektir. Danıştay Sekizinci Dairesi meslek yüksek okulları ve açık öğretim ön lisans programları mezunlarının lisans öğrenimine devamları hakkındaki yönetmelikteki *“yükseköğretim programlarına dikey geçiş için başvuracak adaylarda söz konusu programlardan en çok beş yıl önce mezun olma”* şartının 2547 sayılı yasada kısıtlayıcı hüküm olmaması nedeniyle hukuka aykırı bulmuştur⁷⁸: Gerekçede şu hususlar öne çıkmaktadır:

“Anayasanın "Eğitim ve Öğretim Hakkı ve Ödevi" Başlıklı 42. maddesinde, kimsenin eğitim ve öğretim haklarından yoksun bırakılmayacağı, öğrenim hakkının kapsamının kanunla tespit edilip düzenleneceği kurala bağlanmıştır. Davaya konu edilen düzenlemede ise, 2547 sayılı Yasada bu konuda herhangi bir kısıtlayıcı hükme yer verilmediği halde dikey geçiş sınavlarına başvuracak adaylarda en çok beş yıl önce mezun olmuş olmak şartı ile kısıtlayıcı bir hüküm getirilmiş bulunmaktadır. Bilindiği üzere kanun ve tüzüklerin uygulanmasına açıklık getirilmek üzere çıkarılan yönetmeliklerin, yasaya uygun hükümler içermesi zorunlu olup yasayla getirilmeyen kısıtlayıcı kuralların yönetmelikle getirilmesi mümkün olmadığından, dikey geçiş sınavına girebilme hususunda kısıtlama getiren davaya konu yönetmelik maddesinde hukuka uyarlık bulunmamaktadır.”

Danıştay Sekizinci Dairesi, bir başka kararında, yükseköğretime girişte yapılan sınavla ilgili olarak ağırlıklı ortaöğretim başarı puanının

⁷⁷ UYAR (2006), s. 233.

⁷⁸ <http://www.danistay.gov.tr>, E 2004/2430, K 2005/3943, kt 7/10/2005.

hesaplanmasına, bu hesaplamada okul türlerine göre farklı katsayı uygulamasına ve yeni puan türleri hesaplamasına ilişkin yükseköğretim kurulu kararında hukuka, kamu yararına ve yasal düzenlemelere aykırılık bulunmamıştır⁷⁹: Gerekçede şu hususların altı çizilmiştir.

“Yapılan değişikliklerle, ülkenin gelişen ekonomik ve toplumsal gereksinimlerinin karşılanması amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır. ... Bu uygulamayla, ortaöğretimin çeşitli evrelerinde bulunan öğrenciler arasında eşitliğin sağlanması ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Başka bir deyişle, ileride yükseköğretimin kademelerinde öğrenim yapacak ve ülkenin çeşitli alanlarında görev üstlenecek olan bireylerin kazanımlarının eşit ve üst düzeyde olması ve geliştirilen yöntemin zaman kaybetmeden uygulanması amaçlanmış bulunmaktadır. ... Değininile gelen açıklamalar karşısında, dava konusu kararla geliştirilen düzenlemede; eğitim ilkelerinin öngördüğü amaca, kamu yararı ve hizmet gerekleri ile idare hukuku kurallarına aykırılık bulunmamaktadır.”

Danıştay Sekizinci Dairesinin konuyla ilgili bir diğer kararı ise, maliye meslek lisesi mezunları için maliye meslek yüksekokulu dışındaki okulların alan dışı kabul edilmesine ve merkezi yerleştirme ile öğrenci alan tüm üniversitelerin iktisat, işletme, maliye ve muhasebe ve hukuk lisans programlarına ek puan verilmesi yolundaki düzenlemede hukuka aykırılık bulunmadığına şeklindedir⁸⁰. Söz konusu karar şu şekilde gerekçelendirilmiştir:

“... Ortaöğretim kurumlarının müfredat programlarının % 40'nin ortak derslerden oluştuğu, bu nedenle ortaöğretimde okunan lisenin türü veya bir lisede okunan alanın ilgili yükseköğretim programına girişte 0,5, katsayısı farklı bir yükseköğretim programına girişte 0,2 katsayı ile çarpılması esas getirilmiş olup bu şekilde her adayın ortaöğretim başarı puanının Yükseköğretim Kurulu ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen kendi alanındaki yükseköğretim programlarını tercih ettiklerinde daha yüksek

⁷⁹ <http://www.danistay.gov.tr> E 1998/4807, K 2000/2522, kt 4/4/2000.

⁸⁰ <http://www.danistay.gov.tr>, E 2002/5293, K 2004/347, kt 26/1/2004.

katsayı ile çarpılmasında mevzuata aykırılık bulunmamaktadır. ... Maliye Meslek Lisesi mezunları için Maliye Meslek Yüksekokulu dışındaki okulların alan dışı kabul edilmesine ilişkin düzenlemede hukuka aykırılık bulunmamaktadır.”

Yine Danıştay Sekizinci Dairesi, fen liseleri yönetmeliğinin 9/1 maddesindeki, fen liselerine giriş sınavına, ilköğretim sekizinci sınıfta öğrenim görmekte olan öğrencilerden altıncı ve yedinci sınıflarda Türkçe, Matematik ve Fen Bilgisi derslerinin her birinin yılsonu notu en az 4 olanların başvurabileceğine ilişkin kuralın ve buna paralel düzenlemeler içeren 2003 yılı ortaöğretim kurumları Öğrenci Seçme Yerleştirme Merkezi kılavuzunun iptali için açılan davayı reddetmiştir⁸¹. Gerekçe şu şekilde kaleme alınmıştır:

“... fen liselerine lise öncesi eğitimlerinde belli bir başarı düzeyine ulaşmış öğrencilerin seçimini teminen getirilen düzenleme ile bu düzenlemeye paralel olarak sınav kılavuzunda yer alan kurallarda ve bu doğrultuda tesis olunan işlemde, eğitim ilkeleri gereklerine, hukuka ve hakkaniyet kurallarına aykırılık bulunmamaktadır.”

Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığınca, Milli Eğitim Bakanlığının bilgi ve izni dışında mesleki ve sosyal nitelikli kurslar düzenlendiği, mezuniyet ya da kurs bitirme belgesi verildiği, kurs ücreti, bağış ve benzeri isimler altında gelir temin edildiği belirtilerek belediyelerin bu konuda yetkili olup olmadıkları hakkında görüş istenmiş olup bu konuda Danıştay Birinci Dairesi *“Belediyeler, vakıflar, dernekler, diğer resmi, özel kuruluşlar tarafından açılacak yetiştirici ve tamamlayıcı kurslardaki eğitim ve öğretimin Milli Eğitim Bakanlığının gözetim ve denetiminde bulunması ve söz konusu kurslarının açılmasından önce Milli Eğitim Bakanlığının izninin alınması gerektiğine”* şeklinde görüş bildirmiştir⁸². Gerekçede altı çizilen hususlar şunlardır:

“Anayasanın 42 nci maddesi gerekçesi birlikte değerlendirildiğinde; belediyeler, vakıflar, dernekler, diğer resmi, özel kuruluşlar tarafından

⁸¹ <http://www.danistay.gov.tr>, E 2003/863, K 2004/1472, kt 26/3/2007.

⁸² <http://www.danistay.gov.tr>, E 2000/44, K 2000/50, kt 31.10.2000.

açılacak yetiştirici ve tamamlayıcı kurslardaki eğitim ve öğretimin Milli Eğitim Bakanlığının gözetim ve denetiminde bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tür eğitim ve öğretimin Devletin bütünlüğünü ve birliğini bozucu nitelikte olup olmadığının, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına uygun bulunup bulunmadığının belirlenmesi için, kursun amacı, planı, programı, eğiticilerin nitelikleri, eğitim yer ve ortamı yönünden Devletin gözetim ve denetimini sağlamak, ancak Milli Eğitim Bakanlığından önceden izin alınması ile mümkündür. Bu nedenle belediyelerce meslek edindirme kurslarının açılmasından önce Milli Eğitim Bakanlığının izninin alınması gerektiği sonucuna varılarak ...”

Devletin düzenleme yetkisi Avrupa İnsan hakları Mahkemesi önüne de götürülmüştür. Danimarka devlet ilkokulları ders programına konulan cinsel eğitim dersine yönelik davada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Ek 1 protokol hükmünü çeşitli yönleriyle analiz etmiştir⁸³:

“Maddede, özel öğretim özgürlüğünün bir unsuru olan özel okulların varlığı güvence altına alınmamıştır. Maddede yer alan amaç, daha ziyade, devlet okullarındaki ders programlarında ana-babanın inanç özgürlüğünü korumak, ona saygıyı sağlamaktır. Ayrıca, özel okulların varlığı, devlet okullarının bu yükümlülükten muaf olduğu anlamına gelmemektedir. Hüküm devlet okullarını yönünden, her tür öğretim ve eğitim için geçerlidir.

Maddenin ikinci cümlesi dini ve öteki öğretim dalları arasında bir ayrım yapmamış; eğitim ve öğretim faaliyetinin yerine getirildiği her alanda ebeveynin dini ve felsefi inançlarına saygıyı emretmektedir.

Bu madde birinci cümlede yer alan hükmün egemen olduğu bir bütün teşkil etmektedir. Devletler, öğrenim hakkını reddetmemeyi taahhülle, kendi yetki alanlarındaki herkese hem belli bir zamanda mevcut okullara girebilme hakkını hem de yapılan öğrenimi resmen tanıyarak kişiye izlenen öğrenimden yararlanma olanağını tanıyıp güvence altına almışlardır.

⁸³ Başvuru no 5095/71, 07/12/1976, Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen – Danimarka, Bakınız Osman DOĞRU, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 181.

Öğrenim temel hakkına eklenen ikinci cümle ile çocuklarının eğitim ve öğrenimini sağlamak gibi doğal bir görevi yerine getirirken ebeveyn, devletten, kendi dini ve felsefi inançlarına saygılı olunmasını isteme durumundadırlar. Böylece, ana babanın sahip bulunduğu bu hak, birinci cümlede yer alan öğrenim hakkından yararlanma ve bu hakkı kullanma hususuyla sıkı sıkıya bağlantılı bir sorumluluğa tekabül etmektedir.

Sözleşme ve ek protokoller bir bütün teşkil etmektedir. Bu nedenle 2 nci maddenin iki cümlesi, Sözleşme ile herkese tanınan özel hayata ve aile hayatına saygı, düşünce, inanç ve din, haber ve fikir alma ya da verme özgürlüklerini içeren maddeler kapsamında okunup yorumlanmalıdır.

Ders programlarının yapımı ve düzeni devletlerin yetkisi dahilindedir. Devletlerin, dini ve felsefi nitelikteki haber ve bilgileri öğretim ve eğitim yoluyla, dolaylı ve dolaysız surette, yaymasına engel değildir. Bu hüküm ebeveyne, bu tür öğretim ve eğitimin okul ders programlarına konulmasına karşı gelme hakkı da vermez. Aksi takdirde kurumlaşmış bir öğrenim düzeni kurmak imkansız olur.

Buna karşılık 2 nci madde devletin, eğitim ve öğretim alanında üstlendiği görevi yerine getirirken programlarda yer alan bilgilerin dağıtımının objektif, eleştirel ve çoğulcu olmasına özen göstermesini gerektirir. Başka bir ifadeyle bu hüküm devletin, ana babanın dini ve felsefi inançlarına aykırı nitelikte belli bir fikri aşılama ve böyle bir amaç gütmemesini yasaklamaktadır. Aşılmaması gereken sınır budur.”

Sonuç olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Danimarka ilkokullarında okutulan cinsel eğitim dersinin, öğrencilere cinsel hayat konusunda belli fikirlerin aşılması yahut belli bir cinsel davranışın değil, fakat bu konuda kendilerine objektif, bilimsel ve sağlık bakımından yararlı bilgiler verilmesini amaçladığı; bu görevin demokratik devlet anlayışı içinde kamu yararına yönelik faaliyet sınırlarını aşmadığı; üstelik ebeveynin çocuklarına kendi dini ve felsefi inançlarına uygun bilgi ve eğitim verme serbestisini de engellemediği gerekçesiyle 2 nci madde hükmünün çiğnenmediğine karar vermiştir.

2- Zorunlu Eğitim

Devlet eğitimi düzenlerken, eğitim hakkının mutlaklığını garanti altına alan zorunlu eğitim getirebileceği evrensel kabul gören bir ilkedir. İlköğretim gerek ulusal gerekse uluslararası hukukta zorunlu tutulmuştur. Nitekim Anayasada “*ilköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur*” hükmü yer almaktadır. İlköğretimin zorunlu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, eğitim hakkının, seçme hakkı tanımayan, dolayısıyla özgürlüğü kısıtlayan bir temel hak olduğu dikkat çekmektedir. Bir başka ifadeyle, eğitim hakkı, temel eğitim için zorunlu eğitim şartı koşan tek insan hakkıdır. Devletin, belirli bir yaşa kadar çocukları okula gitmeleri için zorlama ve eğitim sağlama hakkı ve yükümlülüğüne sahip olduğu uluslararası hukuk tarafından kabul edilmektedir. Anayasal zorunluluğun vatandaşlar için getirilmiş olduğu, yabancılar için anayasal bir zorunluluk olmadığı dikkat çekmektedir. Ancak, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşmenin 13/2/a maddesinde zorunluluk herkes için getirilmiştir.

Zorunlu eğitimin detaylarının belirlenmesi konusunda da devletin yetkisini kabul etmek gerekir⁸⁴. Birçok ülkede, mecburi eğitimin süresi ve ilköğretim yaşı farklı düzenlenmiştir. Örneğin Almanya’da zorunlu eğitim süresi 12 yıl, ilköğretim yaşı 6 yaş; Avusturya’da zorunlu eğitim süresi 9 yıl, ilköğretim yaşı 6 yaş; Belçika’da zorunlu eğitim süresi 12 yıl, ilköğretim yaşı 6 yaş; Danimarka’da zorunlu eğitim süresi 9 yıl, ilköğretim yaşı 7 yaş; Finlandiya’da zorunlu eğitim süresi 9 yıl, ilköğretim yaşı 7 yaş; Hollanda’da zorunlu eğitim süresi 12 yıl, ilköğretim yaşı 4 yaş; İngiltere’de zorunlu eğitim süresi 11 yıl, ilköğretim yaşı 5 yaş; İrlanda’da zorunlu eğitim süresi 12 yıl, ilköğretim yaşı 6 yaş; İspanya’da zorunlu eğitim süresi 6 yıl, ilköğretim yaşı 6 yaş; İtalya’da zorunlu eğitim süresi 10 yıl, ilköğretim yaşı 5 yaş; Yunanistan’da zorunlu eğitim süresi 9 yıl, ilköğretim yaşı 6 yaş; Türkiye’de zorunlu eğitim süresi 8 yıl, ilköğretim yaşı 6 yaş olarak belirlenmiştir⁸⁵. Söz

⁸⁴ YAŞAR (2000), s. 45.

⁸⁵ GÜLCAN Murat Gürkan, AB ve Eğitim Süreci, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 264.

konusu farklılıklara rağmen devletin bu konudaki zorlama yetkisi evrensel olarak kabul görmektedir.

İlköğretimin kesintisiz sekiz yıla çıkarılmasına yönelik kanun değişikliği Anayasa Mahkemesine iptal istemiyle götürülmüştür⁸⁶: Mahkeme öncelikle Anayasa'daki bu düzenlemeyle, Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılması öngörülen eğitim ve öğretimin, zorunlu olması esasını benimsenmiş ancak, süresi ile kesintili ya da kesintisiz yapılmasına ilişkin seçim yasa koyucuya bırakılmış olduğu hususunu tespit etmiştir. Gerekçede yer alan *“Toplumumuz, ülkemizin gerçekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda gelişen ve değişen dünya şartlarına uygun çağdaş ve demokratik bir eğitim ortamı içinde çocuklarımızın yetiştirilmesini beklemektedir. Bu beklentinin 5 yıllık zorunlu eğitimle gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu nedendir ki, zorunlu eğitimin kesintisiz 8 yıla çıkarılması kaçınılmaz hale gelmiştir... Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretim uygulamasıyla, beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, özgür ve bilimsel düşünme gücüne sahip, sorgulayan, insan haklarına saygılı, topluma karşı sorumluluk duyan yapıcı ve verimli bir neslin yetiştirilmesine büyük ölçüde katkı sağlanacaktır... Ayrıca çağımız, insanı ön plâna çıkaran, bilgi toplumlarının oluşturduğu yeni bir dünya düzenine açılmaktadır. Bilgiye erişimi ve erişilen bilgiyi kullanımı hedeflemeyen toplumlar gelecek yüzyıl uygarlığının önde gelen ülkeleri arasında yer alamayacaklardır. Buna karşılık bilgi toplumu olma yolunda ipi önde göğüsleyerek 21'inci yüzyılı karşılayanları, bugünkünden çok daha parlak bir gelecek beklemektedir. İlköğretimin kesintisiz sekiz yıla çıkarılmasıyla, bu konuda çok ciddi bir adım atılmış olacaktır.”* ifadesi dikkat çekmektedir.

Gerekçede ayrıca altı çizilen bir başka husus da :”Devlet, eğitim ve öğretim hakkının en üst düzeyde yaşama geçirilebilmesi için malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde gerekli önlemleri almak, öncelikleri saptamak ve yasal düzenlemeleri yapmakla yükümlüdür. Bu bağlamda yasa

⁸⁶ E 1997/62 K 1998/52 kt 19/6/1998, Resmi Gazete tarih/sayı:20.10.2000/24206.

koyucu, temel eğitime verdiği öneme göre, sekiz yıl veya daha uzun bir ilköğretim süresi saptayabilir.”

Anayasa Mahkemesi kararında, eğitimin zorunluluğu esası benimsenmiş olmakla birlikte bunun süresinin yasa koyucuya bırakıldığını tespit ederek; iptal istemini reddetmiştir. Ancak kararında yer alan, devlet eğitim hakkını mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yaşama geçirecektir şeklindeki ifade eleştiriye açıktır.

3- Parasız Eğitim

Eğitimin zorunlu olmasının bir sonucu ilköğretimin herkes için parasız olmasıdır. Bir başka ifadeyle eğitimin zorunlu olması ile açık bir biçimde örtüşen eğitim hakkından vazgeçilemeyeceği ilkesi, ancak, parasız eğitim ile sağlanabilir⁸⁷. Aynı zamanda bu düzenleme sosyal devlet olma ilkesinin gereğidir. Bu yükümlülük Anayasamızın 42. maddesinin 5. fıkrasında yer almaktadır: *“İlköğretim... Devlet okullarında parasızdır”*. Bir başka ifadeyle devlet parasız eğitimi gerçekleştirmek için gerekli koşulları sağlamakla yükümlüdür. Devletin bu yükümlülüğünü gerçekleştirmek amacıyla gerekli faaliyetlerde bulunması kaçınılmazdır. Bu amaçla devlet okul, öğretmen, araç, gereç vb eğitim ile ilgili tüm hizmetleri, parasız sağlamak zorundadır. İlköğretimin parasız olarak verilmesi anayasal zorunluluk olmakla birlikte uygulamada okul kayıtları sırasında bağış adı altında kayıt parası istenmesi Anayasaya aykırı olduğu söylenebilir.

Parasız olma, sadece ilköğretim için, anayasal bir hükümdür; diğer öğretim kurumları için anayasal bir hüküm olmamakla birlikte, orta öğretim devlet okullarında parasızdır. Yüksek öğretimde, devlet üniversitelerinde, öğrencilerden öğrenim harcı adı altında alınan ücretler söz konusudur. Konu 1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesinin önüne gitmiştir ve Anayasa Mahkemesi Milli Eğitim Temel Kanununun 38 inci maddesine

⁸⁷ YAŞAR (2000), s. 45.

eklenen “Yüksek öğretim parasızdır” hükmünü Anayasaya aykırı bulmamıştır⁸⁸. Kararda öne çıkan hususlar şunlardır:

“Yüksek öğretimin parasız olacağı yolunda bir kural ne 50. maddede ne de Anayasa'nın başka bir maddesinde yer almış değildir. Buna karşılık 50. maddenin ikinci fıkrası ilköğrenimin Devlet okullarında parasız olacağını kurala bağlamıştır. Bu, bir bakıma çok önemli bir belirlemedir. Çünkü Anayasa Koyucunun, yüksek öğretimin mutlaka parasız olmasını öngörseydi, bu yönergesini de öylece ve açıkça ortaya koyacağını anlatmaktadır. Demek ki yüksek öğretim paralı da, parasız da olabilecektir ve paralı da parasız da olması Anayasa'ya aykırı düşmeyecektir... Öğrenimin sağlanması Devletin sosyal bir ödevidir. Anayasa'nın 53. maddesi, Devleti, böyle bir ödevi ancak iktisadî gelişme ve malî kaynaklarının yeterliği ölçüsünde yerine getirmekle yükümlü tutmuş; daha ilerisini beklememiş ve istememiştir. Böyle olması da doğal ve olağandır. ... Bugün içinde bulunulan durum "parasız yüksek öğrenim yönteminin artık yürüyemeyeceğini ve ihtiyaçla ihtiyacı karşılama olanakları arasındaki uyumsuzluğun giderek daha da artacağını ortaya koymuştur. Onun için böyle bir durumda yüksek öğrenimden doğrudan doğruya yararlananlardan para alınmasının Anayasa'ya aykırı olmamakla birlikte işin gereklerine de uygun düştüğü ortadadır.”

Benimde katıldığım karşı oy yazısında dile getirilen nedenler ise şunlardır:

“Her şeyden önce şu hususun kesin olarak açıklığa kavuşturulması gerekir ki, Devletin başta gelen ödevinden; devleti devlet yapan belirgin niteliklerinden nedeni ve etkeni ne olursa olsun vazgeçme olanağı ve olasılığı olmayan bir hizmet anlayışı ve özellikle o hizmetin kesinlikle yerine getirilmesini arzulayan tutum ve davranış içinde bulunması anlaşılır. Anayasa'nın bu ilkeye bünyesinde açıkça yer vermiş ve isteğinin ne olduğunu Anayasa'nın hiç bir maddesinde yer almayan bir deyimle belirtmiş olmasından dolayıdır ki bu yoldaki yön verici buyruğu kararda açıklandığı gibi, "belli kamu hizmetlerinden biri" anlamında ele almak ve kuralı bu

⁸⁸ E 1973/32 K 1974/11 kt 26/3/1974, Resmi Gazete tarih/sayı:21.6.1974/14922.

biçimde yorumlamak olanağı yoktur. Demek ki Devlet, eğitim ve öğrenim açısından gereksinmenin iki yönünü birlikte sağlamak durumundadır ve bu gereksinmeyi karşılamak Devletin başta gelen ödevlerindedir. Başka bir deyişle Devlet, halkın öğrenimi ve eğitimi için gerekli olan yapı, araç ve gereçleri sağlamak, eğitim ve öğretim kadrosunu kurarak personel yetiştirmek yükümü altında olduğu kadar halkın eğitim yolundaki isteklerini de yerine getirmek yükümü altındadır. ... Anayasa'nın 53. maddesinde "Devlet, bu bölümde belirtilen iktisadî ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadî gelişme ile malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" ilkesi kurallaşmıştır. Devletin başta gelen ödevlerinden ne anlaşılmalı gerektiği yukarıda açıklanmış, bundan başka 10. maddenin 2. fıkrası ile Devlete yükletilen yükümlülüğün etkinliği, niteliği ve kapsamı belirtilmiştir. Bundan dolayıdır ki Devletin başta gelen ödevlerinin ekonomik nedenlerle yerine getirilmesinin engellenmesine Anayasa'nın temel felsefesinin olanak vermediği görüşünderiz. Bununla birlikte konunun bir an için 53. maddenin kapsamı içine girdiği düşünülse bile 53. maddeyi geleceğe dönük olarak anlamak ve yorumlamak gerekir. Dün Devletin imkânları parasız yüksek öğretim ve eğitime elverişli olduğu için parasız yerine getiren bir eğitim sistemini, bugün 53. maddenin koşulları gerekçe gösterilerek paralı hale dönüştürmeye olanak yoktur. Çünkü Anayasa'nın 153. maddesinde açıklıkla belirtildiği gibi, bu Anayasa'nın hiç bir hükmü, Türk toplumunun Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasına engellik edecek bir biçimde anlaşılmasına ve yorumlanmasına müsaait değildir. O halde dava konusu kanun kuralı 53. maddede saptanan ilkeyi geriye dönük bir duruma getirdiği için de Anayasa'ya aykırıdır."

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşmenin 13/2-c maddesi "Yüksek öğretimin, özellikle parasız eğitimin tedricen geliştirilmesi yoluyla, kişisel yetenek temelinde herkese eşit derecede açık olması sağlanacaktır" hükmünü içermektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme, yükseköğretimin kademeli olarak parasız olması konusunda geliştirmekte olan devletler bakımından bir esneklik sağlamış ve Sözleşmeyle her devletin kendi imkanları ölçüsünde bu yükümlülükleri aşamalı bir şekilde

yerine getirmesi amaçlanmıştır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesine göre, Sözleşme, taraf devletlere parasız ilköğretimin sağlanmasına öncelik tanıma yükümlülüğünün yanı sıra parasız orta ve yüksek öğretimin sağlanması konusunda da somut adımlar atma yükümlülüğü yüklemektedir⁸⁹.

1982 Anayasası döneminde yükseköğretim harcı tartışma konusu olmuş ve mahkemeye taşınmıştır. Danıştay Sekizinci Dairesi Üniversite öğrencisinin, öğretim yılı katkı payının ikinci taksitini gecikmeli ödemesi nedeniyle sınavlara alınmamasının, kaynağını anayasadan alan eğitim ve öğretim hakkının sınırlanması sonucunu doğuracağına karar vermiştir⁹⁰.

“İdare ve Vergi Mahkemeleri tarafından verilen kararların temyiz yolu ile incelenip bozulabilmeleri 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Yasasının 49. Maddesinin 1. fıkrasında yazılı nedenlerin bulunmasına bağlıdır. İdare Mahkemesince verilen kararın dayandığı gerekçe usul ve yasaya uygun olup, bozulmasını gerektiren bir neden bulunmadığından, temyiz isteminin reddi ile anılan kararın onanmasına oybirliği ile karar verildi.”

İstanbul 5. İdare Mahkemesi tarafından, 27.11.1992 günlü, 3843 sayılı “Yükseköğretim Kurumlarında İkili Öğretim Yapılması, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun”un 7. maddesinin beşinci fıkrasında yer alan, “... öğrencinin Yükseköğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir” ibaresinin, Anayasa’nın 17. ve 42. maddelerine aykırılığı savıyla iptali istemiyle doğrudan Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunmuştur. Dava, ikinci öğretimde 4. sınıf öğrencisi olan davacının II. döneme ilişkin olarak okul ücretini yasal ve ek sürede ödememesi nedeniyle Yükseköğretim Kurumundan kaydının silinmesi işlemine karşı açılmıştır. İtiraz yoluna başvuran Mahkeme, kuralın Anayasa’nın 42. ve 17. maddelerine aykırılık oluşturduğunu ileri sürmüştür. Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan

⁸⁹ UYAR (2006), s. 220.

⁹⁰ <http://www.danistay.gov.tr>, E 2003/3022 K 2004/458, kt 9/2/2004.

inceleme sonrası⁹¹, ikinci öğretimde, ikinci taksitlerini verilen bir aylık ek süreye karşın ödemeyen öğrencilerin yükseköğretim kurumu ile ilişkilerinin kesilmesini öngören düzenlemenin kamu yararına yönelik olması ve demokratik toplum düzeninin gerekleriyle çelişen bir yönünün de bulunmaması nedeniyle kuralda, Anayasa'nın 13. ve 42. maddelerine aykırılık görülmemiştir.

4- Atatürk İlke Ve İnkılapları Doğrultusunda Eğitim

Anayasanın 42 inci maddesi eğitimin Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda yapılacağı düzenlemektedir. *“Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, ... yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.”* Eğitimin Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yapılacağı hususu Milli Eğitim Temel Kanununun 10 uncu maddesinde düzenlenmiştir:

“Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde Atatürk inkılap ve ilkeleri ve Anayasada ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır. Milli ahlak ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem verilir.”

Atatürk ilke ve inkılapları deyimine 1982 Anayasasının Başlangıç bölümünde ve ayrıca 42, 58, 81 ve 134 üncü maddelerinde değinilmiş olup; Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılık, gerek Anayasaya serpiştirilmiş hükümlerine gerekse 176. maddede düzenlenmiş devrim kanunlarına bağlılık anlamına gelmektedir⁹². Eğitim sistemimizin her seviyesinde, her türünde, ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında, kısaca her türlü eğitim

⁹¹ E 1998/59 K 1999/14 kt 11/5/1999, Resmi Gazete tarih/sayı:09.03.2000/23988.

⁹² YAŞAR (2000), s. 94.

faaliyetlerinde Atatürk İnkılâp ve İlkeleri temel ölçüt olarak alınması ve bunlara uyulması zorunludur.

1961 Anayasasında Atatürk ilke ve inkılapları ifadesi yer almazken, bu ifade 1982 Anayasasına eklenmiştir. Burada tartışma konusu Atatürk ilke ve inkılapları çağdaşlığı öngördüğüne göre, ifadenin devamında yer alan “çağdaş bilim ve eğitim esasları” ifadesi acaba bir tekrar mıdır? Bunun tekrar olmadığı söylemek uygun olacaktır. Çünkü Atatürk ilke ve inkılapları çağdaşlıktan da öte anlam taşımaktadır, içinde laiklik vardır, içinde devrim vardır, içinde evrensellik vardır... Atatürkçülük, modernleşmedir; hür düşünceyi temsil eder, hürriyet ve demokrasi anlayışıdır⁹³. Atatürkçülük, modern bir toplum demektir; laik bir düzen kurma, dini kurallarla değil bilimsel zihniyetiyle devleti yönetmedir. Bu anlamıyla Atatürkçülük, Türk toplumuna uygun sosyal ve siyasal kurumları kurma ve modern toplum olma demektir⁹⁴.

5- Çağdaş Bilim Ve Eğitim Esasları

Eğitimin bilimsel olmasına yönelik Anayasal hüküm “*Eğitim ve öğretim, ... çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, ... yapılır*” olup; bu husus Milli Eğitim Temel Kanununun 13 üncü maddesinde yer almaktadır:

“Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir.

Eğitimde verimliliğin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve yenileşmenin sağlanması bilimsel araştırma ve değerlendirmelere dayalı olarak yapılır.

⁹³ <http://www.ataturktoday.com/AtaturkIlkeleriVeInkilaplari.htm> 30.04.2008.

⁹⁴ <http://www.ataturktoday.com/AtaturkIlkeleriVeInkilaplari.htm> 30.04.2008.

Bilgi ve teknoloji üretmek ve kültürümüzü geliştirmekle görevli eğitim kurumları gereğince donatılıp güçlendirilir; bu yöndeki çalışmalar maddi ve manevi bakımından teşvik edilir ve desteklenir.”

Devlet eğitim ve öğretimi gözetleyip denetlerken sadece Türk devletinin ve milletinin bütünlüğü, manevi değerleri, vatandaşlık bilgileri, anayasaya sadakat borcu gibi konularda yeterli bilgi verilip verilmediğini denetlemeyecek, ondan da önce; bu eğitim yerinde çocuklar, gençler sağlıklı gelişiyorlar mı, eğitim koşulları sağlıklı mı, eğitim ve öğretim çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre yapılıyor mu, eğitim ve öğretim yapılırken çağdaş teknolojiden yararlanıyorlar mı, eğitilenler insan hak ve özgürlüklerine saygı ve evrensel barış ülküsüyle donatılıyorlar mı gibi konular da ele almalıdır⁹⁵. Eğitimin çağdaş ve bilimsel olması, eğitim sistemi ile eğitim yöntemleri / metotları ve araçları gibi içeriklerinin de bilimsel olacağı, bilimsel bir disiplin içinde verileceği, çağdaş teknolojilerin kullanılması, gibi hususları içermesi gerektiği açıktır. Eğitimin çağdaş ve bilimsel olması, eğitim veren öğretmenlerinde bilimsel düşünen aydın kişiler olmasını gerektirir. Yoksa eğitim dediğimiz okuduğunun ne anlama geldiğini bile bilmeyen kişiler yetiştirmekten öteye gitmez⁹⁶. Çağdaş eğitim sistemleri, bir yandan insan bilimlerine uygun eğitim ortamını oluşturmayı, bir yandan da bilimsel bilgiyi kazandırmayı hedefler.

Eğitim ve öğretimin, çağdaş bilim ve teknolojik gelişmelere paralel, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirebilecek seviyede olması gerektiği açıktır. Her alanda gelişmişlik seviyesinin yakalanması, ancak eğitim ve öğretimin çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre olmasına bağlıdır. Bir başka ifadeyle, teknolojik gelişim, bilimsel temellere dayalı sorgulayıcı, araştırmacı, şüpheci bir eğitimle olanaklıdır. Çağdaş bilim ve eğitim ölçütü, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alıyor olmasına, hatta Tanzimat döneminden beri hedeflenmiş olmasına rağmen, eğitim alanında gelinen noktanın memnun edici olmadığı söylenebilir.

⁹⁵ ALTUNYA, (1990), a.g.e., s. 85.

⁹⁶ http://yorum.milliyet.com.tr/Yorumlar.aspx?S.No=2&HaberKod=G_397362, 12.05.2008.

6- Anayasaya Sadakat Borcu

Anayasanın 42 inci maddesinde, eğitim özgürlüğünün sınırı Anayasaya sadakat olarak belirlenmiştir: *“Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz”*. Eğitim ve öğretimin bir hak olarak tanınması ve sağlanması devletin bir ödevi olarak belirlenmiş olmakla birlikte, bu özgürlüğün hareket alanı Anayasaya sadakat olarak sınırlandırılmıştır.

Hiç kuşkusuz eğitim ve öğretim özgürlüğü, hiçbir zaman Anayasanın temel felsefesine ve ilkelerine aykırı davranmanın bahanesi olamaz; devlet bu özgürlüğün kullanılmasında bu kıstası gözetecektir. Anayasanın felsefe ve ideolojisine aykırı bir eğitim Anayasaya sadakati ortadan kaldıracığı söylenebilir. Ancak, diğer taraftan Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin denetim ve gözetimi Anayasada yer alıyorken, ayrıca Anayasada eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür hükme bulunmaktayken, Anayasaya sadakat borcunun eğitim maddesinde eklenmiş olması eleştiriye açıktır. Anayasada eğitim ve öğretim özgürlüğünün içeriği tespit edilmemiş olmasına rağmen, bu özgürlüğün anayasaya sadakat ile kısıtlı olduğu ifade edilmesi, anayasayı hazırlayanların temel haklara yaklaşımını göstermektedir. Nuri Yaşar durumu şu şekilde dile getirmiştir. *“Anayasa, eğitim ve öğretim özgürlüğünü öylesine doğal bulunuyor ki, bundan bahsetmeye bile gerek görmüyor! Bu nedenle sadece bu doğal var oluşa bir sınır çizmeye çalışıyor”*⁹⁷.

7- Özel Okulların Bağlı Olduğu Esaslar

Anayasanın 42 nci maddesinde yer alan bir başka hüküm özel okullara yöneliktir: *“Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla*

⁹⁷ YAŞAR (2000), s. 104.

düzenlenir". Bu fıkradan ilk olarak, özel okulların kurulmasına izin verileceği anlaşılmaktadır. Buradaki düzenlemenin gerçek anlamı, özel eğitim faaliyeti üzerindeki devlet denetim ve gözetiminin vurgulanması ile gözetim ve denetimin amaç ve ölçüsünün belirlenmesidir⁹⁸. "*Devlet okulları ile erişilmek istenen seviye*" ifadesinin sadece ders programını ve süreyi kapsamadığı kabul edilmelidir. Bir başka ifadeyle, özel okulların, süre ve müfredat içeriği yönünden resmi okullarla aynı seviyeye sahip olması gerekli ancak yeterli değildir. Özel okullarda da, eğitim ve öğretim Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, laiklik ilkesine uygun olarak yapılabilecek, eğitim ve öğretim özgürlüğü hiçbir şekilde Anayasaya ve kanunlara aykırı olmayacaktır.

8- Eğitim, Öğretim, Araştırma Ve İnceleme Faaliyetlerinin Engellenemeyeceği

"Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez." Bu fıkra, 1961 Anayasasında olmayan bir hükümdür. 12 Eylül 1980 öncesi öğrenci olaylarının tekrarlanmaması amacıyla, okullarda siyasi ya da başka amaçlı boykotları yasaklamayı amaç edinilerek Anayasada yerini aldığını söylemek mümkündür.

Eğitim ve öğretim kurumlarında *sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme* yapılmasına izin verilmesi, başka hiçbir faaliyetin izin verilmemesi, anlamına gelmemelidir. Bu ifade, özgürlüğün tamamen kısıtlanmasına, idarenin sınırsız yetki sahibi olabilmesine izin verebilecek şekilde yorumlanmamalı, bu şekilde işlerlik kazanmamalıdır. Bu fıkra, öğrencilerin tek tip yetiştirilmesine imkan sağlayan, tartışamayan, itiraz edemeyen, örgütlenemeyen bir gençlik arzusunun oluşturduğu bir hüküm olarak Anayasada yer aldığı söylenebilir. Öğrencileri yıldırma, sindirmeyi ve tek

⁹⁸ YAŞAR (2000), s. 99.

düze hale getirmeyi amaçlayan bir madde olarak, değiştirilmeden, hale yürürlükte olması, eğitim hakkı ve özgürlüğünün savunulması bağlamında, dikkat çekicidir.

9- Eğitim Dili

Anayasanın 42 inci maddesi eğitim dili hususunu detaylı bir şekilde düzenlemektedir:

“Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır.”

Bu hüküm Türkçeyi eğitim ve öğretim kurumlarında zorunlu resmi dil haline getirmektedir⁹⁹. Milli Eğitim Temel Kanununun 10/2 uncu maddesi eğitim diline ilişkin hüküm içermektedir:

“Milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin, eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışılır ve bu maksatla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile işbirliği yapılarak Mili Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirler alınır.”

Bilindiği üzere birçok ulus devlette onlarca, bazılarında yüzlerce yerel ya da bölgesel dil konuşulmaktadır. Birden çok dil konuşulan bir ulus devletin vatandaşlarının hangi dil ya da dillerde birbiriyle iletişim kuracakları, çocukları hangi dilde eğitecekleri sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Her birey her bir yerel dili öğrenemeyeceğine göre ülke içindeki dillerden birini resmî (ulusal) dil yapıp iletişimi o dil ile sürdürmeleri kaçınılmazdır. Böylece resmî dil aynı

⁹⁹ EREN Abdurrahman, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme <http://www.sivas.gov.tr/insanhaklari/agustos07.doc>, 01.04.2007.

zamanda ulusal dil ve eğitim dili olur¹⁰⁰. Bu anlamda Anayasada geçen ana dili ifadesinin resmi dil olarak geçmesi daha uygun olurdu.

Eğitimde ana dil olarak Türkçeden başka bir dil kullanma yasağının zaman zaman ayırım gözetmeme ve eşit muamele ilkesine aykırı olduğu ileri sürülse de, devletler ebeveynlerin dil konusundaki tercihlerini göz önüne almak zorunda değildirler. Eğitim dilini seçme hakkının olup olmadığı hususu Belçika Eğitim Dili Davası ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınmıştır. Bireye tanınan öğrenim hakkı ve dini ve felsefi inançlara saygı ilkesi, eğitim dilini seçme hakkı vermemektedir¹⁰¹. Konuyla ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararı şu şekildedir¹⁰²:

“Belçika devleti başvuruçuların yaşadığı bölgede Fransızca eğitim veren okul açmamakta, özel okullara da devlet tarafından mali destek verilmemektedir. Ayrıca devlet bu tür okullardan mezun olanların diplomalarına denklik vermemektedir. Mahkeme olayı 1 inci protokolün 2 nci maddesini göz önünde bulundurarak incelemiştir. Maddenin birinci cümlesi negatif ifade tarzına sahip olmasına rağmen, devletin eğitim hakkını sağlamada olumlu bir yükümlülüğü bulunmadığı sonucu çıkarılamaz; bir hak var olduğunda devletin egemenlik alanı içinde bulunan herkes için bu hak güvence altına alınır. Sözleşmede eğitimin örgütlenme tarzı ve desteklenmesi, ayrıca eğitimin yürütüleceği dil ile ilgili bir hüküm yoktur. Ancak ulusal bir dilde veya dillerde eğitim verilmemesi halinde eğitim hakkının bir anlamı kalmaz. Eğitim hakkıyla ilgili birinci cümle ilk olarak belirli bir zamanda var olan bir eğitim kurumuna girebilme hakkını güvence altına alır; bu hakkın etkili olabilmesi, eğitimden yararlanan kişinin ülkede yürürlükte bulunan kurallara göre tamamladığı eğitimin resmen tanınmasını gerektirir. Birinci cümledeki eğitim hakkı, toplumun kaynakları ile bireyin ihtiyaçları

¹⁰⁰ ÇINAR İkrım, Ulusal Dil, Ana Dili Ve Eğitim Dili, http://www.egitirim.gen.tr/ikram_egitimdili.htm, 07.11.2008.

¹⁰¹ TERZİOĞLU (2007), s. 75.

¹⁰² Başvuru no 1474/62, 23/07/1968, Belçika'da Eğitim Dili Davası, Belçika, Bakınız Osman Doğru, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 53.

açısından, devletin zamana ve yere göre değişebilecek düzenlemeler yapmasını gerektirir. Bu düzenlemeler eğitim hakkının özünü zedelememeli ve diğer haklarla çelişmemelidir.

İkinci cümle devletlerin eğitim ve öğretim alanında ebeveynin dil tercihlerine değil, sadece dinsel ve felsefi inançlarına saygı gösterme yükümlülüğüne yöneliktir. Dinsel ve felsefi inançlar terimlerini dil tercihlerini de kapsayacak şekilde genişletmek, bu terimlerin olağan anlamlarını zorlamak ve Sözleşmede olmayan bir şeyi Sözleşmeye ithal etmek olur.”

Belçika'nın çeşitlilik arz eden dil yapısında, hangi bölgede hangi dille (veya dillerle) eğitim yapılacağına yönelik oldukça karışık bir mevzuatı vardır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Felemenkçenin eğitimde tek dil olarak belirlendiği bölgelerde, Fransızca eğitim görülememesinde herhangi bir aykırılık görmemiştir. Zira protokolün 2 nci maddesinin 1 inci cümlesi eğitim dili ile ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. Önemli olan, yürürlükteki mevzuata göre mevcut eğitim olanaklarından yararlanabilme hakkına sahip olmaktır. Mahkeme, Belçika'daki kanunların öngördüğü dil şartına uymayan okulların devlet tarafından kurulmasını ve kurulmuş olan özel okullara devlet desteğinin verilmesini engelleyen mevzuatı, Sözleşmeye aykırı bulmamıştır. Devletin resmi dil dışında başka bir dille eğitim yaptırma yükümlülüğü söz konusu değildir.

Belçika dil davası göz önünde bulundurulduğunda, resmi dil olarak Türkçeden başka bir dilde eğitim yapma yasağı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı bir durum oluşturmaz. Türkçeden başka dil yasağı, etnik azınlıkların anadillerinde, örneğin Kürtçe, Zazaca, Çerkezce eğitim yapma arzularının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bir ülkede birden fazla anadilde eğitim yapılmasının ülkenin bütünlüğünü zedeleyici etkisinin olacağı kabul edilmektedir. Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı Arasındaki Dostluk Andlaşmasında tanınmış diller dışında başka bir ana dil ile eğitim yaptırma yükümlülüğü yoktur.

Burada kısaca ele alınacak bir konu da, azınlıkların ana dilde eğitim hakkıdır¹⁰³. Azınlık mensuplarının ana dillerini öğrenme ve ana dillerinde eğitim alma hakları uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle bağlı olarak veya iç hukuk kapsamında düzenlenmesi söz konusu olabilmektedir¹⁰⁴. Belirli bir grubun bir uluslararası belge ile azınlık statüsünde kabul edilmiş olması durumunda, söz konusu azınlığın ana dilde eğitim hakkının kapsamını ilgili belge belirler. Bu belge ile yükümlülük altına giren devlet, ilgili azınlığa belgenin getirdiği asgari yükümlülüklerden daha az hak tanıyamaz¹⁰⁵. İç hukuk düzenlemeleri, ülkelerin kendi tecrübelerine bağlı olarak, anayasada yer alabileceği gibi, ayrı kanunlarda da yer alabilir.

Uluslararası hukukta genel kabul görmüş azınlık tanımına ulaşılamamış olmakla birlikte¹⁰⁶, belirli bir grubun ana dilde eğitim hakkına sahip olabilmesi için öncelikle bu grubun azınlık olarak tanınmış olması gerekmekte olup; devletler, herhangi bir uluslararası bağlayıcı yükümlülük olmamasına rağmen, ülkelerindeki farklı gruplara azınlık statüsü vermeyi kendi yetki alanlarında görmektedirler¹⁰⁷. Ana dilde eğitim hakkından yararlanacak olanlar da, ilgili devlet tarafından azınlık olarak tanınmış grupların üyeleri olacaktır. Bir başka ifadeyle, ana dilde eğitim hakkı ve kapsamı tamamen devletin kendi iç düzenlemesine bağlıdır. 1947 tarihli İtalya Anayasasının 6 ncı maddesine göre Devlet dilsel azınlıkları koruyacaktır. Resmi dil İtalyanca olmakla birlikte bazı bölgelerde azınlık dillerinin öğretimi için ilk ve ortaöğretim düzeylerinde ek ders konulmuştur¹⁰⁸.

¹⁰³ Detaylı bilgi için bakınız TERZİOĞLU Süleyman S., Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı, Alp Yayınevi, Ankara, 2007.

¹⁰⁴ TERZİOĞLU (2007), s. 126.

¹⁰⁵ TERZİOĞLU (2007), s. 120.

¹⁰⁶ ÇAVUŞOĞLU Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, Su Yayınları, İstanbul, 2001, s. 35vd.

¹⁰⁷ TERZİOĞLU (2007), s. 120.

¹⁰⁸ TERZİOĞLU (2007), s. 143.

İspanya'da da özerk bölgelerin dilleri, kendi bölgeleri için resmi dil olarak kabul edilmektedir¹⁰⁹.

Uluslararası hukuk belgeleri, azınlıkların ana dilde eğitimlerine ilişkin olarak iki farklı alternatif sunmaktadır¹¹⁰: ana dil öğretimi ve ana dilde eğitim. Ana dil öğretimi, bir azınlık dilinin okullarda zorunlu ya da seçmeli ders olarak okutulması veya özel dil kurslarında öğretilmesidir. Ana dilde eğitim ise, bir azınlık dilinin her seviyedeki eğitim kurumlarında eğitim ve öğretim dili olmasıdır. Ana dilde eğitim verilmesi durumunda, bütün derslerin azınlık dilinde verilmesi gibi bir şart yoktur.

Azınlıkların ana dillerinde eğitim veren özel okullar açılabilmesi hakkı, buna devletin müdahale etmeyeceği anlamında değildir. Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmenin 5 inci maddesine göre, okullardaki eğitim standardı, yetkili makamlarca saptanan ya da onaylanan genel standartlardan düşük olamaz¹¹¹. Ancak Lahey Tavsiyelerinde ulusal azınlık mensuplarına bu hakkı veren devletlerin, bu kurumların kuruluşu ve yönetimini belirleyen yasal ve idari düzenlemelerle gereksiz yükümlülükler getirerek bu hakkın kullanılmasını engellemeyeceği ifade edilmektedir (madde 9)¹¹². Devletin eğitim politikasına uygun olarak belirlediği standartları yerine getiren özel azınlık okullarının verdiği diplomaların tanınmaması ise ayrımcılık olarak kabul edilmektedir¹¹³.

Lozan Antlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı Arasındaki Dostluk Antlaşması ile kurulan azınlık sistemi, genel bir azınlık sistemi değildir; sadece belli gruplara yönelik olarak azınlık haklarının kabul edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, Bulgar kökenli Türk

¹⁰⁹ TERZİOĞLU (2007), s. 144.

¹¹⁰ TERZİOĞLU (2007), s. 131.

¹¹¹ Madde 5/1/2/ii. "Eğitim düzeyi, yetkili makamlarca saptanan ya da onaylanan genel düzeyden düşük olamaz."

¹¹² TERZİOĞLU (2007), s. 153.

¹¹³ TERZİOĞLU (2007), s. 153.

vatandaşları ile sadece Rum, Ermeni ve Musevi gayrimüslim Türk vatandaşlarıdır¹¹⁴. Aynı şekilde, Özel Öğretim Kurumları Kanununa göre azınlık okullarının Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar tarafından kurulmuş olan özel okullar olduğu hüküm altına alınmıştır. Özel Öğretim Kurumları Kanununun 2 nci maddesinin (e) bendi şu hükmü içermektedir:

“Azınlık okulları: Rum, Ermeni ve Musevî azınlıklar tarafından kurulmuş, Lozan Antlaşması ile güvence altına alınmış ve kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğrencilerin devam ettiği okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim özel okullarını,”

Bunun dışında herhangi bir etnik ya da dinsel gruba azınlık hakları çerçevesinde ana dilde eğitim hakkı tanınmamıştır. Devletimiz uluslararası anlaşmalara taraf olurken, Anayasada yer alan eğitimde ana dilin Türkçe olması konusunda hassas davranmakta ve bu konuda herhangi bir geri adım atmamakta; uluslararası sözleşmelere bu konuda çekince koymaktadır.

10- Eğitim Hakkı Ve Laiklik İlkesi

Bu çalışmada laiklik ilkesi tartışılmayacaktır; konu sadece eğitim hakkıyla ilişkisi bağlamında kısaca ele alınacaktır. Laik bir devlette, devlet din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarının akılcı ve bilimsel yönden değerlendirilmesine göre yürütülür¹¹⁵. Anayasa Mahkemesi, yükseköğretim kurumlarında giyilecek kıyafetle ilgili iki kararında da laik bir devlet düzeninde kanunların dinsel inanç ve gereklere göre mümkün olmadığını belirtmiştir¹¹⁶. Mahkeme kararlarında, laiklik ilkesi ile doğrudan ilintili hususlar şunlardır:

¹¹⁴ TERZİOĞLU (2007), s. 153.

¹¹⁵ ÖZBUDUN (2005), s. 80.

¹¹⁶ E 1989/1, K 1989/12, k.t. 7.3.1989, Resmi Gazete tarih/sayı:05.7.1989/20216; E 1990/36, K 1991/8, k.t. 9.4.1991, Resmi Gazete tarih/sayı:31.7.1991/20946.

- Laik devlette, kutsal din duyguları politikaya, dünya işlerine, hukuksal düzenlemelere kesinlikle karıştırılmaz.
- Dinsel kurallardan arındırılmış, akla ve bilime dayanan, dinsel inancı kişilerin vicdanlarına bırakan laik devlette, hukuk düzeninin dinsel gereklerle sağlanıp sürdürülmesi benimsenemez.
- Egemenliğin ulusta oluşuna dayanan hukuk düzeniyle tanrısal buyruklara dayalı ilahi istenç arasında ilişki kurulamaz.
- Yasalar dine dayanamaz ve bağlanamaz.
- Yasalar dinsel temele oturtulamaz...

Anayasa Mahkemesinin çeşitli kararlarına göre, laiklik, Cumhuriyetin niteliklerinden biri olmanın da ötesinde bir anlama sahiptir. Mahkemeye göre laiklik Atatürk inkılaplarının ve Türkiye Cumhuriyetinin temel taşıdır¹¹⁷. Mahkemeye göre *“Türk Devrimi temeline oturan ve bu yapıda lâiklik ilkesine özel bir önem ve üstünlük tanıyan Anayasa, özgürlüklere karşın lâiklik ilkesini özenle korumayı amaçlamış ve bu ilkenin özgürlüklere kısıtlanmasına olanak tanımamıştır”*¹¹⁸.

Bülent Tanör, Anayasa Mahkemesinin, Atatürk ve Türk Devrimi ilkelerini ve bunların özü demek olan laikliği, Anayasa üstü birer ölçü norm saydığı, özgürlükleri de bunlarla sınırlı kabul ettiği tespitinde bulunmuştur. Anayasa Mahkemesinin laiklik tanımı, *“ülkemize özgü ve tarihsel nedenleri bulunan, klasik ve bilimsel tanımlardan ayrılıkları bulunan anlayış ve uygulama modeli”* cümleciğinden de açıkça anlaşıldığı gibi son derece radikal ve militandır¹¹⁹.

¹¹⁷ ÖZBUDUN (2005), s. 81.

¹¹⁸ E 1989/1, K 1989/12, k.t. 7.3.1989, Resmi Gazete tarih/sayı:05.7.1989/20216.

¹¹⁹ TANÖR, (1994), s. 57.

Anayasanın 42. maddesinde birçok ayrıntıya yer vermek yerine, laik eğitim ilkesinden bahsedilmesi daha doğru olurdu¹²⁰. Aynı görüş İbrahim Kaboğlu tarafından da dile getirilmiştir; “Anayasada doğrudan laik eğitim ilkesine yer verilmesi daha doğru olurdu”¹²¹. İnanç ve ifade özgürlüğünün toplumlarda yerleşmesi ve gelişmesi, laiklik ilkesinin benimsenmesi ile doğrudan bağlantılıdır¹²². Laiklik ilkesi, toplumun bütün kesimleri tarafından farklı anlaşılakta veya anlaşılmak istenmektedir. Bu farklılık kamuoyunda, eğitim alanı da dahil birçok alanda, önemli tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’deki “türban” sorunu ve eğitim hakkı ile ilgili temel tartışmanın, toplumun aynı laiklik anlayışına sahip olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Laiklik ilkesi, hiç kuşkusuz Türk Anayasal düzeninin en temel kurallarından biri olduğu gibi, eğitim sistemimizin de temel ilkelerinden de biridir. Laiklik ilkesi Milli Eğitim Temel Kanununda hüküm altına alınmıştır:

“Türk milli eğitiminde laiklik esastır.”

Laiklik ilkesiyle ilgili Mümtaz Soysal’ın görüşü kanımca en uygun görüştür: “Türkiye gibi dine dayalı bir toplumdaki laik bir toplum yaratmaya çalışmak, çözümü olmayan bir problemi yapmaya kalkmaktır. Hiç bir aşamada biz bu problemi çözemeyiz, bu çelişkiyi kabullenerek bu problemle olumlu bir şekilde yaşamayı öğrenmemiz gerekir”¹²³.

D- Eğitim Hakkının Sınırlanması Ve Sınırlamanın Sınırları

Yukarıda, Anayasanın 42 nci maddesinde düzenlenmiş olan eğitim hakkının kapsamı incelenmiştir. Temel hakların sınırlanması ve sınırlamanın

¹²⁰ YAŞAR (2000), s. 126.

¹²¹ KABOĞLU, (2002), s. 492.

¹²² GÜRİZ Adnan, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998, s. 283.

¹²³ SOYSAL Mümtaz, Aktaran Nuri YAŞAR (2000), s. 126.

sınırları hususu bu tezin kapsamını çok genişleteceğinden, 1982 Anayasasına göre temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hususundaki tartışma ve değerlendirmelere girilmemiştir.¹²⁴ 1982 Anayasasının 13 üncü maddesi:

“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz”

Bu madde sınırlamaların nasıl yapılabileceğini gösterir bir madde konumundadır. 2001 değişiklikleri sonrasında gelinen bu yeni yaklaşım; özgürlüğün asıl, sınırlamanın istisna olması gerektiği anlayışına ve genel sınırlama sebeplerine yer vermeyen, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin sistemine de uygundur¹²⁵. Bu maddeye göre, temel hak ve özgürlükler ancak Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplerle ve kanunla sınırlandırılabilir. Ancak bu sınırlamanın da sınırları vardır. Bunlar (a) Anayasanın sözüne ve ruhuna aykırı olmayacak, (b) demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olacak, (c) lâik Cumhuriyetin gereklerine uygun olacak ve (d) ölçülülük ilkesine aykırı olmayacak.

Özetle, 1982 Anayasasının 13 üncü maddesine göre, eğitim hakkının sınırlandırılması için, 42 nci maddede yer alan özel sınırlama nedenlerine ilave olarak, genel bir sınırlama nedeninin olmayacağını kabul etmek gerekecektir. Ancak, Anayasanın 42 nci maddesinde yer alan aşağıdaki hükümler, kanımca, genel sınırlama sebebi olabilecek niteliktedir:

• *“Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz*

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız VURALDOĞAN Kemal, 2001 Anayasa Değişikliklerinin Işığında 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2007, s. 57 - 86.

¹²⁵ SİLAHPAŞAOĞLU Yaşar, Türkiye’de Basın Özgürlüğü, Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 82.

- *Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez”*

E- Eğitim Özgürlüğü

Eğitim hakkı, evrensel bir hak olarak kabul edilmekte olup; uluslararası sözleşmelerde hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın herkese tanınmıştır. Eğitim hakkının var olması, devletin bunu gerçekleştirmek üzere yükümlülüğünün bulunmasını gerektirmektedir. Eğitim hakkının varlığı, Devletin bu hakkın layığı veçhile gerçekleşmesini sağlamak amacıyla gerekli faaliyetlerde bulunmak, örneğin okul, öğretmen, araç gereç ve program sağlamak, yükümlülüğünü kaçınılmaz kılmaktadır¹²⁶. Eğitim özgürlüğü, eğitim hakkının sağlanmasından sonra ortaya çıkan ve özel eğitim kurumlarının olmasına, öğrenci özgürlüğüne ve akademik özgürlüğe ilişkindir.

Eğitim özgürlüğü, öncelikle ebeveynlerin kendi dini, ahlaki, felsefi inançlarına uygun olarak çocuklarına verilecek eğitimi seçme hakkı ile ilgili hükümlerden doğmaktadır¹²⁷. Bir başka ifadeyle, devletlerin, ebeveynlerin çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı gösterme yükümlülüğü eğitim özgürlüğünün bir boyutudur¹²⁸. Bu düşünceye koşut olarak, devlet okullarında dinler genel tarihi ve etik gibi dersler önyargısız ve tarafsız şekilde verilmelidir. Ayrıca söz konusu derslerin, devlet okullarında, düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğüne saygı gösterilerek verilmesi gerekmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesine göre, belirli bir din veya inanca yönelik verilen devlet eğitiminin, ayrımcılık gözetmeyen muafiyet imkanlarına yer vermemesi veya

¹²⁶ YAŞAR (2000), s. 71.

¹²⁷ TERZİOĞLU (2007), s. 68.

¹²⁸ UYAR (2006), s. 225.

ebeveynlerin ve velilerin taleplerini karşılayacak alternatiflerin sunulmaması, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 13 üncü maddesinin 3 üncü fıkrasına aykırılık oluşturmaktadır¹²⁹. Türkiye, söz konusu maddeye çekince koymuştur.

Bu anlamda eğitim özgürlüğünden bahsedebilmek için eğitim alanında devlet tekeli olmaması gerekli olup; devlet birçok eğitim ve öğretim kurumunun varlığını kabul etmek durumundadır. Bazı ülkelerde, aileler çocuklarını kendi eğilimlerine göre yetiştirmesine hizmet edebilecek olan, evde öğrenim, okul seçimi ve çocuklarına verilecek eğitim konularında geniş bir tercih hakkına sahiptir¹³⁰. Ancak özel eğitim kurumları kurma hakkı mutlak olmayıp, devlet denetimine tabidir; denetiminin kapsamı ve içeriği devletten devlete değişebilmektedir.

Batı'da özel okulların belirli bir felsefi ya da dini söylemin taşıyıcısı olmaları mümkündür ve devletin özel okullara bu açıdan müdahalesi söz konusu değildir¹³¹. Bir başka ifadeyle, Batı'da, eğitim kurumları laik eğitim kurumları ile kiliseler tarafından kurulan dinsel ağırlıklı eğitim kurumları olarak hizmet verebilmektedir. Aile, eğitim kurumları arasında, kendi ahlaki ve dini inançlarını göz önünde bulundurarak, seçme yapabilmekte ve dilerse çocuğunu devlet okuluna değil de dinsel ağırlıklı eğitim veren okula gönderebilmektedir.

Devletlerin, ebeveynlerin çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim verme serbestliklerine saygı gösterme yükümlülüğü iki olayda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne taşınmış olup; Mahkemenin kararlarına burada kısaca yer verilecektir. Kıbrıs - Türkiye kararında, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde yaşayan Kıbrıslı Rumların, ortaokul çağındaki çocuklarını kendi dini ve felsefi görüşleri doğrultusunda ortaokula gönderemedikleri, Kuzey Kıbrıs'ta yaşamakta olan

¹²⁹ UYAR (2006), s. 225.

¹³⁰ YAŞAR (2000), s. 283.

¹³¹ YAŞAR (2000), s. 48.

Kıbrıslı Rumların çocuklarını kendi kültürel ve etnik kimliklerine uygun şekilde Yunancayla eğitemedikleri iddiası ile Ek 1 numaralı protokolün 2 inci maddesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Mahkeme, daha önceleri Kıbrıslı Rum çocukları için müsait durumda olan ortaokul eğitim faaliyetlerinin Kıbrıs Türk otoriteleri tarafından kaldırıldığı, Kuzey Kıbrıs'ta yaşamakta olan Kıbrıslı Rumların çocukları için elverişli ortaokul faaliyetlerinin olmadığı ve bundan dolayı da Protokolün 2 inci maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹³².

İkinci olarak Olsson – İsveç kararından bahsedilecektir¹³³. Çocuklarına bakamayan kişilerin kendileri ateist olmalarına rağmen, çocukların yetiştirilmesini üstlenen ailenin dindar olmaları sebebiyle, çocuklarının dindar olarak yetiştirilmesinin, kendi dini ve felsefi inançlarına aykırı olduğuna ilişkin iddia Mahkeme tarafından incelenmiştir. Mahkeme davacıların ateist olduklarını iddia etmelerine rağmen, İsveç kilisesine bağlı bulduklarını tespit etmiş ve çocuklara dinsel açıdan inançsız yetiştirilmeleri için davacıların özel olarak ilgilendiklerini gösteren ciddi bir belirti bulunmadığını göz önünde bulundurarak, çocuklarının dindar olarak yetiştirilmelerinde herhangi bir ihlal bulmamıştır¹³⁴.

1982 Anayasası özel okulların açılmasına izin vermiştir. Bu özgürlüğün anayasal sınırı “*Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir*” hükmü ile belirlenmiştir. Özel okullar Tevhid-i Tedrisat Kanunu kapsamında eğitim verebilmektedirler. Anayasanın 42 nci maddesine göre, her şeyden önce eğitim ve öğretim Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Eğitim hürriyeti Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. Yani eğitim özgürlüğünün sınırı anayasal olarak bu hükümler ile

¹³² Başvuru no 25781/94, 10/052001, Kıbrıs – Türkiye Kararı, ayrıca bakınız TERZİOĞLU (2007), s. 76.

¹³³ Başvuru no 1046/83, 24/03/1988, Olsson – İsveç, Bakınız Osman Doğru, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, Cilt 1, 2004, s. 464.

¹³⁴ ÖZMEN (2005), s. 294.

belirlenmiştir. Türkiye’de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte eğitim birliği ilkesi benimsenmiştir ve laik olmayan eğitim kurumu açılmasına müsaade edilmemiştir.

Öğrenci özgürlüğü, öğrencilerin kurum içinde özgür bireyler olabilmelerini ve eğitim hakkından en iyi bir biçimde yararlanmalarını gerektirmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin değişik görüşleri paylaşan dernekler kurması, Anayasada ve kanunlarda belirtilen sınırlamalara aykırı olmadığı sürece doğal karşılanmalıdır. 1982 Anayasasının 33 üncü maddesi konuyla ilgili şu hükümleri içermektedir:

“Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir.

...

Dernek kurma hürriyeti ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâk ile başkalarının hürriyetlerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir.”

Diğer taraftan 5253 sayılı Dernekler Kanununun 3 üncü maddesine göre *“fiil ehliyetine sahip gerçek veya tüzel kişiler, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip olmasına”* rağmen, Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliğinin¹³⁵ 10 uncu maddesi Yükseköğretim kurumundan çıkarma cezasını gerektiren fiil ve hallere yönelik olup şu hükmü içermektedir:

“i) Yükseköğretim Kurumu binalarında veya eklentilerinde izin almadan açık veya saklı dernek v.b. kuruluşlar teşkil etmek,”

Özetle, izin almak gerekmeden dernek kurma hürriyeti 1982 Anayasasına göre verilmiş olmasına rağmen, bu özgürlüğün izin almadan kullanılması, Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliğinin 10 maddesine göre Yükseköğretim kurumundan çıkarma cezasını gerektirmektedir.

¹³⁵ http://www.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/disiplin_yonetmeligi.htm, 12.05.2008.

Akademik özgürlük, biri hizmetin örgütlenmesine diğeri ise öğretim üyelerine ilişkindir¹³⁶. Akademik özgürlük, yüksek öğretim kurumlarının özerk olmasını gerektirir. Bir başka ifadeyle, üniversiteler, kamu tüzel kişiliğine sahip olmalı ve kendileri tarafından seçilen organlarla yönetilmelidir¹³⁷. Yüksek Öğretim Kurumlarının Özerkliği Ve Akademik Özgürlük Üzerine Lima Bildirgesinde, akademik özgürlük, *“akademik bir çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma veya yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve iletmelerindeki özgürlükleri anlamına gelir”* şeklinde tanımlanmıştır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, eğitim hakkından faydalanmanın ancak eğitim personelinin ve öğrencilerin akademik özgürlüğünün gerçekleşmesi halinde mümkün olabileceğini belirtmiştir. Komiteye göre, akademik toplumun üyeleri, gerek bireysel gerekse kolektif olarak, araştırma yapma, eğitim verme, tartışma, bilgi ve düşünce geliştirme, bilgilerini aktarma konusunda, belgelemede, yaratıcılıkta ve bir eser ortaya koymada özgür olmalıdır¹³⁸. Ancak özerklik, devlet okullarında hesap verilebilir nitelikte olacaktır. Burada dikkat edilecek husus kurumsal özerklik ile hesap verilebilirlik arasındaki dengedir. Konuya ilişkin çözümler devletten devlete değişiklik göstermektedir; ancak kamusal düzenlemelere ilişkin ortak nokta, bu düzenlemelerin adil, hakkaniyete uygun, saydam ve katılımcı olmasıdır¹³⁹.

Üniversite öğretim üyeleri, bilimsel değerlendirme ile görevlendirilmeli, meslekte ilerleme bilimsel yeteneğe bağlanmalı, öğretim üyelerinin görev güvencesi olmalı ve bilimsel yayınlar üzerine soruşturma yapılamamalıdır¹⁴⁰.

¹³⁶ KABOĞLU (2002), s. 256.

¹³⁷ KABOĞLU (2002), s. 493.

¹³⁸ UYAR (2006), s. 228.

¹³⁹ UYAR (2006), s. 228, 229.

¹⁴⁰ KABOĞLU (2002), s. 493.

Akademik özgürlük, kişilerin çalıştıkları kurum ya da sistem hakkında düşüncelerini özgürce açıklayabilmelerini, herhangi bir ayırım ya da devlet ya da diğer aktörlerin baskısı olmaksızın işlevlerini yerine getirebilmelerini, aynı durumdaki diğer kişilere uygulanabilecek uluslararası olarak tanınmış tüm insan haklarına sahip olmalarını gerektirir¹⁴¹. Akademik özgürlük hakkı, diğerlerinin akademik özgürlüğüne uyma yükümlülüğünü, farklı görüşlerin tartışılabileceği ortamların yaratılmasını ve ayrımcılığın yasaklandığı konularda ayrımcılık gözetmemeyi içerir¹⁴².

1982 Anayasası, bilim özgürlüğün sınırını devletin varlığı ve bağımsızlığı, milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği olarak belirtmek kaydıyla, üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcılarının serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabileceği hüküm altına alarak, öğretim üyeleri açısından akademik özgürlük, anayasal güvence altına alınmıştır: *“Üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak, bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez”*.

F- Eğitim Hakkının Diğer Haklarla İlişkisi

İnsan hakları denildiğinde, eğitim hakkı, ilk akla gelen haklardandır. Eğitim, hem başlı başına ayrı bir insan hakkı, hem de diğer insan haklarının gerçekleşmesinin olmazsa olmaz bir unsurudur. Maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi, öbür söyleyişle kişiliğin özgürleştirilmesi ile doğrudan ilgili olan eğitim hakkı, birçok insan hakkıyla ve özgürlüğü ile doğrudan ilgilidir: yaşam hakkı, zorla çalıştırma yasağı, özel hayatın gizliliği ve korunması, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, bilim ve

¹⁴¹ TERZIOĞLU (2007), s. 69.

¹⁴² UYAR (2006), s. 228.

sanat hürriyeti, basın hürriyeti, dernek kurma hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, mülkiyet hakkı, hak arama hürriyeti... ile söz konusu temel hak ve hürriyetlerin korunması. Eğitim, insan haklarının ve temel özgürlüklerin öğrenilmesinde, bunların benimsemesinde ve uygulamaya aktarılmasında en önemli unsurdur.

İnsan hakları ile ilgili uluslararası belgeler, anayasalar ve yasalar hukuki güvence sağlamaya yöneliktir. İnsan haklarının tanınmasını ve korunmasını sağlayan organizasyon devlet kurumudur. Hem insan haklarına yönelik hukuki düzenlemelerin yapılması, hem de insan haklarının korunmasına yönelik önlemlerin alınması hususlarının sadece devlete bırakılamayacağı da bir gerçektir. Hukuki düzenlemeler gerekli fakat yeterli değildir, aynı zamanda bu alanda bireylerin ve dolayısıyla toplumun bilgilendirilmesi çok önemlidir. Bir başka ifadeyle, insan haklarına saygılı olmak en başta devletin görevi olmakla birlikte bunun yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Temel hakların devlet tarafından tanınmış olması yetmemekte, bunların korunması ve uygulamaya aktarılması ve bu konuda bireylerin bilinçlendirilmesi şarttır. Bugün insan haklarına yönelik hukuki anlamda sahip olunan hak ve güvenceler konusunda tüm bireylerin bilinçlendirilmesi ve bu kuralların uygulanması konusunda sosyal bilincin arttırılması çok önemlidir¹⁴³. İnsan hak ve özgürlüklerinin kullanıcısı olabilmek için her şeyden önce yeteri kadar bilgili olmak gerekir. İnsan hakları konusunda kişilerin temel hak ve özgürlüklerini anlamış, kavramış ve benimsemiş olmaları, insan hakları konusunda bilinçli olabilmeleri ancak eğitim ile sağlanabilir. İnsan hakları bilincinin kazandırılması eğitim yoluyla sağlanabileceğine göre, öncelikle eğitim hakkının ve özgürlüğünün korunması, tanınması ve pratikte bir geçerliliğinin olması gerekir¹⁴⁴.

¹⁴³ GÜRSEL Meltem Kutlu, Kamu Görevine Girişte Kadın Erkek Eşitliği İlkesi Konusunda Bir Değerlendirme, DEU hukuk fakültesi dergisi, cilt 4 sayı 2 izmir 2002 s. 51, Aktaran Serkan ÇINARLI, Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Bağlamında Vakıf Üniversiteleri, YL Tezi, 2003.

¹⁴⁴ AKDAĞ Bülent, Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Üzerine, <http://www.geocities.com/egitimcilersitesi/sk-egt-hak-ozg.htm>, 10.11.2007.

Eğitim, insan haklarının ve temel özgürlüklerin öğrenilmesine, bunların benimsemesine ve uygulamaya aktarılmasına yardımcı olmaktadır. İnsanların temel haklarının kullanılabilmesi ve hak ihlallerine karşı mücadele edilebilmesi; insanların, hangi haklara sahip olduklarını ve bunları nasıl kullanabileceklerini bilmelerine ve anlamalarına bađlıdır¹⁴⁵. Bu anlamda, iyi eğitilmiş bir zihin aynı zamanda insan için de çok önemli bir ödüdür. İnsan hakları ile ilgili uluslararası belgelerin ve anayasaların temel ilkeleri olan hürriyet, eşitlik ve demokrasi, bireyin ve toplumun gelişmesi sağlanmadıkça gerçekleştirilemez; çünkü insan hakları ve demokrasi, ancak halkın belli bir eğitim düzeyine ulaştırılmasıyla korunup gerçekleştirilebilir¹⁴⁶. Bu derece toplumla iç içe ve etkileyici bir faaliyetin, yaradılıştan insana özgü bir faaliyet türünün, insan temel hak ve özgürlüklerinden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir¹⁴⁷.

Yaşam hakkının başlangıcı, anne babanın bilgili olmasıyla, yani eğitimi olmasıyla ilgilidir. Eğitim, ailenin ve çocuğun, doğumu, bakımı ve korumasına doğrudan etki etmektedir¹⁴⁸. UNICEF'in 1999 Raporunda da belirtildiği gibi, anne ve çocuk ölümlerinin önde gelen etkenlerinden biri, annenin eğitim düzeyinin düşüklüğü ya da hiç okuma yazma bilmemesidir. Kız çocuklarının okullaşma oranındaki 10 puanlık bir artış sonunda bebek ölüm hızı binde 4,1 azalmaktadır. Çocuğun en temel hakkı olan yaşama hakkı ile eğitim hakkı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Yaşam hakkının yanı sıra, çocuğun bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlâk gelişimi için eğitime gereksinimi vardır.

¹⁴⁵ http://www.egitimsen.org.tr/down/151106_surarapor.doc, 01.04.2008.

¹⁴⁶ AKYÜZ Emine, Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/akyuz.htm>, 08.04.2008.

¹⁴⁷ BALCI Muharrem, Ulusal ve Uluslar arası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Öğretim Hakkı, http://www.muhammedbalci.com/makaleler/egitim_ogretim_hakki.doc 1.2.2008.

¹⁴⁸ ALTUNYA (1997), s. 48.

Eğitim hem başlı başına ayrı bir insan hakkı, hem de diğer insan haklarının gerçekleşmesinin en önemli bir parçasıdır. Güçlendirici bir hak olarak eğitim, ekonomik ve sosyal açıdan toplum dışında kalan yetişkin ve çocukların yoksulluktan kurtulup, topluma tam anlamıyla katkıda bulunma yollarını edinmelerini sağlayan araçtır. Eğitim, kadınların güçlendirilmesinde, çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılmasının ve ocuk işgücünün sömürülmesinin ve cinsel sömürünün engellenmesinde, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinde, çevrenin korunmasında ve nüfus artışının kontrolünde çok önemli rol oynamaktadır¹⁴⁹.

Yine doğru düşünme ve düşünceyi doğru bir şekilde açıklama becerisi, ancak yeterli eğitimle sağlanabilir. Hak arama ve kazanılan hakkını koruma bilincinin oluşmasında eğitimin önemi tartışmasızdır. İnsanların temel haklarının kullanılabilmesi ve hak ihlallerine karşı mücadele edilebilmesi; insanların, hangi haklara sahip olduklarını ve bunları nasıl kullanabileceklerini bilmelerine ve anlamalarına bağlıdır.

Demokrasi kavramı içinde eğitime özel vurgu yapılması normal ve gereklidir¹⁵⁰. Özgürlükçü demokratik düzeni benimsemiş ülkelerde eğitim, kişilerde yaratıcı ve eleştirel düşünce yeteneğini geliştirir, onlara geniş bir dünya görüşü ve hoşgörü kazandırır. Güçlü ve istikrarlı, hr ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için vatandaşların sahip olmaları gereken demokrasi kültürünün yerleştirilebilmesi için, okullarda verilen eğitimin yararlı olacağı aıktır¹⁵¹. Bir başka deyişle insan hakları ve demokrasiyi kavramış ve bunları yaşatacak fertlerin yetişmesi için eğitim, özellikle de zorunlu eğitim, büyük önem tařımaktadır¹⁵². Eğitim, seçim

¹⁴⁹ UYAR (2006), s. 215.

¹⁵⁰ YAMAN Hamza, Eğitim Hakkı, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_22.htm 28.09.2007.

¹⁵¹ YAŞAR (2000), s. 124.

¹⁵² ATALAY, B. Eğitim ve ğrenim Görme Hakkı, Yeni Trkiye22, 1093-1096, Ankara, 1998, Aktaran Davut OKÇU, Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi, :<http://209.85.135.104/>

sonuçlarını doğrudan etkilediği için demokratik ülkelerde büyük kitleleri ilgilendiren öneme sahiptir¹⁵³.

II- Din Eğitimi

Anayasamızın “Din ve vicdan hürriyeti” kenar başlıklı 24. Maddesi şu hükmü içermektedir:

“Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.”

Bu hükümden, din ve ahlak eğitiminin birleştirildiği, devletin denetimi ve gözetimi altında olacağı ve ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu okutulan dersler arasında yer alacağı anlaşılmaktadır. 1961 Anayasasında “Din eğitimi ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır” hükmü yer almaktaydı. 1982 Anayasasında bu konudaki seçme hakkını ortadan kaldırıldığı görünmektedir. Daha açık bir ifadeyle 1982 Anayasası din eğitimini bir hak olarak düzenlememiş, böyle bir hakkı tanımamıştır¹⁵⁴. Bu husus gerekçede şu şekilde kaleme alınmıştır¹⁵⁵:

“Üçüncü fıkra hükmüne göre, istismar ve suiistimali önlemek amacıyla, din ve ahlak eğitimi ve öğretimi devlet denetimi ve gözetimi altına alınmıştır. Keza bu eğitim, ilk ve orta öğretimde zorunludur.”

search?q=cache :ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/ makaleler/cilt _IV/d_ okcu.doc +%22skolastik+ felsefenin+ yerini %22&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr, 01/04/2007.

¹⁵³ YAŞAR (2000), s. 66.

¹⁵⁴ ERDOĞAN (2003), s. 156.

¹⁵⁵ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Cilt 7, M. G. Konseyi: 1/397, Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonun kabul ettiği metin, S. Sayısı: 450, s. 13.

Din eğitiminin zorunlu olması en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Tartışmanın önemli boyutu devletin din eğitimi vermesinin laiklik ilkesine aykırı olup olmayacağı yönündedir. Ergun Özbudun, ne şekilde olursa olsun, zorunlu din eğitimini laik devlet ilkesine aykırı görmektedir¹⁵⁶. İbrahim Kaboğlu'na göre din derslerinin ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu olması, ne laiklik ne de yansız eğitim ve öğretimle bağdaşmaktadır¹⁵⁷. Karşıt görüşe göre bu eğitim laikliğe aykırı değildir; hatta laiklik ilkesinin bir gereğidir. 1982 Anayasasının hazırlandığı dönemde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanının, Milli Güvenlik Konseyine verdiği raporda, zorunlu din dersleri Tevhid-i Tedrisat Kanununun bir gereği olduğu iddia edilmiştir¹⁵⁸. Dekan Hüseyin Atay raporunda aşağıdaki düşüncelerini dile getirmiştir:

“Tevhid-i Tedrisat Kanunu memlekette herkesin kendi arzusuna göre dini bir eğitim yapması halinde ortaya çıkacak çok farklı fikir ve his gruplarını önlemek, millete fikir ve his birliğini gerçekleştirmek istiyordu. Çözüm olarak... din dersleri, diğer dersler gibi herkese eşit derecede verilmelidir. Çünkü İslam dini, bin küsur yıldır, Türk milletinin kültürünü, tarihini ve medeniyetini oluşturmuş, onları kaynaştırmış ve perçinlemiştir. ... Din eğitimi ve öğretiminin, kişinin kendi isteğine veya velisinin isteğine bağlı olması ilkesi Atatürk'ün kabul ettiği Anayasada mevcut değildir. Tevhid-i Tedrisata göre ferdin isteği söz konusu olmadan, bu öğretim Milli Eğitim Bakanlığına verilmiştir. ... Bu durumda din dersinin isteğe bağlı olmaktan çıkarılması gerekir”

Din ve ahlak eğitim ve öğretiminin devletin denetim ve gözetimi altında yapılması, dini öğretme hürriyetinin, kötüye kullanılmasını önlemek bakımından zorunlu bulunmuştur¹⁵⁹. Konuyla ilgili Zafer Gören görüşünü şu

¹⁵⁶ ÖZBUDUN (2005), s. 78.

¹⁵⁷ KABOĞLU (2002), s. 491.

¹⁵⁸ ALTUNYA (1990), s.87.

¹⁵⁹ ÖZBUDUN (2005), s. 77.

şekilde dile getirmiştir¹⁶⁰: “1982 Anayasası, ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu olarak ‘din kültürü ve ahlak dersi’ okutulmasını öngörerek büyük bir olasılıkla dinle ilgili eğitimin gözetimsiz ve denetimsiz yobazlık kuruluşlarına kaymasını önlemek istemiştir.” Din dersinin zorunlu olmasının en önemli gerekçesi bu konunun yetersiz ellere bırakılmamasıydı. Bu görüşe paralel olarak din eğitimi, devletin belirleyeceği düzeyde ve zorunlu olarak, herkese verilmesi hükmü Anayasada yer aldı. Bir başka ifadeyle, din eğitiminin zorunlu tutulması, aynı zamanda, toplumda tek bir din kültürü ve aynı seviyede din bilgisi (ne az, ne de fazla) verilmesi amacına uygundu. Dinsizliğin anarşizmi, fazla din eğitiminin de şeriatı gündeme getirme riskine karşı, en uygun yöntem, herkese, devletin belirleyeceği seviyede, din eğitimi vermektir.

Madde metninde “din eğitimi” değil “din kültürü” deyiminin yer almış olması, söz konusu derslerin bir dini benimsetme ve onun propagandasını yapma amacına yönelik olmadığını, amacın belli başlı tüm dinler hakkında yansız ve tanıtıcı bilgiler vermek olduğunu göstermektedir¹⁶¹. Ancak uygulamada din kültürü dersinin din eğitime dönüşmesi mümkün olabilmektedir. Din kültürü ve ahlak öğretimi adı altında fiilen din eğitimi yapıldığı ve ayrıca bunun sadece belli bir din ve mezhebin eğitimi şeklinde uygulandığı yönündeki eleştiriler mevcuttur¹⁶².

Mecburi din eğitimi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürülmüştür. Başvuranlar din kültürü ve ahlâk bilgisi konularında zorunlu derslerin okutulma şeklinin, 1 Nolu Protokol’ün 2. maddesinin ikinci cümlesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi uyarınca güvence altına alınan haklarını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Mahkeme konuyla ilgili şu tespitte bulunmuştur¹⁶³:

¹⁶⁰ GÖREN Zafer, Anayasa Hukuku, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 111.

¹⁶¹ GÖREN (2006), s. 440.

¹⁶² ERDOĞAN, (2003), s. 157.

¹⁶³ Başvuru no 1448/04, 09/10/2007, Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye, www.inhak-bb.adalet.gov.tr /aihm/karar/hasanveeylemzengin.doc 20/04/2008.

“Avrupa’da, dini eğitim laik eğitime sıkı sıkıya bağlıdır. İncelenen 46 Avrupa Konseyi üye Devlet’inden 43’ü devlet okullarında din eğitimi dersleri vermektedir. Yalnızca, Arnavutluk, Fransa (Alsace ve Moselle bölgeleri hariç) ve Makedonya istisnadır. Slovenya’da, Devlet’in sağladığı eğitimde son yıllarında din dersi yer almamaktadır.

46 üye Devletten 25’inde (Türkiye dahil), dini eğitimi zorunlu derstir. Ancak, bu zorunluluğun kapsamı devlete göre değişiklik göstermektedir. Beş ülkede (Finlandiya, Yunanistan, Norveç, İsveç ve Türkiye) din eğitimi derslerine katılmak zorunluluğu mutlaklıdır. Derslerde öğretilen dine bağlı bütün öğrencilerin kısmen ya da tamamen öğretilenleri takip etmeleri zorunludur. Ancak, on Devlet, bazı koşullarda muafiyete izin vermektedir. Bu durum, Avusturya, Kıbrıs, Danimarka, İrlanda, İzlanda, Lihtenştayn, Malta, Monako, San Marino ve İngiltere için geçerlidir. Bu ülkelerin çoğunda, din eğitimi mezheplere ayrılmıştır.

Diğer on ülke, öğrencilere zorunlu din dersi yerine başka bir ders seçme fırsatı vermektedir. Bu durum, Almanya, Belçika, Bosna Hersek, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Sırbistan, Slovakya ve İsviçre için geçerlidir. Bu ülkelerde, ilgili bakanlıklar tarafından hazırlanan müfredatta mezhepsel eğitim yer almaktadır; eğer öğrenciler din dersi yerine başka bir ders seçmemişlerse bu derslere katılmak zorundadırlar.

Diğer yandan, 21 üye Devlet, öğrencileri din eğitimi derslerine katılmaları için zorunlu tutmamaktadır. Din eğitimi okullarda genellikle mevcuttur, fakat öğrenciler ancak bu yönde bir istekte buldukları takdirde bu derslere katılırlar. Üye Devletler içinde en geniş grup (Andora, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Hırvatistan, İspanya, Estonya, Gürcistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Moldova, Polonya, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, Romanya, Rusya ve Ukrayna) için geçerli olan durum budur. Son olarak, üçüncü grup Devletlerde, öğrencilerin din derslerine veya bunun yerine başka bir derse katılmaları zorunludur; ancak, her zaman din dışındaki bir derse katılma seçenekleri bulunmaktadır.

Avrupa'daki din eğitimine genel olarak bakıldığında görülüyor ki, öğretim yöntemlerinin çeşitliliğine rağmen, üye Devletlerin neredeyse tamamı öğrencilere din eğitimi alma dışında en az bir seçenek sunmaktadırlar (muafiyete tabi tutmak veya o dersin yerine geçebilecek bir başka derse katılmalarını sağlamak veya öğrencilere din derslerine kaydolma veya olmama seçeneğini tanımak).

Yukarıda belirtilenler ışığında, Mahkeme, "din kültürü ve ahlâk bilgisi" konusunda verilen eğitimin nesnellik ve çoğulculuk ölçütlerini karşıladığının ve özellikle başvuruların özel durumunda, Eylem Zengin'in Alevi inancına mensup babasının, ders programında eksik olduğu açıkça görülen dini ve felsefi kanaatlerine saygı gösterdiğinin söylenemeyeceği kanaatindedir."

Mahkeme öncelikle karşılaştırmalı hukuk açısından olayı ele almış, genel ilkeleri ortaya koyduktan sonra müfredat ve ders programının içeriğinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 Nolu Protokolünün 2 inci maddesinin ikinci cümlesini ihlal edip etmediğini değerlendirmiştir. Değerlendirme sonucunda, Mahkeme, 1 Nolu Protokol'ün 2. Maddesi'nin ikinci cümlesi çerçevesinde başvuranın haklarının ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

III- "Türban" sorunu ve 5735 Sayılı Kanunla Yapılan Anayasa Değişikliği

Üniversite öğrencilerinin yüksek öğretim kurumlarında "türban" takıp takamayacağı konusu, öğretide tartışmalara, siyasal ve idari düzlemde belirsizlik ve farklı yaklaşımlara, uygulamada ise gerilim ve kargaşalara yol açmaktadır¹⁶⁴. Diğer taraftan "türban" sorunu sadece Türkiye'de tartışılmamakta, Avrupa'da da "türban" sorunu mahkeme önüne taşınmaktadır. Aşağıda öncelikle, Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda'da "türban" sorununa yönelik mahkeme kararları verilecek; daha sonra konuyla ilgili Danıştay, Anayasa Mahkemesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

¹⁶⁴ KABOĞLU (2005), s. 288-291.

kararları ele alınacak ve kararlar hakkındaki görüş ve eleştirilere kısaca değinilecektir.

“Türban” tartışması Fransa’da ilk kez 1989–1990 öğretim yılında, bir lise müdürünün, “türban”lı öğrenciyi derse almamasıyla başlamıştır¹⁶⁵. Tartışma kamuoyunda gündeme geldikten sonra, Eğitim Bakanlığı tarafından konu Fransa Danıştay’ına götürülerek, devlet okullarında dini sembol olarak “türban”ın kullanılmasının, Anayasadaki laiklik ilkesi ile çelişip çelişmeyeceği sorulmuştur. Uzunca bir süre konuyla ilgili değişik karar ve uygulamalar görünmüş olmakla birlikte, 15 Mart 2004 yılında, ilgili Kanunda (code de l’education) değişiklik yapılarak, devlet okullarında dini sembol niteliğinde giysi veya sembolün giyilmesi yasaklanmıştır¹⁶⁶. Bu kural tüm dini semboller için getirilmiştir (örneğin İslam dinine yönelik “türban”, Hıristiyanlar için haç takmak) ve tüm devlet okullarında uygulanmaktadır¹⁶⁷.

Fransa, laikliği benimseyen bir ülke olarak, kamusal alanda, çalışanların dini inançlarını gösteren sembol veya giysi giymelerini yasaklamıştır. Mlle Marteaux, çalıştığı kolejde öğretmen olarak görev yaparken “türban”ı çıkarmayı kabul etmemesi üzerine açılan dava ile ilgili olarak, Fransa Danıştay’ı, kamu görevinde tarafsızlık ilkesinin mutlak olduğunu ve dini sembolün kamu görevini yerine getirirken tarafsızlık ilkesine aykırı olduğuna karar vermiştir¹⁶⁸. Fransa Danıştay’ının 2000 yılında vermiş olduğu karar çerçevesinde, devlet okullarında öğretmenlerin “türban” giyme

¹⁶⁵ BREMS Eva, Diversity In The Classroom: The Headscarf Controversy In The European Schools, <http://www.blackwell-synergy.com/action/showPdf?submitPDF= Full+Text+PDF +%28515+ KB%29&doi =10.1111%2Fj.1468-0130.2006.00347.x&cookieSet =1>, 09.05.2008, s. 118.

¹⁶⁶ BREMS, s. 121.

¹⁶⁷ SMITH Rhona K. M., Religion and Education: A Human Rights Dilemma Illustrated by the Recent Headscarf Cases, <http://dx.doi.org/10.1080/14767720701661990>, 09.05.2008, s. 305.

¹⁶⁸ GALLALA Imen, The Islamic Headscarf: An Example of Surmountable Conflict between Shari’a and the Fundamental Principles of Europe, <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1468-0386.2006.00338.x>, 09.05.2008, s. 596.

hakkı yoktur¹⁶⁹. Özetle Fransa'da, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin "türban" giymesine müsaade edilmemiştir¹⁷⁰. Bir başka ifadeyle Fransa, hizmet sunan - hizmetten yararlanan ayrımı yapmaksızın "türban"ı yasaklamıştır.

Belçika'da, devlet ve kilise okullarında "türban"ın serbest bırakılması, okulların takdir yetkisine bırakılmış olup; uygulamada, yaklaşık tüm okulların üçte ikisinin "türban"ı yasakladığı görülmektedir¹⁷¹. Fransızca konuşulan bölgelerde, Fransa hukukuna paralel olarak, "türban"ın yasaklanması şeklinde uygulama yaygındır. Felemenkçe konuşulan bölgelerde ise düzenleme okulun takdir yetkisine bırakılmıştır¹⁷². Konu ile ilgili tartışmalar çoğunlukla hukuk sistemi dışında çözülmektedir.

Almanya'da, öğrenciler için, devlet okullarında "türban" hemen hemen hiç gündeme gelmemiştir¹⁷³. Kural olarak "türban" serbesttir ve "türban"la ilgili idari veya adli yönetmelik azdır. Yüksek İdare Mahkemesi tarafından, 1993 yılında, kız Müslüman çocuklarının, dini sebeple spor derslerinden muaf tutulmasına yönelik talep uygun bulunmuştur¹⁷⁴.

"Türban"lı bir kişinin öğretmen olarak atanmaması Alman Anayasa Mahkemesine taşınmıştır. Alman Anayasa Mahkemesi, "türban"ı yasaklamayı, bu konuda açık bir kanun olmaması sebebiyle, anayasal hakları sınırlama olarak kabul etmiştir. Bunun üzerine Baden-Württemberg Eyalet Parlamentosu, 2004 yılında, devlet okullarında görevli öğretmenlerin, dini, politik ve felsefi inançlarını açığa vurarak, eyaletin tarafsız tutumunu tehlikeye atmalarına yasak getiren kanun çıkarmıştır¹⁷⁵. Zamanla, benzer yasama

¹⁶⁹ BREMS, s. 122.

¹⁷⁰ GALLALA s. 593.

¹⁷¹ BREMS, s. 122.

¹⁷² BREMS, s. 122.

¹⁷³ BREMS, s. 123.

¹⁷⁴ BREMS, s. 123.

¹⁷⁵ GALLALA, s. 599.

işlemleri diğer eyaletler tarafından da yapılmaya başlanmıştır¹⁷⁶. Özetle, Alman okullarında “türban” kullanmaya sadece öğrenciler için müsaade edilmiş olup, öğretmenler için yasaklanmıştır¹⁷⁷. Bir başka ifadeyle Almanya’da, “türban” hizmet sunan için yasaklanmışken, hizmetten yararlanan için böyle bir yasak söz konusu değildir.

Hollanda’da, çoğu durumlarda, hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin “türban” takmasına müsaade edilmektedir¹⁷⁸. Hollanda hukukuna göre, konu din özgürlüğü olarak ele alınmamakta, daha çok ayrımcılığa karşı bir konu olarak değerlendirilmektedir¹⁷⁹. Hollanda’nın, yukarıda bahsedilen ülkelere göre, “türban” a en toleranslı ülke olduğu söylenebilir¹⁸⁰.

“Türban” sorunu ile ilgili Türk mahkemelerinin kararlarına gelince, öncelikle “türban”lı fotoğraf konusu ele alınacaktır. “Türban”lı fotoğrafla ilgili iki adet Danıştay kararı söz konusu olmuştur. Danıştay Sekizinci Dairesi, davacının 2001 Öğrenci Seçme Sınavı kayıt kartına yapıştırdığı fotoğrafın kılavuz kurallarına uygun olmaması nedeniyle kabul edilmemesine ilişkin işlemin ve bu işlemin dayanağı kılavuzda yer alan kuralın hukuka aykırı olmadığına karar vermiştir¹⁸¹. Gerekçede öne çıkan hususlar aşağıda verilmiştir:

“...Anayasanın 42. maddesinde, bu ilkelerin eğitim ve öğretimde de geçerli olduğu kurala bağlanmış, eğitim ve öğretim hürriyetinin Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmayacağı ifade edilmiştir. ... Diğer taraftan uyuşmazlık konusu somut olay ile ilgili yasal düzenlemelerle ilgili Anayasa Mahkemesi kararlarıyla da başı kapalı olarak yükseköğretim

¹⁷⁶ BREMS, s. 124.

¹⁷⁷ GALLALA, s. 600.

¹⁷⁸ BREMS, s. 124.

¹⁷⁹ BREMS, s. 124.

¹⁸⁰ BREMS, s. 125.

¹⁸¹ <http://www.danistay.gov.tr>, E 2001/225, K 2002/1726, kt 21/3/2002.

kurumlarında bulunmanın Anayasaya aykırı olduğu saptanmış bulunmaktadır. Anayasamızın 153. maddesinde, Anayasa Mahkemesi kararlarının, yasama, yürütme ve yargı organlarıyla, idare mahkemelerini, gerçek ve tüzel kişileri bağlayacağı kurala bağlanmıştır. ... Yukarıda anlatılan yasal ve yargısal gelişme ile buyurucu kurallar karşısında, bayan öğrencilerle ilgili kılavuz kurallarında hukuka aykırılık bulunmadığı açıktır.”

Bir başka olayda, Danıştay Sekizinci Dairesi 2003 Aralık dönemi lisansüstü eğitimi giriş (LES) sınavına başvurusu ile giren davacının, bu nedenle sınavının geçersiz sayılmasına ilişkin işlemi ile dayanağı kılavuz hükmünü, yasa ve anayasa mahkemesi kararlarına aykırı bulmamıştır¹⁸². Karar gerekçesinde altı çizilen konular yukarıdaki karara paralellik taşımaktadır.

“Türban”lı fotoğrafla ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, din ve inancını açığa vurma özgürlüğü ile ilgili olarak, diplomaya “türban”lı fotoğraf yapıştırılması talebinin kabul edilmemesine ilişkin iki kararı mevcuttur: Karaduman - Türkiye¹⁸³ ve Akbulut - Türkiye. (Karaduman - Türkiye kararında dosya incelenerek başvuru esaslan kabul edilemez bulunmuş, Akbulut - Türkiye kararında ise, aynı nitelikte olması sebebiyle başvuru incelenmeksizin reddedilmiştir). İlk karar, “türban”lı fotoğraf verilmesi nedeniyle mezuniyet diploması verilmemesine ilişkindir. Bu davada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi söz konusu uygulamayı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ifade ve inanç özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesine aykırı bulmamıştır. Karar *"laik üniversitede okumayı seçen öğrencinin konulan kıyafet kurallarına da uymak zorundadır "* şeklindedir. Bu davada davacı “türban”lı olarak öğrenim görmeye ilgili bir talepte bulunmamış ve dolayısıyla dava eğitim - öğretim hakkı yönünden ele alınmamıştır.

“Türban”lı öğretmenlere yönelik Danıştay ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı mevcut olup; bu kararlara da burada kısaca yer verilecektir. Danıştay İkinci Dairesi, davacının zaman zaman okulda, okula

¹⁸² <http://www.danistay.gov.tr>, E 2004/867, K 2005/3796, kt 27/9/2005.

¹⁸³ Başvuru no. 16278/90 kt 03.05.1993.

gelişinde ve okuldan çıkışında “türban”lı olduğu yolunda beyanların olduğu, ayrıca disiplin cezası affı kapsamına girmekle birlikte benzer eylemleri nedeniyle daha önce almış olduğu iki ayrı disiplin cezasının bulunduğu ve yönetici olarak görev yapacağı eğitim ve öğretim kurumunda öğrenim görenlerin yaşlarının küçüklüğü itibarıyla mantıksal değerlendirme ve çıkarım yapma çağından uzak oldukları hususları birlikte değerlendirildiğinde; bulunduğu ortam içersinde ve eğitim öğretimin bir şekilde yansımalarının olduğu dışsal çevrede en iyi örnek konumunda olması gereken davacının, okula geliş ve gidişleri sırasında da olsa çağdaş eğitim ve öğretimle ilgili gerek anayasa ve gerekse Milli Eğitim Temel Kanunuyla getirilen temel ilkelere aykırı davrandığı sabit olduğundan, yöneticilik görevine henüz başlamadan bu görevinden alınarak öğretmen olarak atanmasına ilişkin işlemde hukuka, kamu yararı ve hizmet gereklerine aykırılık bulmamıştır¹⁸⁴.

“Türban”lı öğretmen başvurucuya yönelik olarak İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin vermiş olduğu Dahlab - İsviçre kararında, “türban”lı öğretmenin, 4–8 yaş grubu arasında öğrencileri etkilemesi ihtimalini göz önünde bulundurarak, öğretmenin düşünce, vicdan ve din hürriyetine müdahale demokratik bir toplumda kabul edilebilir bulmuştur¹⁸⁵. Mahkeme öğretmenlik mesleğinin niteliğini bir yandan eğitsel otorite olarak diğer yandan da devlet temsilcisi olarak göz önüne almakta, böylece kamusal eğitimin tarafsızlığının oluşturduğu meşru amacın korunması ile din özgürlüğünü teraziye koymuştur¹⁸⁶ ve “türban”lı kişinin öğretmenlik yapmasına müsaade edilmemiştir.

¹⁸⁴ <http://www.danistay.gov.tr>, E 2004/4051, K 2005/3366, kt 26.10.2005.

¹⁸⁵ BENLİ Fatma, Üniversitelerde Uygulanan Başörtüsü Yasağının İHAS 9. Madde Kapsamında Değerlendirilmesi, <http://www.ak-der.org/?p=reports&view=detail&tbl=icr&cid=97&cnm=1104&lang=tr&m=a8445719836f2d5e8b51986410e14728>, 09.02.2009.

¹⁸⁶ Başvuru no 42393/98 kt AİHM 2001-V, BENLİ Fatma, Üniversitelerde Uygulanan Başörtüsü Yasağının İHAS 9. Madde Kapsamında Değerlendirilmesi, <http://www.ak-der.org/?p=reports&view=detail&tbl=icr&cid=97&cnm=1104&lang=tr&m=a8445719836f2d5e8b51986410e14728>, 09.02.2009.

“Türban”lı öğrenci konusunda da Danıştay Sekizinci Dairesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları mevcut olup bu kısımda söz konusu kararlara değinilecektir. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesinde bir öğrencinin başörtülü gelmesi nedeniyle bir ay süreyle üniversiteye devamdan yasaklanmasına ilişkin işleme karşı açılan davayı reddeden İzmir 1 Nolu İdare Mahkemesi kararını temyizen incelenen kararda sonucu itibarı ile bir isabetsizlik görmemiş ve *“yükseköğrenim görmek üzere okula geldiği sırada dahi başörtüsünü çıkartmamakta direnecek ölçüde laik devlet ilkelerine karşı bir tutum içinde bulunan davacının okuldan uzaklaştırılmasında yasalara aykırılık yoktur”* gerekçesiyle temyiz isteminin reddi ile anılan kararın onanmasına karar vermiştir¹⁸⁷.

“Türban” ile ilgili, kamuoyunda en çok bilinen ve tartışılan Leyla Şahin Davasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararıdır. Dava, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün üniversiteye “türban”la girişi yasaklayan 23.02.1998 tarihli idari düzenlemesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin

¹⁸⁷ E 1989/1, K 1989/12 kt 7/3/1989, (Resmi Gazete tarih/sayı:05.7.1989/20216) tarihli Anayasa Mahkemesi kararından alınmıştır: Danıştay Sekizinci Dairenin E 1984/636 K 1984/1574 kt 13/12/1984 tarihli kararı:

“Yeterli öğretim görmemiş bazı kızlarımız hiç bir özel düşünceleri olmaksızın içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin gelenek ve göreneklerinin etkisi altında başlarını örtmektedirler. Ancak bu konuda, kendi toplumsal çevrelerinin baskısına veya gelenek ve göreneklerine boyun eğmeyecek ölçüde eğitim gören bazı kızlarımızın ve kadınlarımızın sırf lâik Cumhuriyet ilkelerine karşı çıkararak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacı ile başlarını örttükleri bilinmektedir. Bu kişiler için başörtüsü masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak din özgürlüğüne ve Cumhuriyetimizin Temel İlkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline gelmektedir. Davacı yükseköğretim düzeyinde eğitim gördüğüne “göre bu ilkelerin Cumhuriyetimizin kuruluşunda ve korunmasındaki önemini bilmesi gerekmektedir.”

Aydın, Uygur ve Cumhuriyetçi gençler yetiştirmekle görevli eğitim kurumlarının bazı kuralları öğrencilere uygulaması doğaldır. Bu kurallar herkesçe bilinen ve benimsenen Cumhuriyetin kurallarıdır. Bu kuralları öğretmek ve benimsetmekle görevli eğitim kurumlarının bunlardan ödün vermesi düşünülemez”.

özellikle ifade ve inanç özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesini ihlal ettiği iddiasıyla bir öğrencisi tarafından açılmıştır¹⁸⁸.

Mahkemeye göre, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9 uncu maddesine göre inancını açıklama özgürlüğü mutlak olmayıp beş sınırlama ölçütü ile sınırlanabilmektedir¹⁸⁹: (1) kamu emniyeti, (2) kamu düzeni, (3) sağlık, (4) ahlak, (5) başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, söz konusu idari düzenlemenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal edip etmediğini (i) bu yasağın Türk Hukukunda yasal dayanağının bulunup bulunmadığı (ii) bu yasağın konulmasında meşru bir amacın bulunup bulunmadığı ve (iii) bu yasağın demokratik bir toplum için gerekli olup olmadığı açılarından incelemiştir.

Bu davada başvuru, ayrıca, inançlarına uygun olarak eğitim görme hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Mahkeme anılan şikayeti “*eğitim hakkı temel olarak, ilköğretimi kapsadığı ve ileri seviyedeki eğitimi kapsamadığı*” ve “*başvurucu ergin kişi olması, yani çocuk olmaması*” gerekçeleriyle Protokol Ek 1, 2 nci madde çerçevesinde incelememiştir¹⁹⁰.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 29 Haziran 2004 tarihli Leyla Şahin kararında üniversitelerde “türban” yasağına ilişkin nihai yaklaşımını ortaya koymuş ve Türkiye gibi radikal dinci tehlikenin potansiyel olarak mevcut olduğu ülkelerde üniversite idarelerinin öğrencilere “türban” yasağı getirmelerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal etmeyeceğine karar vermiştir¹⁹¹. Bu kararı olumlu bulanlar yanında eleştirenler de olmuştur. Karar hakkında İbrahim Kaboğlu'nun yorumu şu şekilde olmuştur¹⁹²: “*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Leyla Şahin kararıyla Türkiye’de üniversite öğrencisi kızlarla ilgili başörtüsü yasağını ‘meşru ve haklı’ görmüştür*”.

¹⁸⁸ Başvuru no 44774/98, kt 29.06.2004.

¹⁸⁹ Başvuru no 44774/98, kt 29.06.2004, bakınız GEMALMAZ Mehmet Semih, Türk Kıyafet Hukuku ve Türban, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 1281.

¹⁹⁰ GEMALMAZ (2005), s. 1316.

¹⁹¹ GEMALMAZ (2005), s. 1281 vd.

¹⁹² KABOĞLU (2005), s. 291.

Ali Ulusoy kararı, (1) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, taraf devletlerin iç hukuktaki uygulamalarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygunluğunu denetlemek görevinden kaçınmaması gerektiği (2) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini her ülke için farklı ölçütler ve standartlar kullanarak uygularsa ortak ve objektif bir Avrupa İnsan Hakları Koruma Sistemi oluşturulamayacağı, (3) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin dinsel özgürlüklerin sınırına ilişkin öngördüğü prensip doğru olmakla birlikte, bu prensibin somut olaya uygulanmasında sorunlar bulunduğu, (4) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin somut uyuşmazlığı eğitim-öğrenim hakkı boyutundan irdelemesi gerektiği, (5) karar gerekçesindeki bazı maddi hatalar bulunduğu yönlerinden eleştirmiştir¹⁹³.

Zühtü Arslan, Leyla Şahin davasıyla ilgili olarak şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır¹⁹⁴: *“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Leyla ŞAHİN kararından sonra artık yasal ve anayasal düzenleme yapılmayacağına dair görüş, siyasal ve hukuksal dayanaktan yoksundur. Karar yasal veya anayasal değişiklik yapmayı engellemeyecektir.”*

Konuyla ilgili olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 04.12.2008 tarihinde vermiş olduğu iki adet karar önemlidir. Fransa'nın Flers kasabasında yaşayan iki müslüman kıza (Belgin Dogru 11 yaşında, ve Esra Nur Kervancı 12 yaşında), “türban”ı derslerde çıkarmayı reddetmeleri üzerine, okul disiplin kurulu tarafından, okuldan uzaklaştırılması cezası verilmiştir. Konu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınmış olup, Mahkeme Fransa'ya karşı açılmış olan davayı kabul etmiştir. Mahkeme durumu hem din ve vicdan özgürlüğü hem de eğitim hakkı açısından ele almıştır. Avrupa İnsan hakları Mahkemesi, her iki dava için de, okuldan uzaklaştırma cezasının din ve vicdan özgürlüğüne yönelik hükümleri ihlal etmediğine, eğitim hakkına yönelik olarak da, din ve vicdan özgürlüğüne

¹⁹³ ULUSOY Ali, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Üniversitelerde Türban Yasağına İlişkin Kararları Üzerine Notlar, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2004-53-04/AUHF-2004-53-04-Ulusoy.pdf>.

¹⁹⁴ ARSLAN Zühtü <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg22/zuhtu.pdf> 01.05.2008.

benzer sebep olması nedeniyle incelemeye gerek olmadığına karar vermiştir¹⁹⁵. Her iki kararda da Mahkemenin Leyla Şahin davasında saptanan hususları göz önünde bulundurarak içtihadını değiştirmedigi dikkat çekmektedir.

“Türban” sorunu ile ilgili iki adet Anayasa Mahkemesi kararı söz konusudur. Birincisi, 3511 Sayılı Yasa’nın 2. Maddesiyle 2547 Sayılı Yasa’ya eklenen *“yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya “türban”la kapatılması serbestti.”* hükmünün iptali istemine yöneliktir¹⁹⁶. İptali istenen yasa maddesi (a) Anayasa’nın Başlangıç Bölümü Yönünden, (b) Anayasa’nın 2. Maddesi Yönünden, (c) Anayasa’nın 10. Maddesi Yönünden, (d) Anayasa’nın 24. Maddesi Yönünden ve (e) Anayasa’nın 174. Maddesi Yönünden ayrı ayrı incelenmiş ve inceleme konusu her bölüm için söz konusu madde Anayasaya aykırı bulunarak, oyçokluğuyla iptal edilmiştir.

Mahkemenin yukarıdaki kararında öne çıkan hususlar şu şekilde özetlenebilir: Mahkeme, hukuksal alanda din kurallarına göre düzenleme yapılamayacağını öncelikle ifade etmiştir. Kararda, yasal düzenlemenin din kurallarına göre yapılmak istendiği saptanarak, sebebin “türban” ya da başka bir şey olmasının önemli olmadığı vurgulanmıştır. Mahkemeye göre tüm yasal düzenlemeler ancak hukuk kurallarına göre yapılabilir; din kurallarına göre yapılan düzenlemeler hukuksal nitelik taşımaz. Din kurallarının hukuk kuralı yerine geçirilmesi durumunda, devletin tarafsızlığının bozulacağına altı çizilmiştir. Anayasa Mahkemesi, Türkiye’de lâiklik ilkesinin uygulanmasının, rejimleri değişik kimi batılı ülkelerdeki lâiklik uygulamalarından farklı olduğunu kabul etmek gerektiğini belirtmiştir. Anayasa, özgürlüklere karşın lâiklik

¹⁹⁵ Belgin Dogru Başvuru no. 27058/05 ve Esra Nur Kervancı Başvuru no. 31645/04. <http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/portal.asp?sessionId=19032367&skin=hudoc-en&action=request>, <http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/portal.asp?sessionId=19032501&skin=hudoc-en&action=request>, 09.02.2009.

¹⁹⁶ E 1989/1, K 1989/12 kt 7/3/1989, Resmi Gazete tarih/sayı:05.7.1989/20216.

ilkesini özenle korumayı amaçlamış ve bu ilkenin özgürlüklere kısıtlanmasına olanak tanımamıştır. Ayrıca, dini inanç sebebiyle yapılacak yasal düzenlemenin, demokratiklik ilkesine de ters düşeceği kararda dile getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi, “türban”ı serbest bırakmanın, devrim kanunlarının ihlali anlamına geleceğini de savunmaktadır. Ayrıca, kararda, “türban”ın serbest bırakılmasının sosyal düzeni bozacağı endişesine yer verilmiştir. Mahkeme, “türban”ı serbest bırakmanın özgürlükle ilişkili olmadığı görüşündedir. Dinsel gereğe bağlanan “türban” laik bilim ortamıyla bağdaşmaz. Mahkeme tarafından bu husus, eğitim hakkı açısından, tartışılmaya değer bulunmamıştır¹⁹⁷. Sonuç olarak, Mahkeme, dinsel inanç nedeniyle “türban” kullanımının, laiklik ilkesine ve eşitlik ilkesine aykırılık oluşturacağı tespitinde bulunmuştur.

Anayasa Mahkemesinin konuyla ilgili ikinci kararı ise 25.10.1990 günlü, 3670 sayılı Yasanın 12. maddesi ile 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası'na, “*yürürlükteki Kanunlara aykırı olmamak kaydı ile Yükseköğretim Kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir*” biçiminde eklenen hükmün iptali istemine yöneliktir. Anayasa Mahkemesi, bu iptal isteminin reddine karar vermiştir¹⁹⁸.

Anayasa Mahkemesi, kararında, öncelikle dini inanç sebebiyle boyun ve saçların “türban”la kapatılmasının Anayasa'ya aykırı olduğuna yönelik bir

¹⁹⁷ Kararda geçen ifade: “Anayasa'nın “Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi” başlıklı 42. maddesinin üçüncü fıkrasında “Eğitim ve öğretim Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.” denildikten sonra, dördüncü fıkrasında “Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldıramaz.” denilerek Başlangıçtaki ilkelere bağlılık pekiştirilmiştir. Yükseköğretim kurumları, bu yükümlülükler dışında tutulmamışlardır. Dersliklerde, laboratuvarlarda, klinik, poliklinik ve koridorlarda bilimsel yöntemlerle yetiştirilerek gerçeği bulmak için birlikte çalışmalar yapanların kardeşlikleri, arkadaşlıkları, dayanışmaları, yarınları için bile gerekli iken, onları dinsel gereklerle ayırmak, kimin hangi inançtan olduğunu gösteren bir işaretle belli etmek, onların yakınlaşmalarını, birlikte çalışıp karşılıklı yardımlaşmalarını ve işbirliğini önler; ayrılıklara, dinsel inanç ve görüşler nedeniyle çatışmalara yol açar”.

¹⁹⁸ E 1990/36 K 1991/8 kt 9.4.1991, Resmi Gazete tarih/sayı:31.7.1991/20946.

önceki Anayasa Mahkemesi kararını göz önünde bulundurarak, yükseköğretim kurumlarındaki kılık kıyafet serbestisinin, “... dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve “türban”la kapatılması ...” ve dinsel nitelikli giysileri kapsamayacağı görüşünden hareket etmiştir. Dolayısıyla maddedeki “yürürlükteki Kanunlara aykırı olmamak” koşulu, Anayasa’ya aykırılığı saptanmış olan “dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü ve “türban”la kapatılması” durumunu, kılık kıyafet serbestisi kapsamı dışında tutmaktadır. Mahkeme “Özgürlükler Anayasa ile sınırlıdır. Anayasadaki lâiklik ilkesine ve lâik eğitim kuralına karşı eylemlerin demokratik bir hak olduğu savunulamaz” görüşünde tutarlı davranmaktadır. Sonuç olarak, ister dini inanç gereği olsun, isterse başka nedenlerle olsun, yükseköğretim kurumlarındaki kılık - kıyafetin çağdaş duruma ters düşmemesi gerektiği tespitiyle, dava konusu hükmün “türban”ı serbest bırakmadığı şeklinde yorumlamış ve iptal istemini ret etmiştir. Diğer taraftan “bu serbesti dini inanç gereği giyilebilecek her türlü giysiyi ve bu arada niteliği ve amacı 7.3.1989 gün ve 1989/1 sayılı iptal karar ile saptanan “türban” veya başörtüsünü de serbest bırakmayı kapsamaktadır ve evvelce iptal edilen hükümden farklı değildir; her iki hüküm de aynı kapsamda olup aynı amaca yöneliktir” görüşünü savunarak madde hükmünün iptal edilmesi gerektiği, bazı üyeler¹⁹⁹ tarafından karşı oy yazısında savunulmuştur. Haşim Kılıç ise ret kararına gerekçe yönünden muhalif olmuştur²⁰⁰.

“Türban” sorununa ilişkin tartışmalar güncelliğini korumakta olup; “türban” yasağını olumlu bulanlar yanında eleştirenler de söz konusudur. Konuyla ilgili bütün eleştirileri aktarmak çalışma kapsamını oldukça genişleteceğinden, aşağıda sınırlı sayıda görüşe yer verilecektir.

¹⁹⁹ E 1990/36 K 1991/8 kt 9.4.1991, Resmi Gazete tarih/sayı:31.7.1991/20946, TÜZÜN Selçuk, SEZER Ahmet N., DİNÇER Güven.

²⁰⁰ E 1990/36 K 1991/8 kt 9.4.1991, Resmi Gazete tarih/sayı:31.7.1991/20946, “Dava konusu 3670 sayılı Yasa’nın 12. maddesiyle 2547 sayılı Yasa’ya eklenen Ek 17. madde; Anayasa Mahkemesi’nin daha önce verdiği 3511 sayılı Yasa’ya ilişkin iptal kararında belirtilen hukuki aykırılıkları içermediğinden Anayasal kurallar yönünden ‘Düzeltilmiş yeni bir düzenleme’ niteliğindeki bu hüküm Anayasa’ya aykırı değildir”.

Bülent Tanör görüşünü kitabında şu şekilde dile getirmiştir²⁰¹: “Türban sorunu esas olarak eğitim kurumlarındaki öğrencilerle ilgilidir. Bu konuda Anayasa Mahkemesi iki karar vermiş, bu yasağın doğrudan doğruya anayasadan çıktığını belirlemiştir. Danıştay kararları da aynı yöndedir. Fransa ve İsviçre mahkemelerinin içtihadı da bu doğrultudadır. İç ve dış mahkeme kararlarının birleştiği nokta, laik eğitim kurumlarında dinsel simgelerin sergilenmesine olanak bulunmadığıdır. Söz konusu yasak, dinsel inançlarına uygun yaşama hakkının sınırlarını da işaret eder. Nihayet İnsan Hakları Avrupa mahkemesinin kararları da bu yöndedir”. Bülent Tanör Anayasa Mahkemesinin kararını olumlu bulmakla birlikte şu şekilde eleştirmiştir²⁰²:

“Anayasa Mahkemesinin kararının asıl tartışmalı noktası ise, mahkemenin dinsel inançlara ya da dinselliğe yollama yapmadan sağlanacak bir giyim serbestliğini de Anayasa ve hatta Anayasa üstü değerlere aykırı saymasıdır. Bu görüş, türban yasağının doğrudan doğruya Anayasadan çıktığını, yasamanın bile bunu kaldıramayacağını savunmak demektir. Nitekim Anayasa’da ‘kanun koyucuyu böyle bir yasak getirmeye mecbur edecek bir hüküm yoktur’ diyen ve karşı oy yazısı yazan üye de bunu haklı olarak böyle anlamaktadır.

Oysa yasaklar ve özgürlük kayıtlamalarıyla dolu 1982 Anayasasından bile böyle bir somut yasak üretilemez. Kanun koyucu ya da idare belli konularda ve alanlarda bu hususu düzenlemek ve yasaklar koymak olanağına anayasal açıdan sahip olduğu gibi, dinselliğe yollama yapmadan bunları kaldırma hak ve yetkisine sahiptir. Yasa koyucunun ve yürütmenin, çağdaş ve laik eğitim ilkeleriyle türban örtme işi arasındaki ilişkileri zamana ve mekana göre düzenleme yetkisi yoksa ülkede siyasal karar organlarının varlığı da tartışmalı hale gelir.

Kanımızca Anayasa Mahkemesi kararının en zayıf tarafı burasıdır. Öyle görünüyor ki, özgürlüğün ve çoğulculuğun önkoşulu olan laiklik ilkesinin

²⁰¹ TANÖR - YÜZBAŞIOĞLU (2005), s. 155.

²⁰² TANÖR, (1994), s. 57.

uğradığı sarsıntılar, yüksek yargıçları, anlaşılabilir ama hukuken haksız bir duyarlılık noktasına itmiştir.

Anayasa Mahkemesinin bu kararı şu soruyu ister istemez birlikte getirmişti: Yasa, dinsel inanca yollama yapmadan giyim serbestliği getirirse ne olacaktır? İşte 422 sayılı KHK'nin yasalaşması sırasında eklenen bir maddeyle 'Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydıyla yüksek öğrenim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir' hükmü, bu soruyu gündeme sokmuştur.

Anayasa Mahkemesi, YÖK yasasına ek madde 17 olarak konan bu hükümlerle ilgili iptal başvurusunu incelemiş ve 'yorumlu bir red' kararıyla başvuruyu geri çevirmiştir. Yüksek Mahkemenin bu red kararındaki mantık örgüsü şu üç ana kademedir oluşmaktadır: (i) 'Yürürlükteki kanun' deyimini Anayasayı da içerir (ii) Anayasa ise, önceki Anayasa Mahkemesi kararında belirtildiği gibi türbanı yasaklar (iii) Dolayısıyla, yasayla getirilmiş düzenleme türbanı serbest, mahkemenin eski kararını da geçersiz kılmaz."

Karşı görüşler aşağıda belirtilen hususlar açısından öne çıkmaktadır²⁰³:

- Türk pozitif hukukunda başörtüsü yasağına dayanak teşkil edebilecek herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır.
- Üniversitelerde başörtüsü yasağı İnkılap Kanunlarına dayanılarak savunulamaz.
- Öğrenciler kamu görevlisi olmayıp, kamu hizmetinden yararlanan konumundadır.

Mustafa Erdoğan Anayasa Mahkemesinin kararını "*dayanaksız, keyfi ve önyargılı*" bulmuştur²⁰⁴. Erdoğan'a göre Mahkeme çoğulculuğu ve

²⁰³ ERDOĞAN Mustafa, Anayasa ve Özgürlük, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 117-119.

²⁰⁴ ERDOĞAN Mustafa, Anayasacılık Parlamentarizm Silahlı Kuvvetler, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 202.

toplumsal çeşitliliği milli birliği tehdit eden unsur olarak görmüştür.²⁰⁵ Erdoğan, “türban” nedeniyle eğitim hakkının kısıtlanmasını doğru bulmamıştır.²⁰⁶

İbrahim Kaboğlu'nun²⁰⁷ konuyla ilgili bir görüşü “herkesin dilediği biçimde giyinebilme serbestliği, eğitim – öğretim hakkının kullanımında sınırlandırılabilir” şeklinde olup; bir diğer görüşü de²⁰⁸, “özgürlük açısından,

²⁰⁵ ERDOĞAN, (1993), s. 203.

²⁰⁶ ERDOĞAN (2002), s. 117.

²⁰⁷ KABOĞLU İbrahim Ö., İnsan Haklarının Uzlaştırılması, Anayasa ve Toplum, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 35 – 38:

“Üniformalı, fesli, bereli, sarıklı, türbanlı, peçeli öğrencilerin bulunduğu festival görünümünü andıran bir amfide, öğretici, düşünce ve anlatım yetisini ne derecede kullanabilir? Öte yandan, öğreticinin de yüzünü – gözünü kapatma noktasına varan benzer giyimi karşısında, öğrencilerin dinleme ve bilgilenme yetilerinden yararlanma düzeyi de tartışma götürür.”

²⁰⁸ KABOĞLU (2005), s. 288-291:

“İdarenin kamu kurum ve hizmetlerinde giyim kuşama ilişkin kurallar koyması, kamu hizmetinin gerekleri çerçevesinde düzenleme ve takdir yetkisine girer. Burada sorun, kamu görevlilerine yönelik düzenlemenin, üniversite öğreniminden yararlananlar açısından da geçerli olup olmadığıdır.

Özgürlük açısından, eğitim – öğrenim özgürlüğünü kullanmak amacıyla üniversiteye girmek, her öğrencinin temel hakkıdır. Yükseköğretim kurumunda öncelikli hak budur. Bununla diğer hak ve özgürlükler çatışmaya girdiğinde, uzlaştırma, eğitim ve öğretim lehine sonuçlanır. Burada öncelikle yanıtlanması gereken soru şudur: Eğitim – öğretim, giyim serbestliği ile mi çatışmaya girmekte, yoksa inanç özgürlüğü ile mi? Bunun yanıtı, dinsel inanç özgürlüğü ile giyim – kuşam serbestliği ya da mecburiyeti arasındaki ilişkinin saptanmasıyla verilebilir ancak, böyle bir ilişkinin ortaya konması, insan hakları öğretisinden beklenmemelidir. İnsan hakları öğretisi, olsa olsa, kamu makamlarının kılık – kıyafetle ilgili düzenleyici işlemlerinin, dinsel inanç özgürlüğünün özüne dokunup dokunmadığını ortaya çıkarma çabasına girer.

Nereye kadar müdahale edilmeli? Nasıl giyileceği mi, yoksa nasıl giyilemeyeceği mi belirtilmeli? Bu konuda da belli bir ölçüt uygulamak kolay değildir. Hak öznesinin tavrı, ölçüt belirleme de yardımcı olabilir. Zira hak öznesi, düzenlemeye karşı çıkarken, inancı temel gerekçe olarak öne sürdüğüne göre, bunun gereklerini ya da çerçevesini de kendisi belirleyecek demektir. Buna göre tümüyle örtünmek isteyebilir. Bu durumda kamu hizmeti gerekleri, ilgili disiplinin gereklerinin de önüne geçer. Öğrencinin kimliğinin kolayca

eğitim – öğrenim özgürlüğünü kullanmak amacıyla üniversiteye girmek, her öğrencinin temel hakkıdır; yükseköğretim kurumunda öncelikli hak budur; bununla diğer hak ve özgürlükler çatışmaya girdiğinde, uzlaştırma, eğitim ve öğretim lehine sonuçlanır” şeklindedir. Kaboğlu, görüşünde dinsel inanç özgürlüğü ile giyim – kuşam serbestliği arasındaki düzenleme yetkisinin devlete ait olduğunun kabul edilmesi gerektiğini de belirtmiştir.

1982 Anayasasında, eğitim hakkı ve özgürlüğüne ilişkin birçok sınırlama varken, sadece “türban”ı serbest bırakmaya yönelik Anayasa değişikliği yapılmış olması, temel hak ve özgürlükler açısından, dikkat çekmektedir. 1982 Anayasasının 42 nci maddesine, 9.2.2008 tarihinde 5735 sayılı Kanunla aşağıdaki hüküm eklenmiştir:

“Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir.”

Ayrıca 10 maddeye şu hüküm eklenmiştir.

“Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.”

belirleyebilme olanağı, ilk akla gelen örnektir. Bu açıklamalar, yapılacak sınırlamada ölçünlülük ilkesine saygı gereğini ortaya koymaktadır.

Diğer bir ölçüt olarak, sınırlama demokratik toplumun gerekleri bakımından zorunlu mudur? Bu ölçüt, başörtüsüne ilişkin düzenlemenin salt özgürlükler tekniği kullanılarak yapılamayacağını da ortaya çıkarmaktadır. İki nedenle: öncelikle başörtüsü toplu eylemlerle dinin siyasallaşması olarak nitelenmiştir. Sonra, ilgili hakkın kolektif kullanım şeklinde ortaya çıkan öznelerinin, demokratik yollarla iktidarı bir kez elde ettikten sonra, farklı olana aynı özgürlüğü tanımayacakları görüşü öne sürülmüştür.

Birincisi, yani dinin siyasete alet edilmesi görüşü, eylemde – bir olgu olarak – doğrulanırken, - kuşkusuz bu hareketin dışında kalan ve öznel olarak bireysel inanç saikiyle hareket edenler için – din özgürlüğü de kayıtlanmıştır.

İkincisi ise, mücadelecı demokrasi ve mücadele laikliği – kimi zaman demokrasiyle bağdaşması güç yöntemlerle – öne çıkarmış olsa da, öğretilerde öne sürülen görüşler, yargı kararlarıyla büyük ölçüde doğrulanmıştır.”

Kanun gerekçesinde, uzun bir süredir üniversitelerde bazı kız öğrencilerin başlarını örtmede kullandıkları kıyafetler nedeniyle eğitim ve öğrenim hakkını kullanamadıkları; eğitim ve öğrenim hakkının sınırlandırılmasının ancak kanunun açıkça belirttiği durumlarda mümkün olabileceği; kanunun açıkça yasaklamadığı bir fiil, tutum veya davranıştan dolayı idarenin hiç kimseyi eğitim ve öğrenim hakkından mahkum bırakamayacağı; bu nedenle yüksek öğretim kurumlarında eğitim hakkından mahrum edilen kişilerin bu hak mahrumiyetlerini ortadan kaldırmak amacıyla değişikliğin yapıldığı belirtilmiştir²⁰⁹.

Değişiklik sonrası, Yüksek Öğretim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan, "türban"ın yüksek öğretimde serbest bırakılmasına yönelik değişikliklerin yapıldığı Anayasa'nın 10 ve 42. maddelerine göre uygulama yapılabilmesi için ayrıca bir kanuni düzenlemeye ihtiyaç bulunmadığını ifade etmiştir. Özcan'a göre "*Anayasanın 10. ve 42. maddeleri hükümleri karşısında, ancak kimliği teşhis edilemeyecek bir durumda bulunan kişilerin yüksek öğretim kurumlarının bina eklenti ve yerleşke alanlarına alınmaması yönünde tedbirler alınabilir*"²¹⁰. Danıştay Sekizinci Dairesi, Yüksek Öğretim Kurulu Başkanı Özcan'ın Üniversitelere gönderdiği bu yoldaki bir yazıyı "*genelge*" kabul etmiştir. Bu işlemi, yetki unsuru yönünden Kanuna uygun bulmayan Danıştay Sekizinci Dairesi, Yüksek Öğretim Kurulu Başkanının tek başına işlem tesis etmek suretiyle düzenleme yapma yetkisine sahip olmadığını tespit etmiştir:

"Dava konusu genelge; Yükseköğretim Genel Kurulu'nun 2547 sayılı Yasa uyarınca belirlenen görev alanı içinde yer alan, yükseköğretim kurumlarında eğitim-öğretim faaliyetinin gerçekleştirilmesi ve yükseköğretimin planlanması, düzenlenmesi ve yönetilmesi hususunda bir düzenleme getirmesine karşın, Yükseköğretim Genel Kurulu tarafından tesis edilmiş bir işlem değildir. İlgili Anayasa, yasa ve yönetmelik hükümlerinin birlikte değerlendirilmesinden; ancak, Yükseköğretim Genel Kurulu'nun tesis

²⁰⁹ <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0141.pdf>, 01.04.2008.

²¹⁰ <http://www.ntvmsnbc.com/news/436855.asp> 16.04.2008.

edeceği işlemle dzenleme getirilecek bir alanda Ykseköğretim Kurulu Başkanı'nın tek başına işlem tesis etmek suretiyle dzenleme yapma yetkisinin bulunmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bu durumda, Ykseköğretim Kurulu Başkanı tarafından tesis edilen ve ykseköğretim kurumlarında, 23 şubat 2008 gnlü Resmi Gazete`de yayımlanarak yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Anayasa`nın 10. ve 42. maddelerine eklenen ibareler uyarınca uygulama yapılmasını teminen gereği için rektörlüklere yapılan bir bildirim olan 24 şubat 2008 gün ve 225 sayılı genelgede yetki unsuru yönünden yasaya uyarlık bulunmamaktadır.

Açıklanan nedenlerle, yetki unsuru yönünden açıkça yasaya aykırı olan dava konusu işlemin, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Yasasının 27. maddesindeki koşullar oluştuğundan yürütülmesinin durdurulmasına 10 Mart 2008 gününde oy birliğiyle karar verildi.²¹¹

Türkiye Barolar Birliği Başkanı Özdemir Özok "Anayasa'da laiklik ilkesi varken, 4. madde dururken, "türban" için yapılacak her türlü değişiklik Anayasaya aykırılık nedeni ile Anayasa Mahkemesine gider" görüşünü ileri sürmüřtür²¹². Nitekim, üniversitelerde "türban"a serbestlik sağlamayı amaçlayan 5735 sayılı Kanunla Anayasasının 10 uncu ve 42 nci maddelerinde yapılan değişikliklerin "açık ve ağır yetki tecavüzü" nedeniyle, "yok hükmünde sayılması" veya "iptal" edilmesi isteğiyle, muhalefete mensup milletvekilleri, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Dava dilekçesinde, özellikle, "mevcut değişikliğin Anayasa'nın değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek ilkelerini değiştirmeyi amaçladığı, Anayasa Mahkemesi kararına aykırı olduğu, laiklik ilkesine aykırılık taşıdığı, ayrımcılık oluşturacağı ve huzuru bozacağı" hususları vurgulanmıřtır²¹³.

²¹¹ www.danistay.gov.tr, Danıştay Sekizinci Dairesi E 2008/1501.

²¹² http://www.haberler.com/ozok-turban-degisikligi-anayasa-mahkemesi-ne-gider-haberi/, 01.04.2008.

²¹³ E 2008/16 K 2008/116 kt 5/6/2008. Resmi Gazete tarih/sayı: 13.6.2008/20905.

Anayasa Mahkemesi, öncelikle “yokluk” konusundaki istemi reddetmiştir²¹⁴. Mahkeme daha sonra, Anayasa’nın 148. maddesinde öngörülen teklif ve oylama çoğunluğuna uyulmaksızın gerçekleştirilecek bir Anayasa değişikliği hukuken geçerli olamayacağı gibi, değiştirilmesi teklif edilemeyecek bir Anayasa kuralına yönelik değişiklik teklifi yasama organının yetkisi kapsamında bulunmadığından, yetkisiz olduğu bir alanda yasama faaliyetine hukuksal geçerlilik tanımak da mümkün olmadığını saptamıştır²¹⁵. Mahkemeye göre, anayasa değişikliğinin, Anayasa normlarının bütünlüğünden doğan ve Anayasanın ilk üç maddesinde somutlaşan temel tercihe uygun olması gereklidir. Bu çerçevede Mahkeme, Anayasa’nın 10. ve 42. maddelerini değiştiren hükümlerinin, öncelikle Cumhuriyetin, Anayasa’nın 2. maddesinde belirtilen niteliklerine aykırı olup olmadığının incelenmesi gerektiğini; aykırı olduğuna karar vermesi halinde bu hükümleri Anayasa’nın 4. maddesindeki değiştirme yasağına aykırılık nedeniyle iptal edebileceğinin kabulü gerektiğini gerekçesinde belirtmiştir²¹⁶.

Mahkemeye göre, 5735 sayılı Kanun’un genel gerekçesi, 1. ve 2. maddelerin gerekçeleri, Anayasa Komisyonu ve Genel Kurul görüşmelerinde yapılan açıklamalar incelendiğinde; temel hedef, bir kamu hizmeti niteliği bulunan yükseköğrenim hakkını kullananlar yönünden dinî amaçlı örtünme serbestisi tanımaktır. Mahkeme gerekçede şu hususların altını çizmiştir:

“5735 sayılı Kanun’un 1. maddesinde yapılan düzenlemeyle, Devlet organları ve idare makamlarına, bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uymak yükümlülüğünün yanı sıra kamu hizmetlerinden kişilerin kanun önünde eşitlik ilkesine uygun bir biçimde yararlanmalarını sağlamak yükümlülüğü; kişilere de Devlet organları ve idare makamlarından, sundukları kamu hizmetlerinden kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak yararlanmalarını sağlamasını istemek imkânı getirilmiştir. Olaya kıyafet açısından bakıldığında, bu hüküm karşısında Devlet organları ve idare

²¹⁴ E 2008/16 K 2008/116 kt 5/6/2008. Resmi Gazete tarih/sayı: 13.6.2008/20905.

²¹⁵ E 2008/16 K 2008/116 kt 5/6/2008. Resmi Gazete tarih/sayı: 13.6.2008/20905.

²¹⁶ E 2008/16 K 2008/116 kt 5/6/2008. Resmi Gazete tarih/sayı: 13.6.2008/20905.

makamlarının, kişilere yüksek öğrenim hakkından yararlanırken bu hakkın kullanımına hiçbir sınırlama getiremeyecekleri anlaşılmaktadır.

5735 sayılı Kanun'un 2. maddesinde ise, kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimsenin yüksek öğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemeyeceği belirtilerek yüksek öğretim kurumlarında dini amaçlı örtünme nedeniyle öğrenim hakkından yararlanmanın engellenmesinin de önüne geçilmektedir. Bu durumda, yasa ile açıkça yasaklanmadıkça yüksek öğretimde kıyafetin herhangi bir ölçüye tabi tutulmaksızın serbest bırakıldığı, yükseköğrenim hakkını kullananlara bu kıyafetleri taşımaktan dolayı herhangi bir yaptırım uygulanamayacağı ortaya çıkmaktadır.²¹⁷

Mahkemeye göre temel düzen normu olan Anayasa kuralları değiştirilirken, çoğunluk inancının dışında kalan insanların temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasının yasa koyucunun takdirine bırakılmaması, kayıtlar ve güvence mekanizmalarının doğrudan Anayasada yer alması, demokratik anayasacılık deneyiminin sonucu olan insan haklarına dayalı devlet olmanın da bir gereğidir²¹⁸.

Sonuç olarak 5735 sayılı Yasa'nın 1 inci ve 2 nci Maddeleriyle, Anayasa'nın 10 uncu ve 42 nci maddelerinde yapılan değişiklikler, Anayasanın 2 nci, 4 üncü ve 148 inci maddelerine aykırı bulunarak oyçokluğuyla iptal edilmiştir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, 5735 sayılı Kanunun yürütülmesini de durdurmuştur²¹⁹. Böylece Anayasa Mahkemesinin 2547 sayılı Yasayla ilgili olarak daha önce vermiş olduğu kararlarda belirtilen hukuki durumda bir değişiklik olmamıştır.

Son olarak, Mümtaz Soysal'ın sorunların çözümü için her şeyi anayasadan bekleme konusundaki şu tespitini paylaşmak yerinde

²¹⁷ E 2008/16 K 2008/116 kt 5/6/2008. Resmi Gazete tarih/sayı: 13.6.2008/20905.

²¹⁸ E 2008/16 K 2008/116 kt 5/6/2008. Resmi Gazete tarih/sayı: 13.6.2008/20905.

²¹⁹ E 2008/16 K 2008/116 kt 5/6/2008. Resmi Gazete tarih/sayı: 13.6.2008/20905.

olacaktır²²⁰: “Aslında belki bizim anayasacılık kültürümüzün ilginç yanı, sorunları çözmek için anayasalardan yararlanmak; anayasaları başka türlü çözülmesi gereken, başka bakımlardan incelenmesi, uğrunda çalışılması, cepheleştirilmesi, bir mücadele konusu yapılması gereken sorunları anayasalar yoluyla çözmek, belki bizim anayasacılık kültürümüzün belli başlı özelliklerinden biri ve belki de en ilginç oluyor.”

²²⁰ SOYSAL Mümtaz, “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü”, Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı, Ankara, 2001, s. 85.

SONUÇ

Eğitim eski çağlardan beri özel bir yere sahip olup; devlet için başıboş bırakılmayacak kadar önemli bir konudur¹. Bir toplumdaki eğitimin düzenleniş şekli toplumun geleceğini doğrudan etkiler. Eğitim hizmetlerinin sunulmasının devletin bir görevi olduğu, artık hemen tüm uygar devletlerce kabul edilmiştir. Diğer taraftan günümüzde devletin eğitim hizmetlerini üstlenmesi, sadece politikacıların tercihi değildir; bir zorunluluktur. Bir başka ifadeyle eğitime önem vermeyen hiçbir toplum ve siyasal iktidar olmamıştır². Devlet, kendi sistemini benimseyen bireyler yetiştirmek için eğitime önem vermek durumundadır. Bu yolla yöneticiler insan unsurunun zihni kapasite ve yetenekleri üzerinde bir denetim ve daha uygun ifadesiyle bir tasarruf olanağına kavuşmak isterler³. Bu bağlamda, siyasal iktidarlar, var olan sistemi benimseyen bireyler yetiştirmek için eğitime önem vermekte ve eğitimi sürekli denetim altında tutmaktadırlar⁴.

Helvetius'a göre, *insanları şekillendirme sanatı bütün ülkelerde hükümetin oluşumuna öylesine sıkı sıkıya bağlıdır ki, devletin bizzat kuruluşunda değişiklik yapmaksızın resmi eğitim alanında dikkate değer hiç*

¹ YAMAN Hamza, Eğitim Hakkı, http://www.turkhukusitesi.com/makale_22.htm 28.09.2007.

² İNAL Kemal, Eğitimde İdeolojik Boyut, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 9.

³ YAŞAR Nuri, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Ek Birinci Protokolünün 2. Maddesine Göre Eğitim Hakkı, Resmi Öğretimin Çoğulculuğu Ve Özel Öğretim Özgürlüğü http://www.akader.info /KHUKA /2002_mart/insan_haklari_avrupa.htm.

⁴ İNAL (1996), s. 13.

bir değişiklik yapmak mümkün olamaz⁵. Hiç bir devletin eğitime ilgisiz kalması veya umursamaz davranması söz konusu olamaz.⁶ Herkes eğitimin önemli olduğu konusunda aynı görüştedir ama eğitimin içeriği konusunda görüşler ayrılmaktadır. Bu nedenle de bu konuda eleştirilerin bitmesi mümkün değildir.

Eğitim tarihine baktığımızda, Ortaçağ'da, *“ancak cahiller semaya ereceklerdir”* anlayışının benimsenmiş olduğu görülmektedir. Kilise baskılarına rağmen, 11. yüzyıllara gelindiğinde, bazı kentlerde ilk üniversitelerin çekirdeği olan ve bilimsel tartışmaya ağırlık veren kuruluşlarla karşılaşılmaya başlanmıştır. Rönesans ile birlikte, eğitimin merkezinde insan yer almaya başlamıştır.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde, birey, başlı başına bir değer olarak kabul edilmiş; bu dönemde ortaya çıkan liberal yaklaşım, insanın doğuştan bazı haklara sahip olduğunu ve bunların devlete karşı korunması gerektiği düşüncesini savunmuştur. Eğitim hakkı kavramı, 1789 Fransız Devrimi sonrası gündeme gelmiştir.

Sanayi devrimi sonrası, kendisine yalnızca devletin olumsuz müdahalelerine karşı ileri sürebileceği negatif özgürlüklerin değil, devletten olumlu bir hareket, bir hizmet ve yardım isteme yetkisini veren pozitif haklar da tartışılmaya başlamıştır. 1848 Fransız Anayasası, siyasi, ekonomik ve sosyal hak taleplerinin anayasal düzeyde ele alındığı ilk metin olma özelliğine sahip olup; 1848 Anayasasınının 13 üncü maddesi tam bir sosyal hukuk anlayışını yansıtmaktadır⁷.

1848 Anayasası sosyal haklar bakımından önemli bir aşama olarak kabul edilmekle birlikte, sosyal hak anlayışının yerleşmesi ve ekonomik

⁵ JULIA D., *Les trois couleurs du tableau noire*, ed. Du Bellin, Paris, 1981, s. 18, (Aktaran Nuri YAŞAR, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 33).

⁶ YAŞAR (2000), s. 282.

⁷ KAPANİ (1993), s. 54.

alandaki devlet - toplum ilişkilerinin belli yapıda düzenlemeye başlaması XX. yüzyılda, görülmeye başlanmıştır. Sosyal hakların kabul görmesiyle birlikte sosyal devlet kavramı da gündeme girmeye başlamıştır. Sosyal devlet anlayışını benimsemesi, çoğunlukla II. Dünya Savaşı sonrası olmuştur.

Günümüzde eğitim hakkı hem uluslararası metinlerde hem de ulusal metinlerde güvence altına alınmıştır. Birleşmiş Milletlerin eğitim konusundaki ilk ve en önemli eseri İnsan Hakları Evrensel Bildirisidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26 ncı maddesi eğitim hakkına yöneliktir.

Eğitim hakkına ilişkin bir başka belge ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ek 1 Protokolün 2 nci maddesinde, eğitim ve öğretim hakkı düzenlemektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin eğitim hakkına yönelik vermiş olduğu kararlarından çıkarılabilecek ilkeler aşağıda verilmiştir:

- Devlet mevcut eğitim imkanlarından eşit olarak yararlanılmasını sağlamalıdır.
- Devletin, eğitim sağlama yükümlülüğü, belirli bir eğitimi sağlamak şeklinde anlaşılmalıdır.
- Devlet, eğitim hakkını düzenleme yetkisine sahiptir; ancak bu düzenleme hakkın özünü zedelememeli ve Sözleşme ile Protokollerde yer alan haklarla çatışmamalıdır
- Devlet, eğitim dilinde yeknesaklık veya birlik sağlayacak düzenlemeler yapabilir. Devletin, ailelerin eğitim dili konusundaki tercihlerine uyma yükümlülüğü yoktur; etnik azınlıkların, dil hakkı güvence altına alınmamıştır⁸.
- Ders programları, eğitimin, objektif, eleştirel ve çoğulcu bir nitelikte olmasını sağlamaya yönelik olmalıdır. Belli fikirleri yahut belli bir davranışı aşılama yönelik ders programları,

⁸ ÖZMEN (2005), s. 296.

uygulanmamalı, çocuklara objektif, bilimsel ve sağlık bakımından yararlı bilgiler verilmesi amaçlanmalıdır

- Bedensel ceza uygulaması, devletin, ana babaların dini ve felsefi inançlarına saygı gösterme yükümlülüğüne aykırıdır.

Uluslararası sözleşmeler açısından Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, eğitim hakkının düzenlenmiş olduğu en kapsamlı metindir. Örnek olarak verilen aşağıdaki durumlar, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından, Sözleşmenin ihlali olarak kabul edilmektedir⁹:

- *Eğitim alanında bireyler veya gruplar aleyhine ayrımcılık yapan hukuki düzenlemeler kabul etme veya bu yöndeki düzenlemeleri yürürlükten kaldırma,*
- *Eğitimde de facto ayrımcılığı önlemeye yönelik tedbirler almama,*
- *13 üncü maddenin 1 inci paragrafında yer alan eğitim hedeflerine aykırılık teşkil eden bir müfredat uygulama,*
- *13 üncü maddenin 1 inci paragrafına uygun davranılıp davranılmadığını takip eden şeffaf ve etkili bir sistem kuramama,*
- *Öncelikli olarak zorunlu ve herkes için parasız ilköğretime geçememe,*
- *Ortaöğretim, yükseköğretim ve temel öğretimin 13 üncü maddenin 2 (b) – (d) paragraflarına uygun olarak aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesi için kararlı, somut ve kesin hedefli tedbirler alamama,*
- *Eğitim personelinin ve öğrencilerin akademik özgürlüğünün engellenmesi,*

⁹ UYAR (2006), s. 235.

- *Siyasi gerilim dönemlerinde eğitim kurumlarını 4 üncü maddeye aykırı şekilde kapatma.*

Osmanlı döneminde eğitim birliği ilkesinin benimsenmediği, devlet hizmetleri arasında kapsamlı bir eğitim yönetimi anlayışının bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde eğitim kurumları, din esasına göre eğitim yapan kurumlar ve Batılı usullere eğitim veren kurumlar olarak iki farklı şekilde örgütlenmişti. Osmanlı Devletinde eğitimin bir kamu görevi olarak üstlenilmesi, dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Tanzimat dönemi ile başladığı söylenebilir. II nci Mahmud, 1824'de, ilköğretimi herkes için zorunlu kılan bir ferman çıkarmıştır. Tanzimat döneminde eğitim, kurumlaştırılmaya başlanmıştır. Eğitim hakkı 1876 Anayasasının 15 inci ve 16 ncı maddelerinde düzenlenmiştir

Eğitim hakkı, 1921 Anayasasında yer almamakta olup; 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında düzenlenmiştir. Eğitim alanının, 1924 Cumhuriyet Anayasası döneminde gerçek anlamıyla bir dönüşüme sahne olduğu söylenebilir. 1961 Anayasasında, eğitim hakkı hem bir temel hak olarak hem de sosyal hak olarak yer almıştır. Anayasanın 21. maddesi kişiye eğitimde negatif statü hakkını, 50. maddesi ise pozitif statü hakkını tanımıştır. Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi 1982 Anayasasının 42. maddesinde, sosyal ve ekonomik haklar arasında düzenlenmiştir.

1982 Anayasasının 42 nci maddesinin 1 inci fıkrası *"kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz"* hükmünü içermektedir. Bu hüküm evrensel kabul gören yaklaşıma uygun olup; hiçbir ayrıma tabi tutulmadan, kız - erkek, hasta - sakat, herkesin eşit eğitim hakkına sahip olmasını gerektirmektedir. Eğitim ve öğretim kişiler açısından bir hak olması yanında getirilen zorunluluk koşuluyla bir ödev haline getirilmiştir. Yani bireyler için eğitim hem bir hak, hem de bir ödevdir. Diğer taraftan eğitim aileye olduğu kadar devlete de düşen bir ödevdir. Bir başka ifadeyle, eğitim bireyler açısından hem bir hak, hem de bir ödevdir ve bireyler açısından bir hak olması, onun devlet açısından bir ödev olmasını gerektirmektedir.

Eğitim hakkı, temel bir hak olduğundan ve hiç kimsenin bu haktan mahrum edilemeyeceği ilkesinden doğan, her ne olursa olsun çocuklara eğitim imkanı sağlama devi, devletin eğitimi düzenleme hakkının varlığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, eğitim ve öğretimin devletin devi olması, devletin bu alanda düzenleme hakkını vermekte ve bunun sonucu olarak eğitim ve ğretim ile ilgili devlete birçok denetim ve gözetim yükümlülükleri yüklemektedir.

Devletin denetim ve gözetimi evrensel kabul görmekle birlikte, denetim ve gözetimin içeriği ve sınırları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Eğitim ve öğretimdeki devlet denetiminin özellikle bilim ve düşünce özgürlüğünü yok eden bir duruma ulaşmaması gerekmektedir. Buna karşılık, devletin eğitim ve ğritimi denetlemeyeceği veya asgari seviyede denetimle yetineceği de beklenmemelidir.

Devlet eğitimi düzenlerken, eğitim hakkının mutlaklığını garanti altına alan zorunlu eğitim getirebileceği uluslararası metinlerde ve ağdaş anayasalarda yer alan bir ilkedir. Zorunlu eğitimin detaylarının belirlenmesi konusunda da devletin yetkisini kabul etmek gerekir. Birçok ülkede, zorunlu eğitimin süresi ve ilköğretim yaşı farklı düzenlenmiştir. Eğitimin zorunlu olmasının bir sonucu ilköğretimin herkes için parasız olmasıdır.

Eğitim zgrlğ, eğitim hakkının sağlanmasından sonra ortaya çıkan ve özel eğitim kurumlarının olmasına, ğrenci özgürlüğüne ve akademik özgürlüğe ilişkindir. Eğitim zgrlğ, öncelikle ebeveynlerin kendi dini, ahlaki, felsefi inançlarına uygun olarak çocuklarına verilecek eğitimi seçme hakkı ile ilgili hükümlerden doğmaktadır. Öğrenci zgrlğ, öğrencilerin kurum içinde zgr bireyler olabilmelerini ve eğitim hakkından en iyi bir biçimde yararlanmalarını gerektirmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin değişik görüşleri paylaşan dernekler kurması, Anayasada ve kanunlarda belirtilen sınırlamalara aykırı olmadığı sürece doğal karşılanmalıdır. Akademik zgrlk, biri hizmetin örgütlenmesine diğeri ise ğretim üyelerine ilişkindir.

1961 Anayasasının 19 uncu maddesinde *“Din eğitimi ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine*

bağlıdır” hükmü yer almaktaydı. 1982 Anayasasında bu konudaki seçme hakkını ortadan kaldırıldığı görünmektedir (madde 24). Din dersinin zorunlu olmasının gerekçesi bu konunun yetersiz ellere bırakılmamasıydı. Bu görüşe paralel olarak din eğitimi, devletin belirleyeceği düzeyde ve zorunlu olarak, herkese verilmesi hükmü Anayasada yer aldı.

“Türban” tartışması, sadece Türkiye’de değil, aynı zamanda Avrupa’da da söz konusudur. Batı’da, bu konuda yaklaşım ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bazı ülkelerde, “türban”lı kişilerin hizmet veren ve hizmetten yararlanan şeklinde ayrıma tutularak değerlendirildiği gözlenmektedir. Türkiye’de “türban” ile ilgili hem Danıştay hem de Anayasa Mahkemesi kararları mevcuttur. Anayasa Mahkemesinin “türban”a ilişkin en güncel kararı 5735 sayılı kanunla Anayasanın 10 uncu ve 42 nci maddelerinde yapılan değişikliğe ilişkindir. Mahkeme tarafından söz konusu Anayasa değişiklikleri, Anayasanın 2 nci, 4 üncü ve 148 inci maddelerine aykırı bulunarak oyçokluğuyla iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesinin son kararıyla, mevcut hukuki durumda bir değişiklik olmamıştır.

Eğitim, insanlığın karşılaştığı tüm problemlerin, doğrudan ya da dolaylı, hem nedeni hem de çözümdür. Anayasal durum bakımından, sosyal bir hak olarak eğitim hakkı, devlete karşı ileri sürülebilecek bir haktır. Bundan dolayı, devlet eğitim hakkını kullanmaktan ötekileri yoksun bırakmaması gerekir. Ancak “türban” sorununun rövanş duygusu ile yapılacak anayasa değişikliği ile giderilemeyeceği kanaatindeyim. Burada, Mümtaz Soysal’ın daha önce de aktarılan şu sözlerinin tekrarlanması yeterli görülmüştür¹⁰: *“Aslında belki bizim anayasacılık kültürümüzün ilginç yanı, sorunları çözmek için anayasalardan yararlanmak; anayasaları başka türlü çözümlenmesi gereken, başka bakımlardan incelenmesi, uğrunda çalışılması, cepheleştirilmesi, bir mücadele konusu yapılması gereken sorunları anayasalar yoluyla çözmek, belki bizim anayasacılık kültürümüzün belli başlı özelliklerinden biri ve belki de en ilginç oluyordur.”*

¹⁰ SOYSAL Mümtaz, “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü”, Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı, Ankara, 2001, s. 85.

KAYNAKÇA

- ADEM Mahmut, *“Eğitim Hakkı”*, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 10–11, 1988–1989, TODAİE, Ankara.
- AKDAĞ Bülent, *Eğitim Hakkı Ve Özgürlüğü Üzerine*, <http://www.geocities.com/egitimcilersitesi/sk-egt-hak-ozg.htm>.
- AKYÜZ Emine, *Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı*, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/akyuz.htm>.
- ALDIKAÇTI Orhan, *Anayasa Hukukunun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 219.
- ALGAN Bülent, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- ALİEFENDİOğLU Yılmaz, *Anayasa Yargısı*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.
- ALTUNYA Niyazi, *Anayasa Hukukumuzda Eğitim ve Öğretim Hakkı*, A.Ü.S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 1990.
- ALTUNYA Niyazi, *Eğitim Sorunumuza Kuşbakışı*, Ürün Yayınları, Ankara, 1997.
- ARSLAN Zühtü, *Anayasa Teorisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.
- ARSLAN Mehmet Metin ve ERASLAN Levent, *Yeni Eğitim Paradigması ve Türk Eğitim Sisteminde Dönüşüm Gerekliliği*, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/arslan-eraslan.htm>.

- BALCI Muharrem, *Ulusal Ve Uluslararası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim Ve Öğretim Hakkı*, http://www.muharrembalci.com/makaleler/egitim_ogretim_hakki.doc.
- BAŞARAN İbrahim Ethem, *Eğitime Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1984.
- BENLİ Fatma, *Üniversitelerde Uygulanan Başörtüsü Yasağının İHAS 9. Madde Kapsamında Değerlendirilmesi*, <http://www.ak-der.org/?p=reports&view=detail&tbl=icr&cid=97&cnm=1104&lang=tr&m=a8445719836f2d5e8b51986410e14728>, 09.02.2009.
- BREMS Eva, *Diversity in the Classroom: The Headscarf Controversy in the European Schools*, <http://www.blackwell-synergy.com/action/showPdf?submitPDF=Full+Text+PDF+%2828515+KB%29&doi=10.1111%2Fj.1468-0130.2006.00347.x&cookieSet=1>, 09.05.2008.
- COOMANS Fons, *Clarifying the Core Elements of the Right to Education*, <http://www.uu.nl/uupublish/content/SIM-Special18-03.pdf>.
- ÇAKIR Tuba, *John Dewey'in Eğitim Felsefesi Bağlamında "Eğitim Hakkı" ve Günümüz Eğitim Sistemine Eleştirel Bir Bakış*, <http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/PDF/fen-ed/KAYGI/2006-6/M5.pdf>, 4/4/2008.
- ÇAVUŞOĞLU Naz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, Su Yayınları, İstanbul, 2001.

- ÇEÇEN Anıl, *İnsan Hakları*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995.
- ÇEÇEN Anıl, *İnsan Haklarının Düşünsel Boyutları, İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 3-4, 1981-1982.
- ÇETİN Halis, *Türk Toplum Sözleşmesi*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004.
- ÇETİN Kadir ve
GÜLSEREN H.Ömer, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejileri*,
<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/cetin-gulseren.htm> 05.09.2007.
- ÇINARLI Serkan, *Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü Bağlamında Vakıf Üniversiteleri*, YL Tezi, 2003.
- ÇOL M. Bülent, *Eğitim Hakkı (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında)*. http://www.chveneburi.net/sp/bpg/publication_view.asp?InfoID=157210&iabspos=2&vjob=vsub,283 27.08.2007.
- CONNERTON Paul,
Çeviren Alaaddin Şenel, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.
- DOĞRU Osman, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları*, Cilt 1, 2004.
- DOĞRU Osman, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuka Etkileri*, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anayargi/dogru.pdf>, 17.05.2008.
- ERDOĞAN Mustafa, *Anayasa ve Özgürlük*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002.

- ERDOĞAN Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- ERDOĞAN Mustafa, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.
- EREN Abdurrahman, *Eğitim ve Öğrenim Hakkı*, <http://www.sivas.gov.tr/insanhaklari/agustos07.doc>.
- ERGÜL Ozan, *Leyla Şahin Davası Ve AIHM’de Görülmekte Olan Davalara Müdahale*, http://www.yasayan.ankara.edu.tr/docs/analizler/AIHM_mudahale.pdf 10.11.2007.
- ERGÜN Mustafa, *Türk Eğitim Tarihi*, <http://www.egitim.aku.edu.tr/tet00.htm>.
- EYİCİL Ahmet, *Türkiye’de Eğitim Hakkı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ Eğitim Fakültesi, 1982.
- GEMALMAZ Mehmet Semih, *Türk Kıyafet Hukuku ve Türban*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- GALLALA İmen, *The Islamic Headscarf: An Example of Surmountable Conflict between Shari’a and the Fundamental Principles of Europe*, <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1468-0386.2006.00338.x>, 09.05.2008.
- GÖLCÜKLÜ A. Feyyaz ve GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara, 2005.
- GÖREN Zafer, *Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

- GÖZLÜGÖL Said Vakkas, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002.
- GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, *Anayasa Hukuku*, Ankara, 1986.
- GÖZÜBÜYÜK Şeref, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- GÜLCAN Murat Gürkan, *AB Ve Eğitim Süreci*, Anı Yayıncılık, Ankara 2005.
- GÜRİZ Adnan, *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998.
- İBA Şeref, *Anayasa ve Siyasal Kurumlar (100 soruda)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.
- İNAL Kemal, *Eğitimde İdeolojik Boyut*, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996.
- İZGİ Ömer ve
GÖREN Zafer, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu*, Cilt I, Ankara 2002.
- KABOĞLU İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- KABOĞLU İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2005.
- KABOĞLU İbrahim Ö., *Anayasa ve Toplum*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- KABOĞLU İbrahim Ö., *Anayasa Yargısı*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- KAPANİ Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- KAPANİ Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

- KOCATÜRK Urkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- KONGAR Emre, *Kültür Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, sayfa 72.
- KORUCU Serdar, *1982 Anayasasına Göre Ekonomik Düzenin Anayasal Çerçevesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- MAYOR Federico ve FORTÍ Augusto, *Bilim ve İktidar*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2004.
- MUMCU Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara, 1994.
- MUTLU Latif, *Eğitim Düşünceleri – Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- MÜRSEL Safa, *Eğitim Hakkı*, <http://www.zaferdergisi.com/article/?makale=596>.
- OKÇABOL Rifat, *Eğitim Hakkı – Gerçekleştirilemeyen Bir İlke*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2001.
- OKÇU Davut, *Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi*, [:http://209.85.135.104/search?q=cache:ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/d_okcu.doc+%22skolastik+felsefenin+yerini%22&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr](http://209.85.135.104/search?q=cache:ahPPWEVBMuQJ:efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_IV/d_okcu.doc+%22skolastik+felsefenin+yerini%22&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr).
- ÖDEN Merih, *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

- ÖZATA Metin, *ATATÜRK Bilim ve Üniversite*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2007.
- ÖZBUDUN Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZMEN Münci, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 1 Nolu Protokol Çerçevesinde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Eğitim Hakkı*, A. Şeref GÖZÜBÜYÜK'e Armağan, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- ÖZTÜRK Kazım, *İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Cilt II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996.
- SABUNCU M. Yavuz, *Temel Hakların Anayasal Konumu Üzerine, İnsan Hakları Yıllığı*, 1985-1986.
- SEZER Abdullah, *1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Beta, 2004.
- SİLAHPAŞAOĞLU Yaşar, *Türkiye'de Basın Özgürlüğü*, Doktora Tezi, Ankara 2007.
- SMITH Rhona K. M., *Religion and Education: A Human Rights Dilemma Illustrated by the Recent Headscarf Cases*, <http://dx.doi.org/10.1080/14767720701661990> , 09.05.2008.
- SOYSAL Mümtaz, *100 soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1977.

- SOYSAL Mümtaz, *Eğitim Hakkı ve Öğretim Özgürlüğü Türkiye’de İnsan Hakları Semineri Tebliğler – Tartışmalar*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.
- SOYSAL Mümtaz, *Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü*, Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı, Ankara, 2001.
- SÖNMEZ Veysel, *Eğitim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2005.
- ŞENEL Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara 2002.
- TALAS Cahit, *Sosyal haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi*, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 3-4, 1981-1982.
- TANÖR Bülent, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, May Yayınları, İstanbul, 1978.
- TANÖR Bülent, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.
- TANÖR Bülent, *İki Anayasa*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1986.
- TANÖR Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- TANÖR Bülent ve YÜZBAŞIOğLU Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2005.
- TERZİOğLU Süleyman, *Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı*, Alp Yayınevi, Ankara, 2007.

- TEZİÇ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2001.
- TURAN Güngör, *Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Gelişimi ve Yorumu*, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 17-18.
- TURHAN Mehmet, *Anayasal Devlet*, Naturel Yayınları, Ankara, 2005.
- TÜRK Ercan, *Türk Eğitim Sistemi*, Nobel Yayınları, 1999.
- TÜRKOĞLU Adil, *Karşılaştırmalı Eğitim*, Baki Kitabevi, Adana, 1998.
- ULUSOY Ali, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Üniversitelerde Türban Yasağına İlişkin Kararları Üzerine Notlar*, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2004-53-04/AUHF-2004-53-04-Ulusoy.pdf>.
- ULUSOY Mevlani, *Eğitimin Anayasal ve Yasal Temelleri*, <http://www.amatorceedebiyat.com/eser.asp?id=15368>.
- UYAR Lema, *Birleşmiş Milletlerde İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981 - 2006*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- ÜLTANIR Gürcan, *Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi*, Eylül Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2000.
- ÜNAL Şeref, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Yetkin Basım Yayım ve Dağıtım, Ankara, 1997.

- VURALDOĞAN Kemal, *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması*, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2007.
- YAMAN Hazma, *Eğitim Hakkı*, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_22.htm.
- YAMANER Şerafettin, *Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999.
- YAŞAR Nuri, *İnsan Hakları Avrupa Sisteminde ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı ve Özgürlüğü*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- YURTKURAN Mustafa, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Çağdaş Eğitim Üzerine*, [http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/PDF/aturk/2003-\(4\)/mak01.pdf](http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/PDF/aturk/2003-(4)/mak01.pdf), 11.11.2008.

İnternet Kaynakları:

<http://ab.org.tr/ab03/sunum/serhat-cakir.ppt>.

http://confinder.richmond.edu/admin/docs/greek_2001.pdf.

http://egitim.aku.edu.tr/8yillik_gelisim.Pp_t#226, 10, Meşrutiyet Dönemi, 20.05.2008.

<http://egitim.ntvmsnbc.com/news.aspx?newsID=44>.

http://www.egitimsen.org.tr/down/151106_surarapor.doc 27.08.2007.

<http://ucuncugorus.org>.

<http://www.anayasa.gen.tr>.

<http://www.anayasa.gov.tr>.

<http://www.ankara.edu.tr/>.

http://www.ansesnet.com/goster_8.php?sira_no_g=9636.

<http://www.ataturktoday.com/AtaturkIlkeleriVeInkilaplari.htm>.

<http://www.belgenet.com/arsiv/anayasa/1876.html>.

http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/egitimde_ayirimcilik.htm.

<http://www.danistay.gov.tr>.

http://www.egitimsen.org.tr/down/151106_surarapor.doc.

<http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0159&n=000007&g=>.

<http://www.gunebakis.com.tr/kosed.asp?id=989&islem=tr&lg=tr>.

<http://www.ilstu.edu/class/hist263/docs/1917const.html>.

<http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/uametin/eskhus.pdf>.

http://www.kantei.go.jp/foreign/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html.

<http://www.mamakram.com/aylik.html>.

<http://www.meb.gov.tr/Stats/ist2001/Bolum1s1.htm>, 05.09.2007.

<http://www.mutilcesi.net/forum/thread.php?postid=3549&sid=1fa2b29a3a23258a3e8c40b4a2a068cd#post3549>.

<http://www.netgazete.com/NewsDetail.aspx?nID=760508>.

<http://www.ntvmsnbc.com/news/431890.asp>.

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=232696>.

<http://rega.basbakanlik.gov.tr>.

http://www.senado.es/constitu_i/index.html.

<http://www.servat.unibe.ch/law/icl>.

<http://www.sivas.gov.tr/insanhaklari/agustos07.doc>.

http://www.stratejikboyut.com/news_detail.php?id=4319.

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/3-30.pdf>.

http://www.turkhukusitesi.com/makale_22.

<http://www.turksolu.org/174/alptekin174.htm>.

<http://yasayananayasa.ankara.edu.tr>.

<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi44/turk.htm>.

<http://yogm.meb.gov.tr/LimaBildirgesi.htm>.

http://yorum.milliyet.com.tr/Yorumlar.aspx?SayfaNo=2&HaberKod=G_39736

2.